अथ त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

तमालोक्य पलायन्तं विभ्रष्टध्वजकार्मुकम् । हरिं देवः सहस्राक्षो मेने[1] मग्नं दुराहवे ॥ १
दैत्यांश्च मुदितान्दृष्ट्वा कर्तव्यं नाध्यगच्छत । अथायाग्निकटे विष्णोः सुरेशः पाकशासनः
उवाच चैनं मधुरं प्रोत्साहपरिबृंहकम् । किमेभिः क्रीडसे देव दानवैर्दुष्टमानसैः ॥ ३
दुर्जनैर्लब्धरन्ध्रस्य पुरुषस्य कुतः क्रियाः । शक्तेनोपेक्षितो नीचो मन्यते बलमात्मनः ॥ ४
तस्मान्न नीचं मतिमान्दुर्गहीनं हि संत्यजेत् । अथाग्रेसरसंपत्त्या रथिनो जयमाप्नुयुः ॥ ५
कस्ते सखा[3]ऽभवच्चाग्रे हिरण्याक्षवधे विभो । हिरण्यकशिपुर्दैत्यो वीर्यशाली मदोद्धतः ॥ ६
त्वां प्राप्यापश्यदसुरो विषमं स्मृतिविभ्रमम् । पूर्वेऽप्यतिबला ये च दैत्येन्द्राः सुरविद्विषः ॥७
विनाशमागताः प्राप्य शलभा इव पावकम् । युगे युगे च दैत्यानां त्वमेवान्तकरो हरे ॥ ८
तथैवाद्येह मग्नानां भव विष्णो सुराश्रयः । एवमुक्तस्ततो विष्णुर्व्यवर्धत महाभुजः ॥ ९
ऋद्ध्या परमया युक्तः सर्वभूताश्रयोऽरिहा । अथोवाच सहस्राक्षं कालक्षममधोक्षजः ॥ १०
दैत्येन्द्राः स्वैर्वधोपायैः शक्या हन्तुं हि नान्यतः । दुर्जयस्तारको दैत्यो मुक्त्वा सप्तदिनं शिशुम्
कश्चित्स्त्रीवध्यतां प्राप्तो वधेऽन्यस्य कुमारिका । जम्भस्तु वध्यतां प्राप्तो दानवः क्रूरविक्रमः ॥
तस्माद्वीर्येण दिव्येन जहि जम्भं जगद्धरम् । अवध्यः सर्वभूतानां त्वां विना स तु दानवः ॥ १३
मया गुप्तो रणे जम्भं जगत्कण्टकमुद्धर । तद्वैकुण्ठवचः श्रुत्वा सहस्राक्षोऽमरारिहा ॥ १४
समादिशं[10]त्सुरान्सर्वान्सैन्यस्य रचनां प्रति । यत्सारं सर्वलोकेषु[11] वीर्यस्य तपसोऽपि च ॥ १५
तदेकादश रुद्रांस्तु चकाराग्रेसरान्हरिः । व्यालभोगाङ्गसंनद्धा बलिनो नीलकंधराः ॥ १६
चन्द्रखण्डनृमुण्डालीमण्डितोरुशिखण्डिनः । शूलज्वाला[12]वलिप्ताङ्गा भुजमण्डलभैरवाः ॥
पिङ्गोत्तुङ्गजटाजूटाः सिंहचर्मानुषङ्गिणः । कपालीशादयो रुद्रा विद्रावितमहासुराः ॥ १८
कपाली पिङ्गलो भीमो विरूपाक्षो विलोहितः । अजेशः शासनः शास्ता शंभुश्चण्डो ध्रुव-
स्तथा ॥ १९
एत एकादशानन्तबला रुद्राः प्रभाविणः । पालयन्तो बलस्याग्रे दारयन्तश्च दानवान् ॥ २०
आप्याययन्तस्त्रिदशा[13]न्गर्जन्त इव चाम्बुदाः । हिमाचलाभे महति[14] काञ्चनाम्बुरुहस्रजि ॥२१
प्रचलच्चामरे हेमघण्टासंघातमण्डिते । ऐरावते चतुर्दन्ते मातङ्गेऽचलसंस्थिते ॥ २२
महामदजलस्रावे कामरूपे शतक्रतुः । तस्थौ हिमगिरेः शृङ्गे भानुमानिव दीप्तिमान् ॥ २३
तस्यारक्षत्पदं सव्यं मारुतोऽमितविक्रमः । जुगोपापरमग्निस्तु ज्वालापूरितदिङ्मुखः ॥ २४
पृष्ठरक्षोऽभवद्विष्णुः ससैन्यस्य शतक्रतोः । आदित्या वसवो विश्वे मरुतश्चाश्विनावपि ॥
गन्धर्वा राक्षसा यक्षाः सकिंनरमहोरगाः । नानाविधायुधाश्चित्रा दधाना हेमभूषणाः ॥२६

१ ङ. °ने भग्नान्सुरानिति । दै° । २ ङ. °थागाग्नि° । ३ च. समभवत्पूर्वे । ४ ग. ङ. °भवेत्पूर्वं हि° । ५ ग. पुरा । ६ ङ. रणे । ७ ङ. °हाबलः । ऋ° । ८ ग. °न्यथा । दु° । ९ क °गजज्वर° । १० ग. °शत्तदास्वान्स्त्रान्सैन्य° । ११ ङ. °र्वभूतेषु । १२ ग. °लाभिषङ्गाङ्गान्भुजमण्डलभैरवान् । पि° । १३ ङ °शान्विगर्जन्तोऽम्बुदा इव । हि° । १४ ग. °ङ्गे मत्तसं° । ङ. °ङ्गे मदसं° ।

कोटिशः कोटिशः कृत्वा वृन्दं चिह्नोपलक्षितम्। विश्रामयन्तः स्वां कीर्तिं बन्दिवृन्दपुरःसराः
चेरुर्दैत्यवधे हृष्टाः सहेन्द्राः सुरजातयः ॥ २७

शतक्रतोरमरनिकायपालिता पताकिनी गजशतवाजिनादिता ।
सितोन्नतध्वजपटकोटिमण्डिता बभूव सा दितिसुतशोकवर्धिनी ॥ २८

आयान्तीमवलोक्याथ सुरसेनां गजासुरः । गजरूपी महाम्भोदसंघातो भाति भैरवः ॥ २९
परश्वधायुधो दैत्यो दंशितोष्ठकसंपुटः। ममर्द च रणे देवांश्चिक्षेपान्यान्करेण तु ॥ ३०
परान्परशुना जघ्ने दैत्येन्द्रो रौद्रविक्रमः । तस्य पातयतः सेनां यक्षगन्धर्वकिंनराः ॥ ३१
[illegible] संहताः सर्वे चित्रशस्त्रास्त्रसंहतिम् । पाशान्परश्वधांश्चक्रान्भिन्दिपालान्समुद्गरान्
कुन्तान्प्रासानसींस्तीक्ष्णान्मुद्गरांश्चापि दुःसहान्। तान्सर्वान्सोऽग्रसद्दैत्यः कवलानिव यूथपः
कोपास्फालितदीर्घाग्रकरास्फोटेन पातयन्। विचचार रणे देवान्दुष्प्रेक्ष्ये गजदानवः ॥ ३४
यस्मिन्यस्मिन्निपतति सुरवृन्दे गजासुरः। तस्मिंस्तस्मिन्महाशब्दो हाहाकारकृतोऽभवत् ॥
अथ विद्रवमाणं तद्बलं प्रेक्ष्य समन्ततः। रुद्राः परस्परं प्रोचुरहंकारोत्थितार्चिषः ॥ ३६
भो भो गृह्णीत दैत्येन्द्रं मर्दतैनं हताश्रयम्। कर्षतैनं शितैः शूलैर्भञ्जतैनं च मर्मसु ॥ ३७
कपाली वाक्यमाकर्ण्य शूलं शितशिखामुखम्। संमार्ज्य वामहस्तेन संरम्भविवृतेक्षणैः ॥ ३८
अधावद्भ्रूकुटीवक्त्रो दैत्येन्द्राभिमुखो रणे। दृढेन मुष्टिबन्धेन शूलं विष्टभ्य निर्मलम् ॥ ३९
जघान कुम्भदेशे तु कपाली गजदानवम्। ततो दशापि ते रुद्रा निर्मलायोमये रणे ॥ ४०
जघ्नुः शूलैश्च दैत्येन्द्रं शैलवर्ष्माणमाहवे। स्रुतशोणितरन्ध्रस्तु शितशूलमुखार्दितः ॥ ४१
बभौ कृष्णच्छविर्दैत्यः शरदीवामलं सरः। प्रोत्फुल्लारुणनीलाब्जसंघातः सर्वतोदिशम् ॥ ४२
भस्मशुभ्रतनुच्छायैः रुद्रैर्हंसैरिवाऽऽवृतः। उपस्थितार्तिर्दैत्योऽथ प्रचलत्कर्णपल्लवः ॥ ४३
शंभुं बिभेद दशनैर्नाभिदेशे गजासुरः। दृष्ट्वा सक्तं तु रुद्राभ्यां नव रुद्रास्ततोऽद्भुतम् ॥ ४४
ततक्षुर्विविधैः शस्त्रैः शरीरममरद्विषः। निर्भया बलिनो युद्धे रणभूमौ व्यवस्थिताः ॥ ४५
मृतं महिषमासाद्य वने गोमायवो यथा। कपालिनं परित्यज्य गतश्चासुरपुंगवः ॥ ४६
वेगेन कुपितो दैत्यो नव रुद्रानुपाद्रवत्। ममर्द चरणाघातैर्दन्तैश्चापि करेण च ॥ ४७
स तैस्तुमुलयुद्धेन श्रममासादितो यदा। तदा कपाली जग्राह करं तस्यामरद्विषः ॥ ४८
भ्रामयामास वेगेन ह्यतीव च गजासुरम्। दृष्ट्वा श्रमातुरं दैत्यं किंचित्स्फुरितजीवितम् ॥ ४९
निरुत्साहं रणे तस्मिन्गतयुद्धोत्सवोद्यमम्। ततः पतत एवास्य चर्म चोत्कृत्य भैरवम् ॥ ५०
स्रवत्सर्वाङ्गरक्तौघं चकाराम्बरमात्मनः । दृष्ट्वा विनिहतं दैत्यं दानवेन्द्रा महाबलाः ॥ ५१
वित्रेसुर्दुद्रुवुर्जग्मुर्निपेतुश्च सहस्रशः । दृष्ट्वा कपालिनो रूपं गजचर्माम्बरावृतम् ॥ ५२

---

१ ङ. °वृन्दैः पुरः सरैः । चे° । २ ग. समस्ताः । ३ ङ. °शमालिनी प° । ४ ग. ङ. °जरथवा° । ५ ङ. °जिपत्तिधृक् । सि° । ६ क. ख. सितातपत्रध्व° । ७ ग. °तस्रज° । ८ ग. °त्यो दशनाष्टकसंयतः । मस° । ङ. °त्यो दशनाभोगसंकटः । ९ ङ. देवैर्दुष्प्रेक्ष्यो ग° । १० ङ. विद्राव्यमा° । ११ ङ. °रपका° । १२ ङ. °नं महाश्रयाः । क. । १३ ग. °णः । आबद्धभ्रुकुटीवक्त्रो दै° । १४ च. अथागा क्रू° । १५ ग. घ. °बद्धेन । १६ ग. घ. ङ. °खार्पितः । १७ ङ. °तः । अभूत्कृष्ण° । १८ ङ. दैत्यो अमलं वा सरत्सरः । १९ ङ. °लाब्जं संधातैः स° । २० घ. °दितः । भ° । २१ ग. ङ. ध्रुवं घ. कथं । २२ ग. ङ. °तो द्रुत° । २३ ग. °द्धे समभू° । ङ. °द्धे द्विपं भूयो व्यवस्थितम् । मृ° ।

दिक्षु भूमौ तमेवोग्रं रुद्रं दैत्या व्यलोकयन् । एवं विलुलिते तस्मिन्दानवेन्द्रे महाबले ॥ ५३
द्विपाधिरूढो दैत्येन्द्रो हतदुंदुभिना ततः । कल्पान्ताम्बुधराभेण दुर्धरेणापि दानवः ॥ ५४
निमिरभ्यपतत्तूर्णं सुरसैन्यानि लोडयन् । यां यां निमिगजो याति दिशं तां तां सवाहनाः ५५
संत्यज्य दुद्रुवुर्देवा भयार्तास्त्यक्तहेतयः । गन्धेन सुरमातङ्गा दुद्रुवुस्तस्य हस्तिनः ॥ ५६
पलायितेषु सैन्येषु सुराणां पाकशासनः । तस्थौ दिक्पालकैः सार्धमष्टभिः केशवेन च ॥ ५७
संप्राप्तो निमिमातङ्गो यावच्छक्रगजं प्रति । तावच्छक्रगजो यातो मुक्त्वा नादं स भैरवम् ॥५८
ध्रियमाणोऽपि यत्नेन स रणे नैव तिष्ठति । पलायिते गजे तस्मिन्नारूढः पाकशासनः ॥ ५९
विपरीतमुखोऽयुध्यद्दानवेन्द्रबलं प्रति । शतक्रतुस्तु वज्रेण[1] निमिं वक्षस्यताडयत् ॥ ६०
गदया दन्तिनश्चास्य गण्डदेशेऽहनद्दृढम् । तत्प्रहारमचिन्त्यैव निमिर्निर्भयपौरुषः ॥ ६१
ऐरावणं कटीदेशे मुद्गरेणाभ्यताडयत् । स हतो मुद्गरेणाथ शक्रकुञ्जर आहवे ॥ ६२
जगाम पश्चाच्चरणैर्धरणीं भूधराकृतिः । लाघवात्क्षिप्रमुत्थाय ततोऽमरमहागजः ॥ ६३
रणादपससर्पाऽऽशु भीषितो निमिहस्तिना । ततो वायुर्ववौ रूक्षो बहुशर्करपांसुलः ॥ ६४
संमुखो निमिमातङ्गो जवनाचलकम्पनः । स्रुतरक्तो बभौ शैलो घनधातुह्रदो यथा ॥६५
धनेशोऽपि गदां गुर्वीं तस्य दानवहस्तिनः । चिक्षेप वेगाद्दैत्येन्द्रो निपपातास्य मूर्धनि ॥
गजो गदानिपातेन स तेन परिमूर्छितः । दन्तैर्भित्त्वा धरां वेगात्पपाताचलसंनिभः ॥ ६७
पतिते तु गजे तस्मिन्सिंहनादो महानभूत् । सर्वतः सुरसैन्यानां गजबृंहितबृंहितैः ॥ ६८
ह्रेषारवेण चाश्वानां गुणास्फोटैश्च धन्विनाम् । गजं तं निहतं दृष्ट्वा निमिं चापि पराङ्मुखम्
श्रुत्वा च सिंहनादं च सुराणामतिकोपनः । जम्भो जज्वाल कोपेन पीताज्य इव पावकः ॥
स सुरान्कोपरक्ताक्षो धनुष्यारोप्य सायकम् । तिष्ठतेत्यब्रवीत्तावत्सारथिं चाप्यचोदयत् ॥
वेगेन चलतस्तस्य तद्रथस्याभवद्द्युतिः । यथाऽऽदित्यसहस्रस्याभ्युदितस्योदयाचले ॥७२
पताकिना रथेनाऽऽजौ किङ्किणीजालमालिना । शशिशुभ्रातपत्रेण स तेन स्यन्दनेन तु
घट्टयन्सुरसैन्यानां हृदयं समदृश्यत । तमायान्तमभिप्रेक्ष्य धनुष्याहितसायकः ॥ ७४
शतक्रतुरदीनात्मा दृढमाधत्त कार्मुकम् । बाणं च तैलधौताग्रमर्धचन्द्रमजिह्मगम् ॥ ७५
तेनास्य सशरं चापं रणे चिच्छेद वृत्रहा । क्षिप्रं संत्यज्य तच्चापं जम्भो दानवनन्दनः ॥
अन्यत्कार्मुकमादाय वेगवद्भारसाधनम् । शरांश्चाऽऽशीविषाकारांस्तैलधौतानजिह्मगान्
शक्रं विव्याध दशभिर्जत्रुदेशे तु पत्रिभिः । हृदये च त्रिभिश्चापि द्वाभ्यां च स्कन्धयोर्द्वयोः
शक्रोऽपि दानवेन्द्राय बाणजालमपीदृशम् । अप्राप्तान्दानवेन्द्रस्तु शराञ्छक्रभुजेरितान्
चिच्छेद दशधाऽऽकाशे शरैरग्निशिखोपमैः । ततस्तु शरजालेन देवेन्द्रो दानवेश्वरम् ॥८०
आच्छादयत यत्नेन वर्षास्विव घनैर्नभः । दैत्योऽपि बाणजालं तद्व्यधमत्सायकैः शितैः
यथा वायुर्घनाटोपं परिवार्य दिशो मुखे । शक्रोऽथ क्रोधसंरम्भान्न विशेषयते यदा ॥ ८२
दानवेन्द्रं तदा चक्रे गन्धर्वास्त्रं महाद्भुतम् । तदुत्थतेजसा व्याप्तमभूद्गमनगोचरम् ॥ ८३
गन्धर्वनगरैश्चापि नानाप्राकारतोरणैः । मुञ्चद्भिरद्भुताकारैरस्त्रवृष्टिं समन्ततः ॥ ८४
अथास्त्रवृष्ट्या दैत्यानां हन्यमाना महाचमूः । जम्भं शरणमागच्छदप्रमेयपराक्रमम् ॥ ८५

---

१ ग. घ. चक्रेण । २ । घ. °मिं चक्षुष्यता° । ३ ग. लसंनिभः । स्रु° ।

व्याकुलोऽपि स्वयं दैत्यः सहस्राक्षास्त्रपीडितः । स्मरन्साधुसमाचारं भीतत्राणपरोऽभवत्
अथास्त्रं मौसलं नाम मुमोच दितिनन्दनः । ततोऽयोमुसलैः सर्वमभवत्पूरितं जगत् ॥ ८७
एकप्रहारकरणैरप्रधृष्यैः समन्ततः । गन्धर्वनगरं तेषु गन्धर्वास्त्रविनिर्मितम् ॥ ८८
गान्धर्वमस्त्रं संधाय सुरसैन्येषु चापरम् । एकैकेन प्रहारेण गजानश्वान्महारथान् ॥ ८९
रथाश्वान्सोऽहनत्क्षिप्रं शतशोऽथ सहस्रशः । ततः सुराधिपस्त्वाष्ट्रमस्त्रं च समुदीरयत् ॥
संध्यमाने ततस्त्वाष्ट्रे निश्चेरुः पावकार्चिषः । ततो यन्त्रमयान्दिव्यानायुधान्दुष्प्रधर्षिणः ॥
तैर्यन्त्रैरभवद्रुद्धमन्तरिक्षे वितानकम् । वितानकेन तेनाथ प्रशमं मौसले गते ॥ ९२
शैलास्त्रं मुमुचे जम्भो यन्त्रसंघातताडनम् । व्यामप्रमाणैरुपलैस्ततो वर्षमवर्तत ॥ ९३
त्वाष्ट्रस्य निर्मितान्याशु यन्त्राणि तदनन्तरम् । तेनोपलनिपातेन गतानि तिलशस्ततः ॥
यन्त्राणि तिलशः कृत्वा शैलास्त्रं परमूर्धसु । निपपातातिवेगेनादारयत्पृथिवीं ततः ॥ ९५
ततो वज्रास्त्रमकरोत्सहस्राक्षः पुरंदरः । तदोपलमहावर्षं व्यशीर्यत समन्ततः ॥ ९६
ततः प्रशान्ते शैलास्त्रे जम्भो भूधरसंनिभः । ऐषीकमस्त्रमकरोदभीतोऽतिपराक्रमः ॥ ९७
ऐषीकेणागमन्नाशं वज्रास्त्रं शक्रवल्लभम् । विजृम्भत्यथ चैषीके परमास्त्रेऽतिदुर्धरे ॥ ९८
जज्वलुर्देवसैन्यानि सस्यन्दनगजानि तु । दह्यमानेष्वनीकेषु तेजसा सुरसत्तमः ॥ ९९
आग्नेयमस्त्रमकरोद्बलवान्पाकशासनः । तेनास्त्रेण तदस्त्रं च बभ्रंशे तदनन्तरम् ॥ १००
तस्मिन्प्रतिहते चास्त्रे पावकास्त्रं व्यजृम्भत । जज्वाल कायं जम्भस्य सरथं च ससारथिम्॥
ततः प्रतिहतः सोऽथ दैत्येन्द्रः प्रतिभानवान् । वारुणास्त्रं मुमोचाथ शमनं पावकार्चिषाम्॥
ततो जलधरैर्व्योम स्फुरद्विद्युल्लताकुलैः । गम्भीरमुरजध्वानैरापूरितमिवाम्बरम् ॥ १०३
करीन्द्रकरतुल्याभिर्जलधाराभिरम्बरात् । पतन्तीभिर्जगत्सर्वं क्षणेनाऽऽपूरितं बभौ ॥१०४
शान्तमाग्नेयमस्त्रं तत्प्रविलोक्य सुराधिपः । वायव्यमस्त्रमकरोन्मेघसंघातनाशनम् ॥ १०५
वायव्यास्त्रबलेनाथ निर्धूते मेघमण्डले । बभूव विमलं व्योम नीलोत्पलदलप्रभम् ॥ १०६
वायुना चातिघोरेण कम्पितास्ते तु दानवाः । न शेकुस्तत्र ते स्थातुं रणेऽतिबलिनोऽपि ये॥
तदा जम्भोऽभवच्छैलो दशयोजनविस्तृतः । मारुतप्रतिघातार्थं दानवानां भयापहः ॥
मुक्तनानायुधोदग्रतेजोभिज्वलितद्रुमः । ततः प्रशमिते वायौ दैत्येन्द्रे पर्वताकृतौ ॥ १०९
महाशनीं वज्रमयीं मुमोचाऽऽशु शतक्रतुः । तयाऽशन्या पतितया दैत्यस्याचलरूपिणः ॥
कंदराणि व्यशीर्यन्त समन्तान्निर्झराणि तु । ततः सा दानवेन्द्रस्य शैलमाया न्यवर्तत ॥
निवृत्तशैलमायोऽथ दानवेन्द्रो मदोत्कटः । बभूव कुञ्जरो भीमो महाशैलसमाकृतिः ॥११२
स ममर्द सुरानीकं दन्तैश्चाप्यहनत्सुरान् । बभञ्ज पृष्ठतः कांश्चित्करेणाऽऽवेष्ट्य दानवः ॥
ततः क्षपयतस्तस्य सुरसैन्यानि वृत्रहा । अस्त्रं त्रैलोक्यदुर्धर्षं नारसिंहं मुमोच ह ॥ ११४
ततः सिंहसहस्राणि निश्चेरुर्मन्त्रतेजसा । कृष्णदंष्ट्राट्टहासानि क्रकचाभनखानि च ॥ ११५
तैर्विपाटितगात्रोऽसौ गजमायां व्यपोथयत् । ततश्चाऽऽशीविषो घोरोऽभवत्फणशताकुलः
विषनिःश्वासनिर्दग्धं सुरसैन्यं महारथः । ततोऽस्त्रं गारुडं चक्रे शक्रश्चारुभुजस्तदा ॥

१ ख. ग. घ. प्रथमं । २ ङ. शैलश्चामरमू° । ३ ग. °दुर्जये । ४ ग. घ. °तिरूपेग । ङ. °तिरूक्षेण । ५ ग. महाबलः । ङ. भयावहः । ६ ग. °न्निर्गतानितु ।

ततो गरुत्मतस्तस्मात्सहस्राणि विनिर्ययुः । तैर्गरुत्मद्भिरासाद्य जम्भो भुजगरूपवान् ॥
कृतस्तु खण्डशो दैत्यः साऽस्य माया व्यनश्यत । प्रनष्टायां तु मायायां ततो जम्भो महासुरः
चकार रूपमतुलं चन्द्रादित्यपथानुगम् । विवृत्तवदनो ग्रस्तुमियेष सुरपुंगवान् ॥ १२०
ततोऽस्य विविशुर्वक्त्रं समहारथकुञ्जरा । सुरसेनाऽविशङ्कीमं पातालोत्तानतालुकम् ॥
सैन्येषु ग्रस्यमानेषु दानवेन बलीयसा । शक्रो दैन्यं समापन्नः श्रान्तबाहुः सवाहनः ॥
कर्तव्यतां नाध्यगच्छत्प्रोवाचेदं जनार्दनम् । किमनन्तरमत्रास्ति कर्तव्यस्यावशेषितम् ॥
यदाश्रित्य घटामोऽस्य दानवस्य युयुत्सवः । ततो हरिरुवाचेदं वज्रायुधमुदारधीः ॥ १२४
न सांप्रतं रणस्त्याज्यस्त्वया कातरभैरवः । वर्धस्वाऽऽशु महामायां पुरंदर रिपुं प्रति॥१२५
मयैष लक्षितो दैत्योऽधिष्ठितः प्राप्तपौरुषः । मा शक्र मोहमागच्छ क्षिप्रमस्त्रं स्मर प्रभो॥
ततः शक्रः प्रकुपितो दानवं प्रति देवराट् । नारायणास्त्रं प्रयतो मुमोचासुरवक्षसि ॥ १२७
एतस्मिन्नन्तरे दैत्यो विवृतास्योऽग्रसत्क्षणात् । त्रीणि लक्षाणि गन्धर्वकिंनरोरगराक्षसान्॥
ततो नारायणास्त्रं तत्पपातासुरवक्षसि । महास्त्रभिन्नहृदयः सुस्राव रुधिरं च सः ॥ १२९
रणागारमिवोद्गारं तत्याजासुरनन्दनः । तदस्त्रतेजसा तस्य रूपं दैत्यस्य नाशितम् ॥१३०
ततश्चान्तर्दधे दैत्यो वियत्यनुपलक्षितः । गगनस्थः स दैत्येन्द्रः शस्त्रासनमतीन्द्रियम् ॥
मुमोच सुरसैन्यानां संहारे कारणं परम् । प्रासान्परश्वधांश्चक्रान्बाणान्वज्रान्समुद्गरान् ॥
कुठारान्सह खड्गैश्च भिन्दिपालानयोगुडान् । ववर्ष दानवो रौद्रो ह्यबन्ध्यानक्षयानपि ॥
तैरस्त्रैर्दानवैर्मुक्तैर्देवानीकेषु भीषणैः । बाहुभिर्धरणिः पूर्णा शिरोभिश्च सकुण्डलैः॥ १३४
ऊरुभिर्गजहस्ताभैः करीन्द्रैर्वाऽचलोपमैः । भग्नेषादण्डचक्राक्षै रथैः सारथिभिः सह ॥ १३५
दुःसंचाराऽभवत्पृथ्वी मांसशोणितकर्दमा । रुधिरौघह्रदावर्ता शवराशिशिलोच्चयैः ॥१३६

कबन्धनृत्यसंकुले स्रवद्वसास्रकर्दमे
जगत्त्रयोपसंहृतौ समे समस्तदेहिनाम् ।
शृगालगृध्रवायसाः परं प्रमोदमादधुः
क्वचिद्विकृष्टलोचनः शवस्य रौति वायसः ॥ १३७ ॥
विकृष्टपीवरान्त्रकाः प्रयान्ति जम्बुकाः क्वचित्
क्वचित्स्थितोऽतिभीषणः श्वचञ्चुचर्वितो वृकः ।
मृतस्य मांसमाहरञ्शृजातयश्च संस्थिताः
क्वचिद्वृको गजासृजं पपौ निलीयतोऽन्ततः ॥ १३८ ॥
क्वचित्तुरंगमण्डली विकृष्यते श्वजातिभिः
क्वचित्पिशाचजातकैः प्रपीतशोणितासवैः ।
स्वकामिनीयुतैर्द्रुतं प्रमोदमत्तसंभ्रमे-
र्ममैतदानयाऽऽननं खुरोऽयमस्तु मे प्रियः ॥ १३९ ॥

---

१ ग. घ. जम्भं भु° । २ ग. घ. °रूपिणम् । कृतं तु ख° । ३ ङ. °पथृक् । कृ° । ४ ग. क्रो °दानवमा° । ङ. °क्रो दीनत्वमा° । ५ च. रणं त्यक्तुं शक्यं कातरभीतवत् । व° । ६ ङ. °रं प्रहु । र° । ७ क. ख. °त एवान्त° । ८ क. °न्बाणवज्रा° । ९ ङ. च. °चया । क° । १० ग. °क्रो नराम्° । ११ °ताभयः । क्र° ।

करोऽयमब्जसंनिभो ममास्तु कर्णपूरकः
  सरोषमीक्षतेऽपरा वपां विना प्रियं तदा ।
परा प्रिया ह्यवाप यद्भृतोष्णशोणितासवं
  विकृष्य शवचर्म तत्प्रबद्धसान्द्रपल्लवम् ॥ १४० ॥
चकार यक्षकामिनी तरुं कुठारपाटितं
  गजस्य दन्तमात्मजं प्रगृह्य कुम्भसंपुटम् । (?)
विपाट्य मौक्तिकं परं प्रियप्रसादमिच्छते
  समांसशोणितासवं पपुश्च यक्षराक्षसाः ॥ १४१ ॥
मृताश्वकेशवासितं रसं प्रगृह्य पाणिना
  प्रियाविमुक्तजीवितं समानयासृगासवम् ।
न पथ्यतां प्रयाति मे गतं श्मशानगोचरं
  नरस्य तज्जहात्यसौ प्रशस्य किंनराननम् ॥ १४२ ॥
स नाग एष नो भयं दधाति मुक्तजीवितो
  न दानवस्य शक्यते मया तदेकयाऽऽननम् ।
इति प्रियाय वल्लभा वदन्ति यक्षयोषितः
  परे कपालपाणयः पिशाचयक्षराक्षसाः ॥ १४३ ॥
वदन्ति देहि देहि मे ममातिभक्ष्यचारिणः
  परेऽवतीर्य शोणितापगासु धौतमूर्तया ।
पितॄन्प्रतर्प्य देवताः समर्चयन्ति चाऽऽमिषै–
  र्गजोडुपे सुसंस्थितास्तरन्ति शोणितं ह्रदम् ॥ १४४ ॥
इति प्रगाढसंकटे सुरासुरे सुसंगरे
  भयं समुज्झ्य दुर्जया भटाः स्फुटन्ति मानिनः ॥ १४५ ॥

ततः शक्रो धनेशश्च वरुणः पवनोऽनलः । यमोऽपि निर्ऋतिश्चापि दिव्यास्त्राणि महाबलाः ॥
आकाशे मुमुचुः सर्वे दानवानभिसंध्य ते । अस्त्राणि व्यर्थतां जग्मुर्देवानां दानवान्प्रति १४६
संरम्भेणाप्ययुध्यन्त संहतास्तुमुलेन च । गतिं न विविदुश्चापि श्रान्ता दैत्यस्य देवताः॥१४७
दैत्यास्त्रभिन्नसर्वाङ्गा ह्यकिंचित्करतां गताः । परस्परं व्यलीयन्त गावः शीतार्दिता इव १४८
तदवस्थान्हरिर्दृष्ट्वा देवाञ्छक्रमुवाच ह । ब्रह्मास्त्रं स्मर देवेन्द्र यस्यावध्यो न विद्यते ॥
विष्णुना चोदितः शक्रः सस्मारास्त्रं महौजसम् ॥ १४९

संपूजितं नित्यमरातिनाशनं समाहितं बाणममित्रघातने ।
धनुष्यजय्ये विनियोज्य बुद्धिमानभूत्ततो मन्त्रसमाधिमानसः ॥ १५०
स मन्त्रमुच्चार्य यतान्तराशयो वधाय दैत्यस्य धियाऽभिसंध्य तु ।
विकृष्य कर्णान्तमकुण्ठदीधितिं मुमोच वीक्ष्याम्बरमार्गमुन्मुखः ॥ १५१

---

१ ग. दयां° । २ ग. प्रियामपाययद्घनोष्ण° । ३ ङ. °क्तिकान्प्रियान्प्रसादमिच्छति स्थितिम् । स° । ४ घ. °च्छत । स° । ५ ग. मृतस्य के° । ६ ङ. °वितान्समानयाऽऽशु आस° । ७ ङ. °वाभिमखं ततः । अ° ।

अथासुरः प्रेक्ष्य महास्त्रमाहितं विहाय मायामवनौ व्यतिष्ठत ।
प्रवेपमानेन मुखेन शुष्यता बलेन गात्रेण च संभ्रमाकुलः ॥ १५२
ततस्तु तस्यास्त्रवराभिमन्त्रितः शरोऽर्धचन्द्रप्रतिमो महारणे ।
पुरंदरस्यासनबन्धुतां गतो नवार्कबिम्बं वपुषा विडम्बयन् ॥ १५३
किरीटकोटिस्फुटकान्तिसंकटं सुगन्धिनानाकुसुमाधिवासितम् ।
प्रकीर्णधूमज्वलनाभमूर्धजं पपात जम्भस्य शिरः सकुण्डलम् ॥ १५४

तस्मिन्विनिहते जम्भे दानवेन्द्राः पराङ्मुखाः । ततस्ते भग्नसंकल्पाः प्रययुर्यत्र तारकः ॥ १५५
तांस्तु त्रस्तान्समालोक्य श्रुत्वा रोषमगात्परम् । स जंम्भ[1]दानवेन्द्रं[2] तु सुरै रणमुखे हतम्[3] १५६
सावलेपं ससंरम्भं सगर्वं सपराक्रमम् । *साविष्कारमनाकारं तारको भावमाविशत् ॥ १५७
स जैत्रं रथमास्थाय सहस्रेण गरुत्मताम् । संरम्भाद्दानवेन्द्रस्तु सुरै रणमुखे गतः ॥ १५८
सर्वायुधपरिष्कारः सर्वास्त्रपरिरक्षितः । त्रैलोक्यऋद्धिसंपन्नः सुविस्तृतमहाननः ॥ १५९
रणायाभ्यपतत्तूर्णं सैन्येन महता वृतः । जम्भास्त्रक्षतसर्वाङ्गं[4] त्यक्त्वैरावतदन्तिनम् ॥ १६०
सज्जं मातलिना गुप्तं रथमिन्द्रस्य तेजसा । तप्तहेमपरिष्कारं महारत्नसमन्वितम् ॥ १६१
चतुर्योजनविस्तीर्णं सिद्धसंघपरिष्कृतम् । गन्धर्वकिंनरोद्गीतमप्सरोनृत्यसंकुलम् ॥ १६२
सर्वायुधमसम्बाधं विचित्ररचनोज्ज्वलम् । तं रथं देवराजस्य परिवार्य समन्ततः ॥ १६३
दंशिता लोकपालास्तु तस्थुः सगरुडध्वजाः । ततश्चचाल वसुधा ततो रूक्षो मरुद्ववौ ॥ १६४
ततोऽम्बुधय उद्भूतास्ततो नष्टा रविप्रभा । ततस्तमः समुद्भूतं नातोऽदृश्यन्त तारकाः १६५
ततो जज्वलुरस्त्राणि ततोऽकम्पत वाहिनी । एकतस्तारको दैत्यः सुरसंघस्तु चैकतः १६६
लोकावसादमेकत्र जगत्पालनमेकतः । चराचराणि भूतानि सुरासुरविभेदतः ॥ १६७
तद्द्विधाऽप्येकतां यातं ददृशुः प्रेक्षका इव । यद्वस्तु किंचिल्लोकेषु त्रिषु सत्तास्वरूपकम् ॥
तत्तत्राद्दृश्यदखिलं खिलीभूतविभूतिकम् ॥ १६८

अस्त्राणि तेजांसि धनानि धैर्यं सेनाबलं वीर्यपराक्रमौ[10] च[11] ।
सत्त्वौजसां तन्निकरं[12] बभूव सुरासुराणां तपसो[13] बलेन ॥ १६९

अथाभिमुखमायान्तं नवभिर्नतपर्वभिः । बाणैरनलकल्पाग्रैर्बिभिदुस्तारकं हृदि ॥ १७०
स तानचिन्त्य दैत्येन्द्रः सुरबाणा[14]न्गतान्[15]हृदि । नवभिर्नवभिर्बाणैः सुरान्विव्याध दानवः १७१
जगद्द्रु[16]रणसंभूतैः शल्यैरिव पुरःसरैः । ततोऽच्छिन्नं शरव्रातं सङ्ग्रामे मुमुचुः सुराः ॥ १७२
[17]अनन्तरं च कान्तानामश्रुपातमिवानिशम् । तद्व्रातं वियत्येव नाशयामास दानवः ॥ १७३
शरैर्यथा कुचरितैः प्रख्यातं परमागतम् । सुनिर्मलं क्रमायातं कुपुत्रः स्वं महाकुलम् ॥ १७४

---

* एतदर्धं नास्ति ग. ङ. पुस्तकयोः ।

---

१ ङ. जम्भान्दानवेन्द्रांस्तु शरै॰ । २ ग. वेन्द्रस्तु सुरेन्द्रेण रणे हृ॰ । ३ ङ. हतान् । ४ ग. ॰ङ्गं गत्वैरावणद॰ । ५ ग. ॰त्रभवनो॰ । ६ ग ॰म्पन्त वाहनाः । ए॰ । ङ. ॰म्पन्त वाहवः । ए॰ । ७ ग. ॰त्तुनाद॰ । ८ ग. विभीतक॰ । ९ ग. ॰र्यं शोभाव॰ । ङ. ॰र्यं शोभाफलं । १० ङ. वीरपराक्रमश्च । सर्वौज॰ । ११ ग. ॰क्रमं च । सर्वौज॰ । १२ ङ. ॰न्निकषो व॰ । १३ ग. ङ. ॰पसा व॰ । १४ ङ. ॰बाणक्षतो हृदि । १५ ग. ॰णान्क्षता॰ । १६ ङ. च. ॰गद्वार॰ । १७ ग. ङ. ॰रं स्वका॰ । १८ ङ. ॰ख्यातां परमां गतिम् । सु॰ ।

ततो निवार्य तद्बाणजालं सुरभुजेरितम् । बाणैर्व्योम दिशः पृथ्वीं पूरयामास दानवः॥१७५
चिच्छेद पुङ्खदेशेषु स्वके स्थाने च लाघवात् । बाणजालैः सुतीक्ष्णाग्रैः कङ्कबर्हिणवाजितैः
कर्णान्तकृष्टैर्विमलैः सुवर्णरजतोज्ज्वलैः । शास्त्रार्थैः संशयप्रामान्यथार्थान्वै विकल्पितैः ॥
ततः शतेन बाणानां शक्रं विव्याध दानवः । नारायणं च सप्तत्या नवत्या च हुताशनम् ॥
दशभिर्मारुतं मूर्ध्नि यमं दशभिरेव च । धनदं चैव सप्तत्या वरुणं च तथाऽष्टभिः ॥ १७९
विंशत्या निर्ऋतिं दैत्यः पुनश्चाष्टाभिरेव च । विव्याध पुनरेकैकं दशभिर्दशभिः शरैः ॥१८०
तथा च मातलिं दैत्यो विव्याध त्रिभिराशुगैः । गरुडं दशभिश्चैव स विव्याध पतत्रिभिः ॥
पुनश्च दैत्यो देवानां तिलशो नतपर्वभिः । चकार वर्मजातानि चिच्छेद च धनूंषि तु ॥
ततो विकवचा देवा विधनुष्काः शरैः कृताः ॥ १८२

अथान्यानि चापानि तस्मिन्सरोपा रणे लोकपाला गृहीत्वा समन्तात् ।
शरैरक्षयैर्दानवेन्द्रं ततक्षुस्तदा दानवोऽमर्षसंरक्तनेत्रः ॥ १८३
शरानग्निकल्पान्ववर्षामराणां ततो बाणमादाय कल्पानलाभम् ।
जघानोरसि क्षिप्रमिन्द्रं सुबाहुं महेन्द्रोऽव्यकम्पद्रथोपस्थ एव ॥ १८४
त्रैलोक्यान्तरिक्षे सहस्रार्कबिम्बं पुनर्दानवो विष्णुमुद्भूतवीर्यम् ।
[illegible]ां जघानांसमूले सलीलं ततः केशवस्यापतच्छार्ङ्गमग्रे ॥ १८५
ततस्तारकः प्रेतनाथं पृषत्कैर्वसुं तस्य सव्ये स्मरन्क्षुद्रभावम् ।
शरैरग्निकल्पैर्जलेशस्य कायं रणेऽशोषयद्दुर्जयो दैत्यराजः ॥ १८६
शरैरग्निकल्पैश्चकाराऽऽशु दैत्यस्तथा राक्षसान्भीतभीतान्दिशासु ।
पृषत्कैश्च रूक्षैर्विकारप्रयुक्तं चकारानिलं लीलयैवासुरेशः ॥ १८७
क्षणालब्धचित्ताः स्वयं विष्णुशक्रानलाद्याः सुसंहत्य तीक्ष्णैः पृषत्कैः ।
प्रचक्रुः प्रचण्डेन दैत्येन सार्धं महासंगरं संगरग्रासकल्पम् ॥ १८८
अथाऽऽनाय चापं हरिस्तीक्ष्णबाणैर्हनत्सारथिं दैत्यराजस्य हृद्यम् ।
ध्वजं धूमकेतुः किरीटं महेन्द्रो धनेशो धनुः काञ्चनानद्धपृष्ठम् ॥
यमो बाहुदण्डं रथाङ्गानि वायुर्निशाचारिणामीश्वरस्यापि वर्म ॥ १८९

दृष्ट्वा तद्युद्धममरैरकृत्रिमपराक्रमम् । दैत्यनाथः कृतं संख्ये स्वबाहुयुगबान्धवः ॥ १९०
मुमोच मुद्गरं भीमं सहस्राक्षाय संगरे । दृष्ट्वा मुद्गरमायान्तमनिवार्यमथाम्बरे ॥ १९१
रथादाप्लुत्य धरणीमगमत्पाकशासनः । मुद्गरोऽपि रथोपस्थे पपात परुषस्वनः ॥ १९२
स रथं चूर्णयामास न ममार च मातलिः[11] । गृहीत्वा पट्टिशं दैत्यो जघानोरसि[12] केशवम्॥
स्कन्धे गरुत्मतः सोऽपि निषसाद विचेतनः । खड्गेन राक्षसेन्द्रस्य निचकर्त च वाहनम् ॥
यमं च पातयामास भूमौ दैत्यो भुशुण्डिना । वह्निं च भिन्दिपालेन ताडयामास मूर्धनि १९५

१ ग. 'जातं सु° । २ क. °हिण°वा° । ३ घ. ङ. दैत्यराजस्तु दशभिश्चैव आशुगैः । अरुणं दशभिश्चैव माहेन्द्रं दशभिस्ततः । पु° । ४ ङ. °न महेन्द्रं नवभिस्ततः । पु° । ५ ङ. °णेऽशातय° । ६ ग. क्षणं वृत्तचित्राः स्वयं । ७ ग. °र्प्राप्य संकल्पासिद्धम् । अ° । ८ ग. °र्मर्महामार° । ९ ग. °बनं तद्वदेव । य° । १० ग.घ ङ. °रश्चापि । ११ ङ. सारथिः । १२ ङ. °तं सबाहु° ।

वायुं च दोर्भ्यामुत्क्षिप्य पातयामास भूतले । धनेशं च धनुष्कोट्या कुट्टयामास कोपनः १९६
ततो देवनिकायानामेकैकं समरे ततः । जघानास्त्रैरसंख्येयैर्दैत्येन्द्रोऽमितविक्रमः ॥ १९७
लब्धसंज्ञः क्षणाद्विष्णुश्चक्रं जग्राह दुर्धरम् । दानवेन्द्रवसासिक्तं पिशिताशनकोन्मुखम् १९८
मुमोच दानवेन्द्रस्य हृढे वक्षसि केशवः । पपात चक्रं दैत्यस्य हृदये भास्करद्युति ॥ १९९
व्यशीर्यत ततः काये नीलोत्पलमिवाश्मनि । ततो वज्रं महेन्द्रस्तु प्रमुमोचार्चितं चिरम्॥२००
यस्मिञ्जयाशा शक्रस्य दानवेन्द्ररणे त्वभूत् । तारकस्य सुसंप्राप्य शरीरं शौर्यशालिनः ॥
व्यशीर्यत विकीर्णार्चिः शतधा खण्डतां गतम् । विनाशमगमन्मुक्तं वायुनाऽसुरवक्षसि ॥
ज्वलितं ज्वलनाभासमङ्कुशं कुलिशं यथा । विनाशमागतं दृष्ट्वा वायुश्चाङ्कुशमाहवे॥ २०३
रुष्टः शैलेन्द्रमुत्पाट्य पुष्पितद्रुमकन्दरम् । चिक्षेप दानवेन्द्राय पञ्चयोजनविस्तृतम्॥२०४
महीधरं तमायान्तं दैत्यः स्मितमुखस्तदा । जग्राह वामहस्तेन बालकन्दुकलीलया ॥ २०५
ततो दण्डं समुद्यम्य कृतान्तः क्रोधमूर्छितः । दैत्येन्द्रं मूर्ध्नि चिक्षेप भ्राम्य वेगेन दुर्जयः ॥
सोऽसुरस्यापतन्मूर्ध्नि दैत्यस्तं च न बुद्धवान् । कल्पान्तदहनालोकामजय्यां ज्वलनस्ततः ॥
शक्तिं चिक्षेप दुर्धर्षां दानवेन्द्राय संयुगे । नवा शिरीषमालेव साऽस्य वक्षस्यराजत ॥ २०८
ततः खड्गं समाकृष्य कोषादाकाशनिर्मलम् । भासितासितदिग्भागं लोकपालोऽपि निर्ऋतिः ॥ २०९
चिक्षेप दानवेन्द्राय तस्य मूर्ध्नि पपात च । पतितश्चागमत्खड्गः स शीघ्रं शतखण्डताम्॥२१०
जलेशस्तूग्रदुर्धर्षं विषपावकभैरवम् । मुमोच पाशं दैत्यस्य भुजबन्धाभिलाषुकः ॥ २११
स दैत्यभुजमासाद्य सर्पः सद्यो व्यपद्यत । स्फुटितक्रकचक्रूरदशनालिर्महाहनुः ॥ २१२
ततोऽश्विनौ समरुतः ससाध्याः समहोरगाः । यक्षराक्षसगन्धर्वा दिव्यनानास्त्रपाणयः ॥
जघ्नुर्दैत्येश्वरं सर्वे संभूय सुमहाबलाः । न चास्त्राण्यस्य सज्जन्ति गात्रे वज्रानलोपमे ॥
ततो रथादवप्लुत्य तारको दानवाधिपः । जघान कोटिशो देवान्करपार्ष्णिभिरेव च॥ २१५
हतशेषाणि सैन्यानि देवानां विप्रदुद्रुवुः । दिशो भीतानि संत्यज्य रणोपकरणानि तु ॥
लोकपालांस्ततो दैत्यो बबन्धेन्द्रमुखान्रणे । सकेशवान्दृढैः पाशैः पशुमारः पशूनिव ॥
स भूयो रथमास्थाय जगाम स्वकमालयम् । सिद्धगन्धर्वसंघुष्टविपुलाचलमस्तकम्॥२१८
स्तूयमानो दितिसुतैरप्सरोभिर्विनोदितः । त्रैलोक्यलक्ष्मीस्तद्देशे प्राविशत्स्वपुरं यथा ॥
निषसादाऽऽसने पद्मरागरत्नविनिर्मिते । ततः किंनरगन्धर्वनागनारीविनोदितैः ॥
क्षणं विनोद्यमानस्तु प्रचलन्मणिकुण्डलः ॥ २२०

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे देवासुरसंग्रामे तारकजयलाभो नाम त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ७८०३ ॥

---

१ ङ. °सारकं सितास्यं क्षुरिकामु° । २ ध. ङ. °वः । तदाशु चक्रं दैत्यस्य पतितं भा° । ३ ग. ङ. °ण्डशो °। ४ ङ. कुशलेशवत् । वि° । ५ ग. °ष्टु । चोदिता । ६ ग. °पानक° । ७ ग. ङ. °शुपालः प° । ८ ङ. °ने चासौ पञ्चर° । ९ ग. ङ. °नाकना° ।

अथ चतुष्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

प्रादुरासीत्प्रतीहारः शुभ्रनीलाम्बुजाम्बरः । स जानुभ्यां महीं गत्वा पिहितास्यः स्वपाणिना॥
उवाचानाविलं वाक्यमल्पाक्षरपरिस्फुटम् । दैत्येन्द्रमर्कवृन्दानां बिभ्रतं भास्वरं वपुः ॥ २
कालनेमिः सुरान्बद्धांश्चाऽऽदाय द्वारि तिष्ठति । स विज्ञापयति स्थेयं क्व बन्दिभिरिति प्रभो
तन्निशम्याब्रवीद्दैत्यः प्रतीहारस्य भाषितम् । यथेष्टं स्थीयतामेभिर्गृहं मे भुवनत्रयम् ॥ ४
केवलं पाशबन्धेन विमुक्तैरविलम्बितम् । एवं कृते ततो देवा दूयमानेन चेतसा ॥ ५
जग्मुर्जगद्गुरुं द्रष्टुं शरणं कमलोद्भवम् । निवेदितास्ते शक्राद्याः शिरोभिर्धरणिं गताः ॥
तुष्टुवुः स्पष्टवर्णार्थैर्वचोभिः कमलासनम् ॥

देवा ऊचुः—

त्वमोंकारोऽस्यङ्कुराय प्रसूतो विश्वस्याऽऽत्माऽनन्तभेदस्य पूर्वम् ।
संभूतस्यानन्तरं सत्त्वमूर्ते संहारेच्छोस्ते नमो रुद्रमूर्ते ॥ ७
व्यक्तिं नीत्वा त्वं वपुः स्वं महिम्ना तस्मादण्डात्स्वाभिधानादचिन्त्यः ।
द्यावापृथ्व्योरूर्ध्वखण्डावराभ्यां ह्यण्डादस्मात्त्वं विभागं करोषि ॥ ८
व्यक्तं मेरौ यज्जनायुस्तवाभूदेवं विज्ञस्त्वत्प्रणीतश्च कास्ति ।
व्यक्तं देवाजन्मनः शाश्वतस्य द्यौस्ते मूर्धा लोचने चन्द्रसूर्यौ ॥ ९
व्यालाः केशाः श्रोत्ररन्ध्रा दिशस्ते पादौ भूमिर्नाभिरन्ध्रे समुद्राः ।
मायाकारः कारणं त्वं प्रसिद्धो वेदैः शान्तो ज्योतिषा त्वं विमुक्तः ॥ १०
वेदार्थेषु त्वां विवृण्वन्ति बुद्ध्वा हृत्पद्मान्तःसंनिविष्टं पुराणम् ।
त्वामात्मानं लब्धयोगा गृणन्ति सांख्यैर्यास्ताः सप्त सूक्ष्माः प्रणीताः ॥ ११
तासां हेतुर्याऽष्टमी चापि गीता तस्यां तस्यां गीयसे वै त्वमन्तम् ।
दृष्ट्वा मूर्तिं स्थूलसूक्ष्मां चकार देवैर्भावाः कारणैः कैश्चिदुक्ताः ॥ १२
संभूतास्ते त्वत्त एवाऽऽदिसर्गे भूयस्तां तां वासनां तेऽभ्युपेयुः ।
त्वत्संकल्पेनान्तमायातिगूढः कालो मेयो ध्वस्तसंख्याविकल्पः ॥ १३
भावाभावव्यक्तिसंहारहेतुस्त्वं सोऽनन्तस्तस्य कर्तासि चाऽऽत्मन् ।
येऽन्ये सूक्ष्माः सन्ति तेभ्योऽभिगीतः स्थूला भावाश्चाऽऽवृतारश्च तेषाम् ॥
तेभ्यः स्थूलैस्तैः पुराणैः प्रतीतो भूतं भव्यं चैवमुद्भूतिभाजाम् ।
भावे भावे भावितं त्वा युनक्ति युक्तं युक्तं व्यक्तिभावान्निरस्य ॥
इत्थं देवो भक्तिभाजां शरण्यस्त्राता गोप्ता नो भवानन्तमूर्तिः ॥ १५
विरेमुरमराः स्तुत्वा ब्रह्माणमविकारिणम् । तस्थुर्मनोभिरिष्टार्थसंप्राप्तिप्रार्थनास्ततः ॥ १६
एवं स्तुतो विरिञ्चिस्तु प्रसादं परमं गतः । अमरान्वरदेनाऽऽह वामहस्तेन निर्दिशन् ॥ १७

---

१ ङ. ᳕भ्रचीनांशुकाम्ब॰ । २ क. ख ᳕नीलांशुकाम्ब॰ । ३ ग. ङ. साम्बरं । ४ ग. च. ॰न्बद्ध्वा चाऽऽदा॰ । ५ ग. ङ. चकार । ६ ग. ॰या निगू॰ । ७ ङ. ॰या िरूढः । ८ क. ख. ᳕र्तिः । विरिञ्चिममराः ।

ब्रह्मोवाच—

नारी याऽभर्तृकाऽकस्मात्तनुस्ते त्यक्तभूषणा । न राजते तथा शक्र म्लानवक्त्राशिरोरुहा॥
हुताशनविमुक्तो[1]ऽपि न धूमेन विराजसे । भस्मनेव प्रतिच्छन्नो दग्धदावश्चिरोषितः॥ १९
यमाऽऽमयमये नैव शरीरे त्वं विराजसे । दण्डस्याऽऽलम्बनेनेव ह्यकृच्छ्रस्तु पदे पदे ॥ २०
रजनीचरनाथोऽपि किं भीत इव भाषसे । राक्षसेन्द्र क्षताराते त्वमरातिक्षतो यथा ॥ २१
तनुस्ते वरुणोच्छुष्का परीतस्येव वह्निना । विमुक्तरुधिरं पाशं फणिभिः प्रविलोकयन् ॥
वायो भवान्विचेतस्कस्त्वं स्निग्धैरिव निर्जितः। किं त्वं बिभेषि धनद संन्यस्यैव कुबेरताम्
रुद्रास्त्रिशूलिनः स[2]न्तो वदध्वं बहुशूलताम्। भवन्तः केन तत्क्षिप्तं तेजस्तु भवतामपि ॥ २४
अकिंचित्करतां यातः करस्ते न विभासते। अलं नीलोत्पलाभेन चक्रेण मधुसूदन ॥ २५
किं त्वयाऽनुदरालीनभुवनप्रविलोकनम्। क्रियते स्तिमिताक्षेण भवता विश्वतोमुख ॥ २६
एवमुक्ताः सुरास्तेन ब्रह्मणा[3] ब्रह्ममूर्तिना । वाचां प्रधानभूतत्वा[4]न्मारुतं तमचोदयन् ॥ २७
अथ विष्णुमुखैर्देवैः श्वसनः प्रतिबोधितः। चतुर्मुखं तदा प्राह चराचरगुरुं विभुम् ॥ २८

न[5] तु वेत्सि चराचरभूतगतं भव[6]भावमतीव महानुच्छ्रितः प्रभवः ।
पुनरर्थिवचोऽभिविस्तृतश्रवणोपमकौतुकभावकृतः ॥ २९
त्वमनन्त करोषि जगद्भवतां सचराचरगर्भविभिन्नगुणाम् ।
अमरासुरमेतदशेषमपि त्वयि तुल्यमहो जनकोऽसि यतः ॥ ३०
पितुरस्ति तथाऽपि मनोविकृतिः सगुणो विगुणो बलवानब[7]लः ।
भवतो वरलाभनिवृत्तभयः कुलिशाङ्कसुतो दितिजोऽतिबलः ॥ ३१
सचराचरनिर्मथने किमिति कितवस्तु कृतो विहितो भवता ।
किल देव त्वया स्थितये जगतां महदद्भुतचित्रविचित्रगुणाः ॥ ३२
अपि तुष्टिकृतः श्रुतकामफला विहिता द्विजनायक देवगणाः ।
अपि नाकमभूत्किल यज्ञभुजां भवतो विनियोगवशात्सततम् ॥ ३३
अपहृत्य विमानगणं स कृतो दितिजेन महामरुभूमिसमः ।
कृतवानसि सर्वगुणातिशयं यमशेषमहीधरराज[8]तया ॥ ३४
सममिङ्गितभावविधिः स गिरिर्गगनेन सदोच्छ्रयतां हि गतः ।
अधिवासविहारविधावुचितो दितिजेन पविक्षतशृङ्गतटः ॥ ३५
परिलुण्ठितरत्नगुहानिवहो बहुदैत्यसमाश्रयतां गमितः ।
सुरराज स तस्य भयेन गतं व्यदधादशरीर इतोऽपि वृथा ॥ ३६
उपयोग्यतया विवृतं सुचिरं विमलद्युतिपूरितदिग्वदनम् ।
भवतैव विनिर्मितमादियुगे सुरहेतिसमूहम[9]नुत्थमिदम् ॥ ३७
दितिजस्य शरीरमवाप्य गतं शतधा मतिभेदमिवा[10]ल्पम[11]नाः ।

---

१ ग. °मुक्तेन तेजःपुञ्जेन रा° । २ ग. शान्ता । ३ ग. °णाऽव्यक्तमू° । ४ ग. ङ. °त्वात्तेमारुतम° । ५ ग. ननुवे° । ६ ग. °वभव्यमतीतमहाशयितः । प्रभवः पुनरर्थव° . ७ ग. °बलम् । भ° । ८ ग. °जपतिम् । स° । ९ ग. °मकुण्टमि° । १० ङ. °वाप्तविदः । आ° । ११ ग. °मनः । आ° । १२

आसारधूलिध्वस्ताङ्गा द्वारस्थाः स्मः कदर्थिनः । लब्धप्रवेशाः कृच्छ्रेण वयं तस्यामरद्विषः॥
सभायाममरा देव निकृष्टेऽप्युपवेशिताः । वेत्रहस्तैरजल्पन्तस्ततोऽपहसितास्तु तैः ॥ ३९
महार्थाः सिद्धसर्वार्था भवन्तः स्वल्पभाषिणः । चाटुयुक्तमथो कर्म ह्यमरा बहु भाषत॥ ४०
सभयं दैत्यसिंहस्य सशक्रस्य तु संस्थिताः । वदतेति च दैत्यस्य प्रेष्यैर्विहसिता बहु ॥ ४१
ऋतवो मूर्तिमन्तस्तमुपासन्ते ह्यहर्निशम् । कृतापराधसंत्रासं न त्यजन्ति कदाचन ॥ ४२
तन्त्रीत्रयलयोपेतं सिद्धगन्धर्वकिंनरैः । सुरागमुपधा नित्यं गीयते तस्य वेश्मसु ॥ ४३
हन्ताकृतोपकरणैर्मित्राणि गुरुलाघवैः । शरणागतसंत्यागी त्यक्तसत्यपरिश्रयः ॥ ४४
इति निःशेषमथवा निःशेषं वै न शक्यते । तस्याविनयमाख्यातुं स्रष्टा तत्र परायणम् ॥
इत्युक्तः स्वात्मभूर्देवः सुरैर्दैत्यविचेष्टितम् । सुरानुवाच भगवांस्ततः स्मितमुखाम्बुजः ॥४६

ब्रह्मोवाच—

अवध्यस्तारको दैत्यः सर्वैरपि सुरासुरैः । यस्य वध्यः स नाद्यापि जातस्त्रिभुवने पुमान्॥
मया स वरदानेन च्छन्दयित्वा निवारितः । तपसः सांप्रतं राजा त्रैलोक्यदहनात्मकात् ॥
स च वव्रे वधं दैत्यः शिशुतः सप्तवासरात् । स सप्तदिवसो बालः शंकराद्यो भविष्यति ॥
तारकस्य निहन्ता स भास्कराभो भविष्यति । सांप्रतं चाप्यपत्नीकः शंकरो भगवान्प्रभुः ॥
यच्चाहमुक्तवान्यस्या ह्युत्तानकरता सदा । उत्तानो वरदः पाणिरेष देव्याः सदैव तु ॥ ५१
हिमाचलस्य दुहिता सा तु देवी भविष्यति । तस्याः सकाशाद्यः शर्वस्त्वरण्यां पावको यथा॥
जनयिष्यति तं प्राप्य तारकोऽभिभविष्यति । मयाऽप्युपायः स कृतो यथैवं हि भविष्यति॥५३
शैशवश्चाप्यस्य विभवो विनश्येत्तदनन्तरम् । स्तोककालं प्रतीक्षध्वं निर्विशङ्केन चेतसा ॥ ५४
इत्युक्तास्त्रिदशास्तेन साक्षात्कमलजन्मना । जग्मुस्तं प्रणिपत्येशं यथायोगं दिवौकसः॥ ५५
ततो गतेषु देवेषु ब्रह्मा लोकपितामहः । निशां सस्मार भगवान्स्वतनोः पूर्वसंभवाम् ॥ ५६
ततो भगवती रात्रिरुपतस्थे पितामहम् । तां विविक्ते समालोक्य ब्रह्मोवाच विभावरीम् ॥

ब्रह्मोवाच—

विभावरि महत्कार्यं विबुधानामुपस्थितम् । तत्कर्तव्यं त्वया देवि शृणु कार्यस्य निश्चयम् ॥
तारको नाम दैत्येन्द्रः सुरकेतुरनिर्जितः । तस्याभावाय भगवाञ्जनयिष्यति चेश्वरः ॥ ५९
सुतं स भविता तस्य तारकस्यान्तकारकः । शंकरस्याभवत्पत्नी सती दक्षसुता तु या ॥ ६०
सा मृता कुपिता देवी कस्मिंश्चित्कारणान्तरे । भविता हिमशैलस्य दुहिता लोकभाविनी ॥
विरहेण हरस्तस्या मत्वा शून्यं जगत्त्रयम् । तपस्यन्हिमशैलस्य कन्दरे सिद्धसेविते ॥ ६२
प्रतीक्षमाणस्तज्जन्म कंचित्कालं निवत्स्यति । तयोः सुतस्तपसोर्भविता यो महाबलः ॥ ६३
स भविष्यति दैत्यस्य तारकस्य विनाशकः । जातमात्रा तु सा देवी स्वल्पसंज्ञा च भामिनी ॥

---

१ ङ. सिताः परे । म° । २ क ख. महार्थाः । ३ ग. ङ. सभयं° । ४ ग. °स्य न शक्रस्य विसंस्थला । व° । °स्य न शक्रस्य विसंस्थुला । व° । ५ ग. °त्रारिग° । ६ क. ख. °ष्टिते । सु° । ७ ग. ङ. °वान्स्वां तनुं पू° । ८ ग. ङ. °णु चार्थस्थ । ९ ग. च. °रनिर° । १० ङ. च. सा पितुः कु° । ११ ग. °ह्यवतः । स । १२ ग. °संज्ञेव श° । ङ संज्ञेव । १३ ग घ भाविनि ङ. भावनी ।

विरहोत्कण्ठिता गाढं हरसंगमलालसा । तयोः सुतप्ततपसोः संयोगः स्याच्छुभानने ॥६५
ततस्ताभ्यां तु जनितः स्वल्पो वाक्कलहो भवेत् । ततोऽपि संशयो भूयस्तारकं प्रति दृश्यते ॥
तयोः संयुक्तयोस्तस्मात्सुरतासक्तिकारणे । विघ्नस्त्वया विधातव्यो यथा ताभ्यां तथा शृणु
गर्भस्थाने च तन्मातुः स्वेन रूपेण रञ्जय । ततो विहाय[2] शर्वस्तां विश्रान्तो नर्मपूर्वकम् ॥
[3]भर्त्सयिष्यति तां देवीं ततः सा कुपिता सती । प्रयास्यति तपश्चर्तुं तत्तस्मात्तपसे पुनः ६९
जनयिष्यति यं शर्वादमितद्युतिर्मण्डितम् । स भविष्यति हन्ता वै सुरारीणामसंशयम् ॥
त्वयाऽपि दानवा देवि हन्तव्या लोकदुर्जयाः । यावच्च न सती देहसंक्रान्तगुणसंचया ॥
तत्संगमेन तावत्त्वं दैत्यान्हन्तुं न शक्ष्यसे । एवं कृते तपस्तप्त्वा सृष्टिसंहारकारिणी ॥ ७२
समाप्तनियमा देवी यदा चोमा भविष्यति । तदा स्वमेव तद्रूपं शैलजा प्रतिपत्स्यते ॥ ७३
तनुस्तवापि सहजा सैकाऽनंशा भविष्यति । रूपांशेन तु संयुक्ता त्वमुमायां भविष्यसि ॥
एकाऽनंशेति लोकस्त्वां वरदे पूजयिष्यति । भेदैर्बहुविधाकारैः सर्वगा कामसाधिनी ॥७५
ओंकारवक्त्रा गायत्री त्वमिति ब्रह्मवादिभिः । आक्रान्तिरूर्जिताकारा राजभिश्च महाभुजैः
त्वं भूरिति विशां माता शूद्रैः शैवीति पूजिता । क्षान्तिर्मुनीनामक्षोभ्या दया नियमिनामिति
त्वं महोपायसंदोहा नीतिर्नयविसर्पिणाम् । परिच्छित्तिस्त्वमर्थानां त्वमीहा प्राणिहृच्छया
त्वं मुक्तिः सर्वभूतानां त्वं गतिः सर्वदेहिनाम् । त्वं च कीर्तिमतां कीर्तिस्त्वं मूर्तिः सर्वदेहिनाम्
रतिस्त्वं रक्तचित्तानां प्रीतिस्त्वं हृष्टदर्शिनाम् । त्वं कान्तिः कृतभूषाणां त्वं शान्तिर्दुःखकर्म-
णाम् ॥ ८०
त्वं भ्रान्तिः सर्वबोधानां त्वं गतिः क्रतुयाजिनाम् । जलधीनां महावेला त्वं च लीला विला-
सिनाम् ॥ ८१
संभूतिस्त्वं पदार्थानां स्थितिस्त्वं लोकपालिनी । त्वं कालरात्रिर्निःशेषभुवनावलिनाशिनी
प्रियकण्ठग्रहानन्ददायिनी त्वं विभावरी । इत्यनेकविधैर्देवि रूपैर्लोके त्वमर्चिता ॥ ८३
ये त्वां स्तोष्यन्ति वरदे पूजयिष्यन्ति वाऽपि ये । ते सर्वकामानाप्स्यन्ति नियता नात्र संशयः
इत्युक्ता तु निशा देवी तथेत्युक्त्वा कृताञ्जलिः । जगाम त्वरिता तूर्णं गृहं हिमगिरेः परम्[10] ॥
तत्राऽऽसीनां महाहर्म्ये रत्नभित्तिसमाश्रयाम् । ददर्श मेनामापाण्डुच्छविवक्त्रसरोरुहाम् ॥
किंचिच्छ्यामसुखोदग्रस्तनभारावनामिताम् । महौषधिगणाबद्धमन्त्रराजनिषेविताम्[11] ॥
उद्बद्धकनकोन्नद्धजीवरक्षामहोरगाम् । मणिदीपगणज्योतिर्महालोकप्रकाशिते ॥ ८८
प्रकीर्णबहुसिद्धार्थे मनोज्ञपरिवारके । [12]शुचिन्यंशुकसंछन्नभूशय्यास्तरणोज्ज्वले ॥ ८९
धूपामोदमनोरम्ये सर्जगन्धोपयोगिके । ततः क्रमेण दिवसे गते दूरं विभावरी ॥ ९०
व्यजृम्भत सुखोदर्के ततो मेनामहागृहे । प्रसुप्तप्रायपुरुषे निद्राभूतोपचारिके ॥ ९१
स्फुटालोके शशभृति भ्रान्तिरात्रिविहंगमे । रजनीचरभूतानां संचैरावृतचत्वरे ॥ ९२

१ ग. °तिपत्स्यते । २ ग. ङ. च. विहस्य । ३ ङ. च. मूर्च्छयिष्यति । ४ ग. ङ. च. °मण्डलम् । ५ ङ. °त्वा तया सात्मविभूतया । स° । च. त्वयाऽत्वया सात्मविभूतया । स° । ६ ग. ङ. °साधनी । ७ ङ. च. °त्रीप्रयतैर्ब्रह्म° । ८ ङ. च. °भूतानां । ९ ग. ङ. नेष्यन्ति । १० ग. ङ. च. °गिरेर्महत् । त° । ११ ङ °म् । सुबद्धताटङ्कोन्नद्धांजी° । १२ ङ. शुभ्रवीतांशु° ।

गाढकण्ठग्रहालग्नसुभगेष्टजने ततः । किंचिदाकुलतां प्राप्ते मेनानेत्राम्बुजद्वये ॥ ९३
आविवेश मुखे रात्रिः सुचिरस्फुटसंगमा । जन्मदाया जगन्मातुः क्रमेण जठरान्तरे॥ ९४
आविवेशान्तरं जन्म मन्यमाना क्षपा तु वै। अरञ्जयच्छविं देव्या गुहारण्ये विभावरी ॥
ततो जगत्पतिप्राणहेतुर्हिमगिरिप्रिया । ब्राह्मे मुहूर्ते सुभगे व्यसूयत गुहारणिम् ॥ ९३
तस्यां तु जायमानायां जन्तवः स्थाणुजङ्गमाः। अभवन्सुखिनः सर्वे सर्वलोकनिवासिनः
नारकाणामपि तदा सुखं स्वर्गसमं महत् । अभवत्क्रूरसत्त्वानां चेतः शान्तं च देहिनाम्॥
ज्योतिषामपि तेजस्त्वमभवत्सुरतोन्नता । वनाश्रिताश्चौषधयः स्वादुवन्ति फलानि च ॥
गन्धवन्ति च माल्यानि विमलं च नभोऽभवत्। मारुतश्च सुखस्पर्शो दिशश्च सुमनोहरा॥
तेन चोद्भूतफलितपरिपाकगुणोज्ज्वलाः । अभवत्पृथिवी देवी शालिमालाकुलाऽपि च
तपांसि दीर्घचीर्णानि मुनीनां भावितात्मनाम्। तस्मिन्गतानि साफल्यं काले·निर्मलचेतसाम्
विस्मृतानि च शस्त्राणि प्रादुर्भावं प्रपेदिरे । प्रभावस्तीर्थमुख्यानां तदा पुण्यतमोऽभवत् ॥
अन्तरिक्षे सुराश्चाऽऽसन्विमानेषु सहस्रशः । समहेन्द्रहरिब्रह्मवायुवह्निपुरोगमाः ॥ १०४
पुष्पवृष्टिं प्रमुमुचुस्तस्मिंस्तु हिमभूधरे। जगुर्गन्धर्वमुख्याश्च ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ १०५
मेरुप्रभृतयश्चापि मूर्तिमन्तो महाचलाः। तस्मिन्महोत्सवे प्राप्ते दिव्यप्रभृतपाणयः ॥ १०६
सरितः सागराश्चैव समाजग्मुश्च सर्वशः । हिमशैलोऽभवल्लोके तथा सर्वैश्चराचरैः ॥१०७
सेव्यश्चाप्यभिगम्यश्च स श्रेयांश्चाचलोत्तमः। अनुभूयोत्सवं देवा जग्मुः स्वानालयान्मुदा ॥
देवगन्धर्वनागेन्द्रशैलैशीलावनीगुणैः । हिमशैलसुता देवी स्वयंपूर्विकया ततः ॥ १०९
क्रमेण वृद्धिमानीता लक्ष्मीवानलसैर्बुधैः । क्रमेण रूपसौभाग्यप्रबोधैर्भुवनत्रयम् ॥ ११०
अजयद्भूषयच्चापि निःसाधारैर्नगात्मजा । एतस्मिन्नन्तरे शक्रो नारदं देवसंमतम् ॥ १११
देवर्षिमथ सस्मार कार्यसाधनसत्वरम् । स्मृतिं शक्रस्य विज्ञाय जातां तु भगवांस्तदा ॥
आजगाम मुदा युक्तो महेन्द्रस्य निवेशनम् । तं स दृष्ट्वा सहस्राक्षः समुत्थाय महासनात्
यथार्हेण तु पाद्येन पूजयामास वासवः । शक्रप्रणीतां तां पूजां प्रतिगृह्य यथाविधि ॥
नारदः कुशलं देवमपृच्छत्पाकशासनम् । पृष्टे च कुशले शक्रः प्रोवाच वचनं प्रभुः॥१०५

इन्द्र उवाच—

कुशलस्याङ्कुरे तावत्संभूते भुवनत्रये । तत्फलोद्भवसंपत्तौ त्वं भवातन्द्रितो मुने ॥ ११६
वेत्सि चैतत्समस्तं त्वं तथाऽपि परिचोदकः । निर्वृतिं परमां याति निवेद्यार्थं सुहृज्जने ॥
तद्यथा शैलजा देवी योगं याया त्पिनाकिना । शीघ्रं तदुद्यमः सर्वैरस्मत्पक्षैर्विधीयताम् ॥
अवगम्यार्थमखिलं तत आमन्त्र्य नारदः । शक्रं जगाम भगवान्हिमशैलनिवेशनम् ॥ ११९
तत्र द्वारे स विप्रेन्द्रश्चित्रवेत्रलताकुले । वन्दितो हिम शैलेन निर्गतेन पुरो मुनिः ॥ १२०
सह प्रविश्य भवनं भुवो भूषणतां गतम् । निवेदिते स्वयं हैमे हिमशैलेन विस्तृते॥ १२१
महासने मुनिवरो निषसादातुलद्युतिः । यथार्हं चार्घ्यपाद्यं च शैलस्तस्मै न्यवेदयत् ॥
मुनिस्तु प्रतिजग्राह तमर्घं विधिवत्तदा। गृहीतार्घं मुनिवरमपृच्छच्छ्लक्ष्णया गिरा॥१२३

---

१ ङ. ॑त्परित्राण । २ ङ. दिव्यानृत्यन्ति मातरः । स॰ । ३ ङ. ॰ललीलाप्सरोगणैः । ग. ॰ललीलावतीगु॰ ।
४ ङ. ॰वान्संस्मृतो । ५ ग. ॰रेशुचिर्देवो वेत्रहस्तैश्च वान्दितः । गिरेः प्र॰ ।

कुशलं तपसः शैलः शनैः फुल्लाननाम्बुजः । मुनिरप्यद्रिराजानमपृच्छत्कुशलं तदा ॥१२४

नारद उवाच—

अहोऽवतारिताः सर्वे संनिवेशे महागिरे । पृथुत्वं मनसा तुल्यं कन्दराणां तथाऽचल ॥
गुरुत्वं ते गुणौघानां स्थावरादतिरिच्यते । प्रसन्नता च तोयस्य मनसोऽप्यधिका च ते ॥
न लक्षयामः शैलेन्द्रं शिष्यते कन्दरोदरात् । न च लक्ष्मीस्तथा स्वर्गे कुत्राधिकतया स्थिता ॥ १२७
नानातपोभिर्मुनिभिर्ज्वलनार्कसमप्रभैः । पावनैः पावितो नित्यं त्वत्कन्दरसमाश्रितैः॥१२८
अवमत्य विमानानि स्वर्गवासविरागिणः । पितुर्गृह इवाऽऽसन्ना देवगन्धर्वकिंनराः॥१२९
अहो धन्योऽसि शैलेन्द्र यस्य ते कन्दरं हरः । अध्यास्ते लोकनाथोऽपि समाधानपरायणः
इत्युक्तवति देवर्षौ नारदे सादरं गिरा । हिमशैलस्य महिषी मेना मुनिदिदृक्षया ॥ १३१
अनुयाता दुहित्रा तु स्वल्पालिपरिचारिका । लज्जाप्रणयनम्राङ्गी प्रविवेश निवेशनम् ॥
तत्र स्थितो मुनिवरः शैलेन सहितो वशी । दृष्ट्वा तु तेजसो राशिं मुनिं शैलप्रिया तदा ॥
ववन्दे गूढवदना पाणिपद्मकृताञ्जलिः । तां विलोक्य महाभागो महर्षिरमितद्युतिः ॥
आशीर्भिरमृतोद्गाररूपाभिस्तां व्यवर्धयत् । ततो विस्मितचित्ता तु हिमवद्गिरिपुत्रिका ॥
उदैक्षन्नारदं देवी मुनिमद्भुतरूपिणम् । एहि वत्सेति चाप्युक्ता ऋषिणा स्निग्धया गिरा॥
कण्ठे गृहीत्वा पितरमुत्सङ्गे समुपाविशत् । उवाच माता तां देवीमभिवन्दय पुत्रिके ॥
भगवन्तं ततो धन्यं पतिमाप्स्यसि संमतम् । इत्युक्ता तु ततो मात्रा वस्त्रान्तपिहितानना
किंचित्कम्पितमूर्धा तु वाक्यं नोवाच किंचन । ततः पुनरुवाचेदं वाक्यं माता सुतां तदा॥
वत्से वन्दय देवर्षिं ततो दास्यामि ते शुभम् । रत्नक्रीडनकं रम्यं स्थापितं यच्चिरं मया ॥
इत्युक्ता तु ततो वेगादुद्धृत्य चरणौ तदा । ववन्दे मूर्ध्नि संधाय करपङ्कजकुड्मलम् ॥१४१
कृते तु वन्दने तस्या माता सखीमुखेन तु । चोदयामास शनकैस्तस्याः सौभाग्यशंसिनाम्
शरीरलक्षणानां तु विज्ञानाय तु कौतुकात् । स्त्रीस्वभावाद्यद्दुहितुश्चिन्तां हृदि समुद्वहन्॥
ज्ञात्वा तदिङ्गितं शैलो महिष्या हृदयेन तु । अनुद्गीर्णोऽक्षतिर्मेने रम्यमेतदुपस्थितम् ॥
चोदितः शैलमहिषीसख्या मुनिवरस्तदा । स्मिताननो महाभागो वाक्यं प्रोवाच नारदः॥
न जातोऽस्याः पतिर्भद्रे लक्षणैश्च विवर्जिता । उत्तानहस्ता सततं चरणैर्व्यभिचारिभिः॥
स्वच्छायया भविष्येयं किमन्यद्बहु भाष्यते ॥ १४६
श्रुत्वैतत्संभ्रमाविष्टो ध्वस्तधैर्यो महाबलः । नारदं प्रत्युवाचार्थं साश्रुकण्ठो महागिरिः ॥

हिमवानुवाच—

संसारस्यातिदोषस्य दुर्विज्ञेया गतिर्यतः । सृष्ट्यां चाऽऽवश्यभाविन्यां केनाप्यतिशयात्मना
कर्त्रा प्रणीता मर्यादा स्थिता संसारिणामियम् । यो जायते हि यद्बीजो जनितुः स ह्यसार्थकः ॥ १४९
जनिता चापि जातस्य न कश्चिदिति यत्स्फुटम् । स्वकर्मणैव जायन्ते विविधा भूतजातयः

१ ङ. 'वेशो महागिरेः । पृ° । च. 'वेशान्महा° । २ ङ. °णां महाबल । ३ ग. °न्द्रश्चिष्यते कन्दरोदरान् । न° । ४ ङ. वश्यं । ५ ग. °द्गीर्णाकृतिर्मेना र° । ६ ङ. हिमाचलः । ७ ङ. °थस्त्रिनरू° । ८ ङ. कुत्र । ९ ग. °द्बीजाज्जनेतुः । १० ग. जनेतानच जा° ।

अण्डजो ह्यण्डजाज्जातः पुनर्जायेत मानवः । मानुषाच्च सरीसृप्यां मनुष्यत्वेन जायते ॥
तत्रापि जातौ श्रेष्ठायां धर्मस्योत्कर्षणेन तु । अपुत्रजन्मिनः शेषाः प्राणिनः समवस्थिताः
मनुजास्तत्र जायन्ते यतो न गृहधर्मिणः । क्रमेणाऽऽश्रमसंप्राप्तिर्ब्रह्मचारिव्रतादनु ॥ १५३
तस्य कर्तुर्नियोगेन संसारो येन वर्धितः । संसारस्य कुतो वृद्धिः सर्वे स्युर्यदतिग्रहाः॥ १५४
अतः कर्त्रा तु शास्त्रेषु सुतलाभः प्रशंसितः । प्राणिनां मोहनार्थाय नरकत्राणसंश्रयात् ॥
स्त्रिया विरहिता सृष्टिर्जन्तूनां नोपपद्यते । स्त्रीजातिस्तु प्रकृत्यैव कृपणा दैन्यभाषिणी ॥
शास्त्रालोचनसामर्थ्यमुज्झितं तासु वेधसा ॥ १५६
शास्त्रेषूक्तमसंदिग्धं बहुवारं महाफलम् । दशपुत्रसमा कन्या या न स्याच्छीलवर्जिता ॥
वाक्यमेतत्फलभ्रष्टं पुंसि ग्लानिकरं परम् । कन्या हि कृपणा शोच्या पितुर्दुःखविवर्धिनी ॥
याऽपि स्यात्पूर्णसर्वाढ्या पतिपुत्रधनादिभिः । किं पुनर्दुर्भगा हीना पतिपुत्रधनादिभिः ॥
त्वं चोक्तवान्सुतायाा मे शरीरे दोषसंग्रहम् । अहो मुह्यामि शुष्यामि ग्लामि सीदामि नारद॥
अयुक्तमथ वक्तव्यमप्राप्यमपि सांप्रतम् । अनुग्रहेण मे छिन्धि दुःखं कन्याश्रयं मुने ॥ १६१
परिच्छिन्नेऽप्यसंदिग्धे मनः परिभवाश्रयम् । तृष्णा मुष्णाति निष्णाता फललोभाश्रयाशुभा
स्त्रीणां हि परमं जन्म कुलानामुभयात्मनाम् । इहामुत्र सुखायोक्तं सत्पतिप्राप्तिसंज्ञितम् ॥
दुर्लभः सत्पतिः स्त्रीणां विगुणोऽपि पतिः किल । न प्राप्यते विना पुण्यैः पतिर्नार्या कदाचन॥
यतो निःसाधनो धर्मः परिमाणोज्झिता रतिः । धनं जीवितपर्याप्तं पत्यौ नार्याः प्रतिष्ठितम्॥
निर्धनो दुर्भगो मूर्खः सर्वलक्षणवर्जितः । दैवतं परमं नार्याः पतिरुक्तः सदैव हि ॥ १६६
त्वया चोक्तं हि देवर्षे न जातोऽस्याः पतिः किल । एतद्दौर्भाग्यमतुलमसंख्यं गुरु दुःसहम् ॥
चराचरे भूतसर्गे यद्यापि च नो मुने । न स जात इति ब्रूषे तेन मे व्याकुलं मनः ॥ १६८
मनुष्यदेवजातीनां शुभाशुभनिवेदकम् । लक्षणं हस्तपादादौ विहितैर्लक्षणैः किल॥ १६९
सेयमुत्तानहस्तेति त्वयोक्ता मुनिपुंगव । उत्तानहस्तता प्रोक्ता याचतामेव नित्यदा ॥ १७०
शुभोदयानां धन्यानां न कदाचित्प्रयच्छताम् । स्वच्छाययाऽस्याश्चरणौ त्वयोक्तौ व्यभि-
चारिणौ ॥ १७१
तत्रापि [१०]श्रेयसां ह्याशा मुने न प्रतिभाति नः । शरीरलक्षणाश्चान्ये पृथक्फलनिवेदिनः १७२
सौभाग्यधनपुत्रायुः पतिलाभानु[११]शंसनम् । तैश्च सर्वैर्विहीनेयं त्वमात्थ मुनिपुंगव ॥ १७३
त्वं मे सर्वं विजानासि सत्यवागसि चाप्यतः । मुह्यामि मुनिशार्दूल हृदयं दीर्यतीव मे ॥ १७४
इत्युक्त्वा विरतः शैलो महादुःखविचारणात् । श्रुत्वैतदखिलं तस्माच्छैलराजमुखाम्बुजात् ॥
स्मितपूर्वमुवाचेदं नारदो देवचोदितः ॥ १७५

नारद उवाच—

हर्षस्थानेऽपि महति त्वया दुःखं निरूप्यते । अपरिच्छिन्नवाक्यार्थे मोहं यासि महागिरे ॥
इमां शृणु गिरं मत्तो रहस्यपरिनिष्ठिताम् । समाहितो महाशैल मयोक्तस्य विचा[१३]रणे॥ १७७

१ ङ. मानवोऽपि स॰ । २ ग. घ ॰नुषोऽपि स॰ । ३ ग. घ. तो नागृ॰ । ४ ग. घ. ॰स्याहि कोत्पत्तिः स॰ । ५ ग. ॰पद्यायते । ६ ग. ङ. याऽपि स्या॰ । ७ ग. पुसां । ङ. पुंसा साम्नाय कोपनम् । क॰ । ८ ग. पितुः शोकवि॰ । ९ क. ख. घ यावता॰ । १० ङ. श्रेयसी । ११ ग. ॰सि वाग्यतः । १२ ङ. ॰बगुजितः । १३ ङ. ॰रणात् । न ।

न जातोऽस्याः पतिर्देव्या यन्मयोक्तं हिमाचल । न स जातो महादेवो भूतभव्यभवोद्भवः ॥
शरण्यः शाश्वतः शास्ता शंकरः परमेश्वरः ॥ १७८
ब्रह्मविष्ण्विन्द्रमुनयो जन्ममृत्युजरार्दिताः । तस्यैते परमेशस्य सर्वे क्रीडनका गिरे ॥ १७९
आस्ते ब्रह्मा तदिच्छातः संभूतो भुवनप्रभुः । विष्णुर्युगे युगे जातो नानाजातिर्महातनुः॥१८०
मन्यसे मायया जातं विष्णुं चापि युगे युगे । आत्मनो न विनाशोऽस्ति स्थावरान्तेऽपि भूधर
संसारे जायमानस्य म्रियमाणस्य देहिनः । नश्यते देह एवात्र नाऽऽत्मनो नाश उच्यते १८२
ब्रह्मादिस्थावरान्तोऽयं संसारो यः प्रकीर्तितः । स जन्ममृत्युदुःखार्तो ह्यवशः परिवर्तते१८३
महादेवोऽचलः स्थाणुर्न जातो जनकोऽजरः । भविष्यति पतिः सोऽस्या जगन्नाथो निरामयः
यदुक्तं च मया देवी लक्षणैर्वर्जिता तव । शृणु तस्यापि वाक्यस्य सम्यक्त्वेन विचारणम् ॥
लक्षणं दैविको ह्यङ्कः शरीरावयवाश्रयः । सर्वायुर्धनसौभाग्यपरिमाणप्रकाशकः ॥ १८६
अनन्तस्याप्रमेयस्य सौभाग्यस्यास्य भूधर । नैवाङ्को लक्षणाकारः शरीरे संविधीयते ॥१८७
अतोऽस्या लक्षणं गात्रे शैल नास्ति महामते । यथाऽहमुक्तवानस्या ह्युत्तानकरतां सदा१८८
उत्तानो वरदः पाणिरेष देव्याः सदैव तु । सुरासुरमुनिव्रातवरदेयं भविष्यति ॥ १८९
यथा प्रोक्तं तदा पादौ स्वच्छायाव्यभिचारिणौ।अस्याः शृणु ममात्रापि वाग्युक्तिं शैलसत्तम
चरणौ पद्मसंकाशावस्याः स्वच्छनखोज्ज्वलौ । सुरासुराणां नमतां किरीटमणिकान्तिभिः॥
विचित्रवर्णैर्भासन्तौ स्वच्छायाप्रतिबिम्बितौ । भार्या जगद्गुरोर्ह्येषा वृषाङ्कस्य महीधर ॥
जननी लोकधर्मस्य संभूता भूतभावनी । शिवेयं पावनायैव त्वत्क्षेत्रे पावकद्युतिः ॥ १९३
तद्यथा शीघ्रमेवैषां योगं यायात्पिनाकिना । तथा विधेयं विधिवत्त्वया शैलेन्द्रसत्तम ॥
अत्यन्तं हि महत्कार्यं देवानां हिमभूधर ॥ १९४

सूत उवाच—

एवं श्रुत्वा तु शैलेन्द्रो नारदात्सर्वमेव हि । आत्मानं स पुनर्जातं मेने मेनापतिस्तदा ॥ १९५
नमस्कृत्य वृषाङ्काय तदा देवाय धीमते । उवाच सोऽपि संहृष्टो नारदं तु हिमाचलः१९६

हिमवानुवाच—

दुस्तरान्नरकाद्घोरादुद्धृतोऽस्मि त्वया मुने । पातालादहमुद्धृत्य सप्तलोकाधिपः कृतः ॥
हिमाचलोऽस्मि विख्यातस्त्वया मुनिवराधुना । हिमाचलेऽचलगुणां प्रापितोऽस्मि समुन्न-
तिम् ॥ १९८
आनन्ददिवसाहारि हृदयं मेऽधुना मुने । नाध्यवस्यति कृत्यानां प्रविभागविचारणम् ॥१९९
यदि वाचामधीशः स्यां त्वद्गुणानां विचारणे ॥ २००
भवद्विधानां नियतममोघं दर्शनं मुने । तवास्मान्प्रति चापल्यं व्यक्तं मम महामुने ॥ २०१
भवद्भिरेव कृत्योऽहं निवासायाऽऽत्मरूपिणाम् । मुनीनां देवतानां च स्वयं कर्ताऽपि कल्मषम्
तथाऽपि वस्तुन्येकस्मिन्नाज्ञा मे संप्रदीयताम् । इत्युक्तवति शैलेन्द्रे स तदा हर्षनिर्भरे ॥२०३

---

१ ग. ङ च. °रे । अण्ड ब्रह्मा । २ ङ. °राश्रयः । ३ ङ. °म्यग्बुद्धि वि° । ४ ग. सदाऽऽयु° । ५ ङ. °रदोऽयं । ६ ग. यातु । घ. ङ. याति पिना° । ७ ग. °चलाल्लक्षगु° । घ. °चलाच्छतगु° । ७ ङ. °न्दनिर्भयाकारं हृ° । ९ ग. °वसद्वारादुद्धृतोऽस्मि त्वया ध° । १० ङ मे महामु° । ११ ग. °थ कृता च क । ङ. °यं कृताऽऽत्मक° ।

तथा च नारदो वाक्यं कृतं सर्वमिति प्रभो। सुरकार्ये य एवार्थस्तवापि सुमहत्तरः ॥ २०४
इत्युक्त्वा नारदः शीघ्रं जगाम त्रिदिवं प्रति। स गत्वा शक्रभवनममरेशं ददर्श ह ॥ २०५
ततोऽभिरूपे स मुनिरुपविष्टो महासने। पृष्टः शक्रेण प्रोवाच हिमजासंश्रयां कथाम् ॥ २०६

नारद उवाच—

समूह्य यत्तु कर्तव्यं तन्मया कृतमेव हि। किं तु पञ्चशरस्यैव समयोऽयमुपस्थितः ॥ २०७
इत्युक्तो देवराजस्तु मुनिना कार्यदर्शिना। चूताङ्कुरास्त्रं सस्मार भगवान्पाकशासनः २०८
संस्मृतस्तु तदा क्षिप्रं सहस्राक्षेण धीमता। उपतस्थे रतियुतः सविलासो झषध्वजः ॥
प्रादुर्भूतं तु तं दृष्ट्वा शक्रः प्रोवाच सादरम् ॥ २०९

शक्र उवाच—

उपदेशेन बहुना किं त्वां प्रति वदे प्रियम्। मनोभवोऽसि तेन त्वं वेत्सि भूतमनोगतम् ॥
तद्यथार्थकमेव त्वं कुरु नाकसदां प्रियम्। शंकरं योजय क्षिप्रं गिरिपुत्र्या मनोभव ॥
संयुतो मधुना चैव ऋतुराजेन दुर्जय ॥ २११
इत्युक्तो मदनस्तेन शक्रेण स्वार्थसिद्धये। प्रोवाच पञ्चबाणोऽथ वाक्यं भीतः शतक्रतुम्

काम उवाच—

अनया देवसामग्र्या मुनिदानवभीमया। दुःसाध्यः शंकरो देवः किं न वेत्सि जगत्प्रभो
तस्य देवस्य वेत्थ त्वं कारणं तु यदव्ययम्। प्रायः प्रसादः कोपोऽपि सर्वो हि महतां महान्
सर्वोपभोगसारा हि सुन्दर्यः स्वर्गसंभवाः। अध्याश्रितं च यत्सौख्यं भवता नष्टचेष्टितम् ॥
प्रमादादथ विभ्रश्येदीशं प्रति विचिन्त्यताम्। प्रागेव चेह दृश्यन्ते भूतानां कार्यसंभवाः २१६
विशेषं काङ्क्षतां शक्र सामान्याद्भ्रंशनं फलम्। श्रुत्वैतद्वचनं शक्रस्तमुवाचामरैर्युतः २१७

शक्र उवाच—

वयं प्रमाणास्ते ह्यत्र रतिकान्त न संशयः। संदेशेन विना शक्तिरपकारस्य नेष्यते ॥
कस्यचिच्च क्वचिद्दृष्टं सामर्थ्यं न तु सर्वतः ॥ २१८
इत्युक्तः प्रययौ कामः सखाऽयं मधुमाश्रितः। रतियुक्तो जगामाऽऽशु प्रस्थं तु हिमभूभृतः ॥
स तु तत्राकरोच्चिन्तां कार्यस्योपायपूर्विकाम्। महार्था ये हि निष्कम्पा मनस्तेषां सुदुर्जयम्
तदादावेव संक्षोभ्य नियतं सुजयो भवेत्। संसिद्धिं प्राप्नुयुश्चैव पूर्वं संशोध्य मानसम् ॥
कथं च विविधैर्भावैर्द्वेषानुगमनं विना। क्रोधः क्रूरतरासङ्गांद्भीषणेर्ष्यां महासखीम् ॥
चापल्यमूर्ध्नि विध्वस्तधैर्याधारां महाबलाम्। तामस्य विनियोक्ष्यामि मनसो विकृतिं पराम्
पिधाय धैर्यद्वाराणि संतोषमपकृष्य च। अवगन्तुं हि मां तत्र न कश्चिदतिपण्डितः ॥ २२४
विकल्पमात्रावस्थाने वैरूप्यं मनसो भवेत्। पश्चान्मूलक्रियारम्भगम्भीरावर्तदुस्तरः ॥ २२५

१ ङ. °कसदनं महेन्द्रं स ददर्श। २ क. ख. °मरं संददर्श। ३ ङ. °रस्येह गोचरोऽय°। ४ ग. घ. °ति रतिप्र°। ङ. °ति रतिप्रिय। म°। ५ क. ख. करणं। ६ ङ. °णं यदनव्य°। ७ ग. °सारं हि सौन्दर्यं स्वर्गसंभवम्। य°। ८ ङ. संदर्शेन विनाशक्तिरयस्कार°। ९ क. ख. पूर्वे। १० च क. °ङ्गाद्रावणे°। ११ ङ. °पल्योत्तमविध्वस्तधैर्योद्धारां। १२ ग. °मानसं स्थानं विरूपमनसो भवत्। प°। ङ. °मात्रसंस्थानमरूपं अ°। १३ ग. °स्तरम्। ह°। १४ ङ. °रः। भविष्यामि स्थिर°।

हरिष्या[1]मि हरस्याहं तप[2]स्तस्य स्थिरात्मनः । इन्द्रियग्राम[3]मावृत्य[4] रम्यसाधनसंविधिः॥२२६
चिन्तयित्वेति मदनो भूतभर्तुस्तदाऽऽश्रमम् । जगाम जगतीसारं सरलद्रुमवेदिकम् ॥२२७
शान्तसत्त्वसमाकीर्णमचलप्रा[5]णिसंकुलम् । नानापुष्पलताजालं गगनस्थगणेश्वरम् ॥ २२८
निर्व्यग्रवृषभाध्युष्टनीलशाद्वलसानुकम् । तत्रापश्यत्त्रिनेत्रस्य रम्यं[6] कांचिद्द्वितयिकम् ॥२२९
वीरकं लोकवीरेशमीशानसदृशद्युतिम्[7] । यक्षकुङ्कुमकिञ्जल्कपुञ्जपिङ्गजटासटम् ॥ २३०
वेत्रपाणिनमव्यग्रमुग्रभोगीन्द्रभूषणम् । ततो निमीलितोन्निद्रपद्मपत्राभलोचनम् ॥ २३१
प्रेक्षमाणमृजुस्थानं नासिकाग्रं सुलोचनैः । *श्रवस्तरसासिंहेन्द्रचर्मलम्बोत्तरीयकम् ॥२३२
श्रवणाहिफलन्[10]मुक्तनिः[11]श्वासानलपिङ्गलम् । प्रेङ्खत्[12]कपालपर्यन्ततुम्बिलम्बिजटाचयम् ॥
कृतवासुकिपर्यङ्कनाभिमूलनिवेशितम् । ब्रह्माञ्जलिस्थपुच्छाग्रानिबद्धोरगभूषणम् ॥ २३४
ददर्श शंकरं कामः क्रमप्राप्तान्तिकं शनैः । ततो भ्रमरझङ्कारमाल[13]म्बिद्रुमसानुकम् ॥ २३५
प्रविष्टः कर्णरन्ध्रेण भवस्य मदनो मनः । शंक[14]रस्तमथाऽऽकर्ण्य मधुरं[15] मदनाश्रयम् ॥ २३६
सस्मार[16] दक्षदुहितां दयितां रक्तमानसः । ततः सा तस्य शनकैस्तिरोभूयातिनिर्मला ॥
समाधिभावना तस्थौ लक्ष्यप्रत्यक्षरूपिणी । ततस्तन्मयतां यातः प्रत्यूहापिहिताशयः ॥
व[17]शित्वेन बुबोधेशो विकृतिं मदनात्मिकाम् । ईषत्कोपसमाविष्टो धैर्यमालम्ब्य धूर्जटिः ॥
निरासे मदनस्थित्या योगमायासमावृतः । स तया माययाऽऽविष्टो जज्वाल मदनस्ततः॥
इच्छाशरीरो दुर्जेयो रोषदोषमहाश्रयः । हृदयान्निर्गतः सोऽथ वासनाव्यसनात्मकः ॥
बहिःस्थलं समालम्ब्य ह्युपतस्थौ झषध्वजः । अनुयातोऽथ हृद्येन मित्रेण मधुना सह ॥
सहकारतरौ दृष्ट्वा मृदुमारुतनिर्धुतम् । स्तबकं मदनो रम्यं हरवक्षसि सत्वरम् ॥ २४३
मुमोच मोहनं नाम मार्गणं मकरध्वज[18]ः । शिवस्य हृदये शु[19]द्धे नाशशाली महाशरः ॥
पपात परुषप्रांशुः पुष्पबाणो विमोहनः । ततः करणसंदेहो विद्धस्तु हृदये भवः ॥ २४५
बभूव भूधरौपम्यधैर्योऽपि मदनोन्मुखः । ततः प्रभुत्वाद्भावानां ना[20]ऽऽवेशं स[21]मपद्यत ॥
बाह्यं बहु समासाद्य प्रत्यूहप्रसवात्मकम् । ततः कोपानलोद्भूतघोरहुङ्कारभीषणे ॥ २४७
बभूव वदने नेत्रं तृतीयमनलाकुलम् । रुद्रस्य रौद्रवपुषो जगत्संहारभैरवम् ॥ २४८
तदन्तिकस्थे मदने व्यस्फारयत धूर्जटिः । तन्नेत्रविस्फुलिङ्गेन क्रोशतां नाकवासिनाम् ॥
गमितो भस्मसात्तूर्णं कन्दर्पः कामिदर्पकः । स तु तं भस्मसात्कृत्वा हरनेत्रोद्भवोऽनलः
व्यजृम्भत जगद्दग्धुं ज्वाला[22]हुङ्कारघस्मरः । ततो भवो जगद्धेतोर्व्यभजज्जातवेदसम् ॥२५१

---

* इत आरभ्य मूलनिवेशितमित्यन्तग्रन्थो ग. पुस्तके नास्ति ।

---

१ ग. मविष्यामि । २ ग. ॰पस्थस्या.स्थि॰ । ३ ग. ॰ममुद्धृत्यरम्यसंसाधनं वि॰ । ४ ङ. ॰त्यतस्यसाधनसंनिधिः। ५ क. ख. ॰प्राणसं॰ । ६ ग. घ. ॰म्यं कश्चिद्धि॰ । ङ. ॰म्यं किंचि॰ । ७ ग. ॰म् । प्रद्यकु॰ । ङ. ॰म् । पक्कु॰ । ८ क. ख. ॰स्थानस्थितनासाग्रलोचनम् । श्र॰ । ९ ङ. नासावंशाग्रगोचरे । श्र॰ । १० ङ. ॰र्यन्तना॰ । ११ ङ. निषेवित॰ । ग. ॰लिस्थिरां साग्र.नि । १२ ङ. लिस्थिरांसाग्रेपिनद्धो॰ । १३ ङ लम्ब्याद्भूतसायक॰ । १४ ग. ॰करः स्वनमाक॰ । १५ ङ. रोधायाति॰ । १६ ङ. त्रिभवने तस्थौ लक्ष्मीः प्र॰ । १७ ग. घ. ङ. निरास । १८ ङ. ॰जः । स तस्य । १९ ङ. शुभ्रे ज्ञानशा॰ । २० ङ. ॰नां माध्यस्थं । स॰ । २१ ग. ङ. समपश्यत । २२ ङ. ॰लासंघातघ॰ ।

सहकारे मधौ चन्द्रे सुमनःसु परेष्वपि । भृङ्गेषु कोकिलास्येषु विभागेन स्मरानलम् ॥
स बाह्यान्तरविद्धेन हरेण स्मरमार्ग[1]णः । रागस्नेहसमि[2]द्धान्तर्धावंस्तीव्रहुताश[3]नः ॥ २५३
विभक्तलोकसंक्षोभक[4]रो दुर्वारजृम्भितः । संप्राप्य स्नेहसंपृक्तं कामिनां हृदयं किल ॥ २५४
ज्वलत्यहर्निशं भीमो दुश्चिकि[5]त्स्यमुखात्मकः । विलोक्य हग्हुङ्कारज्वालाभस्मकृतं स्मरम्
विललाप रतिः क्रूरं बन्धुना मधुना सह । ततो विलप्य बहुशो मधुना परिसान्त्विता ॥
जगाम शरणं देवमिन्दुमौलिं त्रिलोचनम् । भृङ्गानुयातां संगृह्य पुष्पितां सहकारजाम् ॥
लतां पवित्रकस्थाने पाणौ परभृतां सखीम् । निर्बध्य तु जटाजूटं कुटिलैरलकै रतिः ॥
उद्धूल्य गात्रं शुभ्रेण हृद्येन स्मरभस्मना । जानुभ्यामवनीं गत्वा प्रोवाचेन्दुविभूषणम् ॥

रतिरुवाच—

नमः शिवायास्तु निरामयाय नमः शिवायास्तु मनोमयाय ।
नमः शिवायास्तु सुरार्चिताय तुभ्यं सदा भक्तकृपा[6]पराय ॥ २६०
नमो भवायास्तु भवोद्भवाय नमोऽस्तु ते ध्वस्तमनोभवाय ।
नमोऽस्तु ते गूढमहाव्रताय नमोऽस्तु मायागहनाश्रयाय ॥ २६१
नमोऽस्तु शर्वाय नमः शिवाय नमोऽस्तु सिद्धाय पुरातनाय ।
नमोऽस्तु कालाय नमः कलाय नमोऽस्तु ते ज्ञानवरप्रदाय ॥ २६२
नमोऽस्तु ते कालकलातिगाय नमो निसर्गामलभूषणाय ।
नमोऽस्त्वमेयान्धकमर्दकाय नमः शरण्याय नमोऽगुणाय ॥ २६३
नमोऽस्तु ते भीमगणानुगाय नमोऽस्तु नानाभुवनादिकर्त्रे ॥
नमोऽस्तु नानाजगतां विधात्रे नमोऽस्तु ते चित्रफलप्रयोक्त्रे ॥ २६४
सर्वावसाने ह्यविनाशनेत्रे नमोऽस्तु चित्राध्वरभागभोक्त्रे ।
नमोऽस्तु भक्ताभिमतप्रदात्रे नमः सदा ते भवसङ्गहर्त्रे ॥ २६५
अनन्तरूपाय सदैव तुभ्यमसह्यकोपाय नमोऽस्तु तुभ्यम् ।
शशाङ्कचिह्नाय सदैव तुभ्यममेयमानाय नमः स्तुताय ॥ २६६
वृषेन्द्रयानाय पुरान्तकाय नमः प्रसिद्धाय महौषधाय ।
नमोऽस्तु भ[7]क्त्याऽभिमतप्रदाय नमोऽस्तु सर्वार्तिहराय तुभ्यम् ॥ २६७
चराचराचारविचारवर्यमाचार्यमुत्प्रेक्षितभूतसर्गम् ।
त्वामिन्दुमौलिं शरणं प्रपन्ना प्रियाप्रमेयं मह[8]तां महेशम् ॥ २६८
प्रयच्छ मे कामयशःसमृद्धिं पुनः प्रभो जीवतु कामदेवः ।
प्रियं विना त्वां प्रियजीवितेषु त्वत्तोऽपरः को भुवनेष्विहास्ति ॥ २६९
प्रभुः प्रियायाः प्रसवः प्रियाणां प्रणीतपर्यायपरापरार्थः ।
त्वमेवमेको भुवनस्य नाथो दयालुरुन्मूलितभक्तभीतिः ॥ २७०

---

१ ङ. °र्गणैः । रा° । २ ङ. मिद्धं तं वीक्ष्य तीव्रं शरानलम् । विभक्तं लो° । ३ ग. °शनम् । विभक्त लो° । ४ ग. घ. ङ. °करदुर्वारजृम्भितम् । सं° । ५ ङ. किस्स्यो मु । ६ ङ. °पाकरा° । ७ ग. °भक्ताभि° । ८ ग. घ. म हिमाम ।

सूत उवाच—

इत्थं स्तुतः शंकर ईड्य ईशो वृषाकपिर्मन्मथकान्तया तु ।
तुतोष दोषाकरखण्डधारी उवाच चैनां मधुरं निरीक्ष्य ॥ २७१ ॥

शंकर उवाच—

भवितेति च कामोऽयं कालात्कान्तोऽचिरादपि । अनङ्ग इति लोकेषु स विख्यातिं गमिष्यति ॥ २७२

इत्युक्ता शिरसाऽऽवन्द्य गिरिशं कामवल्लभा । जगामोपवनं रम्यं रतिस्तु हिमभूभृतः ॥ २७३
रुरोद चापि बहुशो दीना रम्ये स्थले तु सा । मरणव्यवसायात्तु निवृत्ता सा हराज्ञया ॥ २७४
अथ नारदवाक्येन चोदितो हिमभूधरः । कृताभरणसंस्कारां कृतकौतुकमङ्गलाम् ॥ २७५
स्वर्गपुष्पकृतापीडां शुभ्रचीनांशुकाम्बराम् । सखीभ्यां संयुतां शैलो गृहीत्वा स्वसुतां ततः ॥
जगाम शुभयोगेन तदा संपूर्णमानसः । सकाननान्युपाक्रम्य वनान्युपवनानि च ॥ २७७
ददर्श रुदतीं नारीमप्रतर्क्यमहौजसम् । रूपेणासदृशीं लोके रम्येषु वनसानुषु ॥ २७८
कौतुकेन परामृश्य तां दृष्ट्वा रुदतीं गिरिः । उपसर्प्य ततस्तस्या निकटे सोऽभ्यपृच्छत ॥

हिमवानुवाच—

काऽसि कस्यासि कल्याणि किमर्थं चापि रोदिषि । नैतदल्पमहं मन्ये कारणं लोकसुन्दरि ॥
सा तस्य वचनं श्रुत्वा उवाच मधुना सह । रुदती शोकजननं श्वसती दैन्यवर्धनम् ॥ २८१

रतिरुवाच—

कामस्य दयितां भार्यां रतिं मां विद्धि सुव्रत । गिरावस्मिन्महाभाग गिरिशस्तपसि स्थितः ॥
तेन प्रत्यूहरुष्टेन विस्फार्याऽऽलोक्य लोचनम् । दग्धोऽसौ झषकेतुस्तु मम कान्तोऽतिवल्लभः ॥
अहं तु शरणं याता तं देवं भयविह्वला । स्तुतवत्यथ संस्तुत्या ततो मां गिरिशोऽब्रवीत् ॥ २८४
तुष्टोऽहं कामदयिते कामोऽयं ते भविष्यति । त्वत्स्तुतिं चाप्यधीयानो नरो भक्त्या मदाश्रयः
लप्स्यते काङ्क्षितं कामं निवर्त्य मरणादितः ॥ २८५
प्रतीक्षन्ती च तद्वाक्यमाशावेशादिभिर्ह्यहम् । शरीरं परिरक्षिष्ये कंचित्कालं महाद्युते ॥
इत्युक्तस्तु तदा रत्या शैलः संभ्रमभीषितः । पाणावादाय हि सुतां गन्तुमैच्छत्स्वकं पुरम् ॥
भाविनोऽवश्यभावित्वाद्भवित्री भूतभाविनी । लज्जमाना सखिमुखैरुवाच पितरं गिरिम् ॥

शैलदुहितोवाच—

दुर्भाग्येण शरीरेण किं ममानेन कारणम् । कथं च तादृशं प्राप्तं सुखं मे स पतिर्भवेत् ॥ २८९
तपोभिः प्राप्यतेऽभीष्टं नासाध्यं हि तपस्यतः । दुर्भगत्वं वृथा लोको वहते सति साधने ॥ २९०
जीविताद्दुर्भगाच्छ्रेयो मरणं ह्यतपस्यतः । भविष्यामि न संदेहो नियमैः शोषये तनुम् ॥ २९१
तपसि भ्रष्टसंदेह उद्यमोऽर्थजिगीषया । साऽहं तपः करिष्यामि यदहं प्राप्य दुर्लभा ॥ २९२

---

१ ङ. °च । ते भविष्यति कामोऽयं कामकान्तेऽचि° । २ ङ. °षु भुवि ख्यातो भविष्य° । ३ ङ. °रोदाऽऽर्तातिबहुधा दी° । ४ ग. घ. °मण्डला° । ङ. °मण्डनाम् । स्व° । ५ ङ. °मग्रतः सुम° । ६ ग. °दल्पं महासत्त्वेका° । ङ. °दल्पं महासत्वं का° । ७ ग. वदती । ८ ग. निवृत्ति । ९ ङ. °न्तीव तद्वाक्यं वसामि मधुना सह । श° । १० ग. ङ. दुर्भगेण । ११ ङ. खं वा मे रतिर्भ° ।

इत्युक्तः शैलराजस्तु दुहित्रा स्नेहविक्लवः । उवाच वाचा शैलेन्द्रो स्नेहगद्गदवर्णया ॥ २९३
हिमवानुवाच—
उ मेति चपले पुत्रि न क्षमं तावकं वपुः* । [+सोढुं क्लेशस्वरूपस्य तपसः सौम्यदर्शने ॥ २९४
भावीन्यभिविचार्याणि पदार्थानि सदैव तु । भाविनोऽर्था भवन्त्येव हठेनानिच्छतोऽपि वा
तस्मान्न तपसा तेऽस्ति बाले किंचित्प्रयोजनम् । भवनायैव गच्छामश्चिन्तयिष्यामि तत्र वै ॥
इत्युक्ता तु यदा नैव गृहायाभ्येति शैलजा । ततः स चिन्तयाऽऽविष्टो दुहितां प्रशशंस च ॥
ततोऽन्तरिक्षे दिव्या वागभूद्भुवनभूतले । उ मेति चपले पुत्रि त्वयोक्ता तनया ततः]॥२९८
×उमेति नाम तेनास्या भुवनेषु भविष्यति । सिद्धिं च मूर्तिमत्येषा साधयिष्यति चिन्तिताम्
इति श्रुत्वा तु वचनमाकाशात्काशपाण्डुरः । अनुज्ञाय सुतां शैलो जगामाऽऽशु स्वमन्दिरम्
सूत उवाच—
शैलजाऽपि ययौ शैलमगम्यमपि दैवतैः । सखीभ्यामनुयाता तु नियता नगराजजा ॥ ३०१
शृङ्गं हिमवतः पुण्यं नानाधातुविभूषितम् । दिव्यपुष्पलताकीर्णं सिद्धगन्धर्वसेवितम् ॥३०२
नानामृगगणाकीर्णं भ्रमरोद्घुष्टपादपम् । दिव्यप्रस्रवणोपेतं दीर्घिकाभिरलंकृतम् ॥ ३०३
नानापक्षिगणाकीर्णं चक्रवाकोपशोभितम् । जलजस्थलजैः पुष्पैः प्रोत्फुल्लैरुपशोभितम् ॥
चित्रकन्दरसंस्थानं गुहागृहमनोहरम् । विहङ्गसंघसंजुष्टं कल्पपादपसंकटम् ॥ ३०५
तत्रापश्यन्महाशाखं शाखिनं हरितच्छदम् । सर्वर्तुकुसुमोपेतं मनोरथशतोज्ज्वलम् ॥३०६
नानापुष्पसमाकीर्णं नानाविधफलान्वितम् । नतं सूर्यस्य रुचिभिर्भिन्नसंहृतपल्लवम् ॥ ३०७
तत्राम्बराणि संत्यज्य भूषणानि च शैलजा । संवीता वल्कलैर्दिव्यैर्दर्भनिर्मितमेखला ॥
त्रिःस्नाता पाटलाहारा बभूव शरदां शतम् । शतमेकेन शीर्णेन पर्णेनावर्तयत्तदा ॥ ३०९
निराहारा शतं साऽभूत्समानां तपसां निधिः । तत उद्वेजिताः सर्वे प्राणिनस्तत्तपोग्निना ॥
ततः सस्मार भगवान्मुनीन्सप्त शतक्रतुः । ते समागम्य मुनयः सर्वे समुदितास्ततः ॥ ३११
पूजिताश्च महेन्द्रेण पप्रच्छुस्तं प्रयोजनम् । किमर्थं तु सुरश्रेष्ठ संस्मृतास्तु वयं त्वया ॥ ३१२
शक्रः प्रोवाच शृण्वन्तु भगवन्तः प्रयोजनम् । हिमाचले तपो घोरं तप्यते भूधरात्मजा ॥
तस्यां ह्यभिमतं कामं भवन्तः कर्तुमर्हथ ॥ ३१३
ततः समापतन्देव्या जगदर्थं त्वरान्विताः । तथेत्युक्त्वा तु शैलेन्द्रं सिद्धसंघातसेवितम् ॥३१४
ऊचुरागत्य मुनयस्तांमथो मधुराक्षरम् । पुत्रि किं ते व्यवसितः कामः कमललोचने ॥

---

* इतः परमेतदर्धं ग. पुस्तके ततः सा चिन्तया देवी जोषमेवावतिष्ठत । इति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ग. पुस्तके नास्ति । × एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तके—आकाशवाणी चाभूत तपोयोग्या भविष्यति ।

---

१ ग. ङ. °न्द्रो गद्गदस्वरद° । २ ङ क्लेशात्मरू° । ३ ङ. भाविना विनिवार्या° । ४ ङ. मि चिन्तितम् । इ° । ५ घ. चपला । ६ ङ. °तिमन्वाप्य प्रभावं पतिचिन्तिता । एतच्छ्रुत्वा । ७ ग. न्तितम् । इ० । ८ ङ. °ता तपसे दृढम् । म° । ९ ख. ग. °संघुष्टं । १० ग. संकुलम् । ११ ग. ङ. °संहृत° । १२ क. ख घ. °स्नातपा° । १३ ङ. °न जीर्णे° । १४ ङ. °नाय मु° । १५ ग. °पानमुच्चुर्मुनयस्तदा । किं° । १६ ग. °स्याभिमतयोगं तु भ° । घ. ङ. °स्याभिमतयोगेन भ° । १७ ङ. तपसः शमनं देव्या° । १८ ङ. °म् । पुर आग° । १९ ङ. °स्तामूचुर्मधु° ।

तानुवाच ततो देवी सलज्जा गौरवान्मुनीन् । तपस्यतो महाभागाः प्राप्य मौनं भवादृशान्॥
वन्दनाय नियुक्ता धीः पावयत्यविकल्पितम् । प्रश्नोन्मुखत्वाद्भवतां युक्तमासनमादितः ॥
उपविष्टाः श्रमोन्मुक्तास्ततः प्रक्ष्यथ मामतः । इत्युक्त्वा सा ततश्चक्रे कृतासनपरिग्रहान्॥
सा तु तान्विधिवत्पूज्यान्पूजयित्वा विधानतः । उवाचाऽऽदित्यसंकाशान्मुनीन्सप्त सती शनैः ॥ ३१९
त्यक्त्वा व्रतात्मकं मौनं मौनं जग्राह ह्रीमयम् । भावं तस्यास्तु मौनान्तं तस्याः सप्तर्षयो यथा ॥ ३२०
गौरवाधीनतां प्राप्ताः पप्रच्छुस्तां पुनस्तथा । साऽपि गौरवगर्भेण मनसा चारुहासिनी॥३२१
मुनीञ्शान्तकथालापान्प्रेक्ष्य प्रोवाच वाग्यमम् । भगवन्तो विजानन्ति प्राणिनां मानसं हितम् ॥ ३२२
मनोगतीभिरत्यर्थं केदर्थन्ते हि देहिनः । केचित्तु निपुणास्तत्र घटन्ते विबुधोद्यमैः ॥ ३२३
उपायैर्दुर्लभान्भावान्प्राप्नुवन्ति ह्यतन्द्रिताः । अपरे तु परिच्छिन्ना नानाकाराभ्युपक्रमाः ॥
देहान्तरार्थमारम्भमाश्रयन्ति हितप्रदम् । मम त्वाकाशसंभूतंपुष्पदामाविभूषितम् ॥ ३२५
वन्ध्या * सुतं प्राप्तुकामा मनः प्रसरते मुहुः । अहं किल भवं देवं पतिं प्राप्तुं समुद्यता ॥ ३२६
प्रकृत्यैव दुराधर्षं तपस्यन्तं तु संप्रति । सुरासुरैरनिर्णीतं परमार्थक्रियाश्रयम् ॥ ३२७
सांप्रतं चापि निर्दग्धमदनं वीतरागिणम् । कथमाराधयेदीशं मादृशी तादृशं शिवम् ॥३२८
इत्युक्ता मुनयस्ते तु स्थिरतां मनसस्ततः । ज्ञातुमस्या वचः प्रोचुः प्रक्रमात्प्रकृतार्थकम्॥३२९

मुनयऊचुः—

द्विविधं तु सुखं तावत्पुत्रि लोकेषु भाव्यते । शरीरस्यास्य संभोगैश्चेतसश्चापि निर्वृतिः ॥
प्रकृत्या स तु दिग्वासा भीमः पितृवणेशयः । कपाली भिक्षुको नग्नो विरूपाक्षः स्थिरक्रियः
प्रमत्तोन्मत्तकाकारो बीभत्सकृतसंग्रहः । यतिना तेन कस्तेऽर्थो मूर्तानर्थेन काङ्क्षितः ॥ ३३२
यदि ह्यस्य शरीरस्य भोगमिच्छसि सांप्रतम् । तत्कथं ते महादेवाद्भयभाजो जुगुप्सितात् ॥
स्रवद्रक्तवसाभ्यक्तकपालकृतभूषणात् । श्वसदुग्रभुजंगेन्द्रकृतभूषणभीषणात् ॥ ३३४
श्मशानवासिनो रौद्रप्रमथानुगतात्सति । सुरेन्द्रमुकुटव्रातनिघृष्टचरणोऽरिहा ॥ ३३५
हरिरस्ति जगद्धाता श्रीकान्तोऽनन्तमूर्तिमान् । नाथो यज्ञभुजामस्ति तथेन्द्रः पाकशासनः
देवतानां निधिश्चास्ति ज्वलनः सर्वकामकृत् । वायुरस्ति जगद्धाता यः प्राणः सर्वदेहिनाम्

* सुतप्राप्तुकामेति भवितुं युक्तम् ।

१ च. सव्रीडा गौरवोन्मुखी त° । २ ग. °ज्जाचाप्यवाङ्मुखी । त° । ङ. °ज्जाऽवाङ्मुखी ततः । त° । ३ ङ. °श्चोत्सुकत्वा° । ४ ङ. °स्ततो मामनुपृच्छत । इ° । ५ ग. घ. च. °त्युक्तास्ते ततश्चक्रुस्तत्राऽऽसनपरिग्रहान् । सा । ङ. °त्युक्तास्ते ततश्चक्रुः कृतासनपरिग्रहम् । सा° । ६ क. °नीन्कान्तकथा लोके प्रेक्ष्य । ७ च. °पान्प्रोवाचप्रेक्ष्य यावताम् । भ° । ८ ङ. भवन्त एव जा° । ९ ङ. °नांयत्समीहि° । १० क. ख. °नोवागभि° । ११ ख. कन्दर्प्यन्ते । १२ ग. °दर्थ्यन्ते । १३ ङ. यतन्ते । १४ ङ. °च्छिद्य नानाकारानुपक्रमान् । दे° । १५ ग. घ. °मापतन्ति । १६ ङ. °तकुसुमस्र° °ग्विभू° । १७ ग. घ. ङ. ह्यस्तः । १८ ग. °निर्दिष्टप° । क °र्णीतप° । १९ ग. °वत्रिषु लो° । २० ख. घ. °न कः स्वार्थो । २१ क. मूर्तो नाकिलका° । २२ ङ. °स्य सुखभि° । २३ ग. °ष्भूषितात् । श्म° । २४ ङ. श्रीकण्ठोऽन° ।

तथा वैश्रवणो राजा सर्वार्थमतिमान्विभुः। एभ्य एकतमं कस्मान्न त्वं संप्राप्तुमिच्छसि॥३३८
उतान्यदेहसंप्राप्त्या सुखं ते मनसे[1]प्सितम्। एवमेतत्त[2]वाप्यत्र प्रभवो नाकसंपदाम् ॥
अस्मि[3]न्नेव[4] पराः सर्वाः कल्याणप्राप्तयस्तव ॥ ३३९
पितुरेवास्ति तत्सर्वं सुरेभ्यो यन्न विद्यते। अतस्तत्प्राप्तये क्लेशः स वाऽप्यत्राफलस्तव॥३४०
प्रायेण प्रार्थितो भद्रे सुस्वल्पो[5] ह्यतिदुर्लभः। *अ[6]स्य ते विधियोगस्य धाता कर्ताऽत्र चैव हि

सूत उवाच—

इत्युक्ता सा तु कुपिता मुनिवर्येषु शैलजा। उवाच[7] कोपरक्ताक्षी स्फुरद्भिर्दशनच्छदैः ॥

देव्युवाच—

असद्ग्रहस्य का[8] प्रीतिर्व्यसनस्य क्व यन्त्रणा। विपरीतार्थबोद्धारः सत्पथे केन योजिताः ॥
एवं मां वेत्थ दुष्प्रज्ञां[10] ह्यस्थानासद्ग्रहप्रियाम्। न मां प्रति विचारोऽस्ति[11] यत्रेहासद्ग्रहावितौ ॥
प्रजापतिसमाः सर्वे भवन्तः सर्वदर्शिनः। नूनं न वेत्थ[12] तं देवं शाश्वतं जगतः प्रभुम्॥ ३४५
अजमीशानमव्यक्त[13]मेयमहिमोदयम् ॥ ३४६
* आस्तां तद्धर्मसद्भावसंबोधस्तावदद्भुतः। विदुर्यं न हरिब्रह्मप्रमुखा हि सुरेश्वराः ॥३४७
यत्तस्य विभ[14]वात्स्वोत्थं भुवनेषु विजृम्भितम्। प्रकटं सर्वभूतानां तदप्यत्र न वेत्थ किम् ॥
कस्यैतद्गगनं मूर्तिः कस्याग्निः कस्य मारुतः। कस्यभूः कस्य वरुणः कश्चन्द्रार्कविलोचनः ॥
कस्यार्चयन्ति लोकेषु लिङ्गं भक्त्या सुरासुराः[15]। यं ब्रुवन्तीश्वरं देवा विधीन्द्राद्या महर्षयः[16]॥
प्रभावं प्रभवं चैव तेषामपि न वेत्थ किम्। अदितिः कस्य मातेयं कस्माज्जातो जनार्दनः ॥
अदितेः कश्यपाज्जाता देवा नारायणादयः। मरीचेः कश्यपः पुत्रो ह्यदितिर्दक्षपुत्रिका ॥
मरीचिश्चापि दक्षश्च पुत्रौ तौ ब्रह्मणः किल। ब्रह्मा हिरण्मयात्त्वण्डाद्दिव्यसिद्धिविभूतिकम्[17]
कस्य प्रादुरभूद्ध्यानात्प्रक्षुब्धाः प्राकृतांशकाः[19]। प्रकृतौ तु तृतीयायां मधुद्विड्जननाक्रिया ॥
जाता ससर्ज षड्वर्गान्बुद्धिपूर्वान्स्वकर्मजान्। अजातकोऽभवद्द्वेधा ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥
यः स्वयोगेन संक्षोभ्य प्रकृतिं[21] कृतवानिदम्। ब्रह्मणः सिद्धसर्वार्थमैश्वर्यं लोककर्तृताम्[22] ॥
विदुर्विष्णवादयो यच्च स्वमहिम्ना सदैव हि। कृत्वाऽन्यं देहमन्यादृक्तादृक्कृत्वा पुनर्हरिः ॥
कुरुते जगतः कृत्यमुत्तमाधममध्यमम्। एवमेव हि संसारो यो जन्ममरणात्मकः ॥ ३५८

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ङ. पुस्तके—अस्थानविनियोगत्वाद्वाच्यता तत एव हि इति। * एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तके तस्मादेतन्मुधावाक्यं संबोधात्तावदद्भुतमिति।

---

१ ङ. °नसि स्थित°। २ घ. ङ. 'त्तथाऽप्यत्र प्रभावो। ३ ङ °स्मिन्देहे प°। ४ क. ख. 'न्नेह परत्रा पिक°। ५ ङ. °ल्पोऽप्यति'। ६ ग. अस्थानविनियोगित्वात्त्वद्वाच्यं तत्र एव। ७ ङ. च क्रोधताम्राक्षी। ८ ग. ङ. का नीति'। ९ ङ. इत्थं। १० ङ. °ष्प्रज्ञामसत्परिग्रह'। ११ क. °स्ति ततोऽहंकारमानिनी। प्र°। ङ. °स्तिशक्ताऽहं संग्रहे विभो। प्र°। १२ ङ. °त्थ देहेशं शा°। १३ ग. °मप्रमेयपराक्रमम्। १४ ग. °भवत्वोत्थं। १५ ग. ग. सर्वे। १६ ग. °राः। यच्च भूतेश्वरा देवा विष्विन्द्रा°। ङ. °राः। यथा भूतेश्वरं देवा विष्विन्द्रा'। १७ क. 'भूषितात्। क'। ख. °भूतिकात्। क°। १८ ग. घ. 'नात्प्राकृतैः प्रकृ°। १९ ग. °शकात्। प्र°। २० ग. °यायामम्बुजाज्जननाक्रि°। २१ क. ख. प्राकृतं। २२ ग. °तृणः। यच्च विष्ण्वादयोवेत्थ स्व'। ङ तृगः। यन्न विष्ण्वादयोवेत्थ स्व'।

कर्मणश्च फलं ह्येतन्नानारूपसमुद्भवम् । अथ नारायणो देवः स्वकां छायां समाश्रयत् ॥
तत्प्रेरितः प्रकुरुते जन्म नानाप्रकारकम् । साऽपि कर्मण एवोक्ता प्रेरणा विवशात्मनाम् ॥
यथोन्मादादिजुष्टस्य मतिरेव हि सा भवेत् । इष्टान्येव यथार्थानि विपरीतानि मन्यते॥३६१
लोकस्य व्यवहारेषु सृष्टेषु सहते सदा। धर्माधर्मफलावाप्तौ विष्णुरेव निबोधितः ३६२
अथानादित्वमस्यास्ति सामान्यात्तु तदात्मना। न ह्यस्य जीवितं दीर्घं दृष्टं देहे तु कुत्रचित् ॥
भवद्भिर्यस्य नो दृष्टमन्तरग्रमथापि वा। देहिनां धर्म एवैष क्वचिज्जायेत्क्वचिन्म्रियेत्*॥३६४
क्वचिद्गर्भगतो नश्येत्क्वचिज्जीवेज्जरामयः। क्वचित्समाः शतं जीवेत्क्वचिद्बाल्ये विपद्यते॥३६५
शतायुः पुरुषो यस्तु सोऽनन्तः स्वल्पजन्मनः। जीवितो न म्रियत्यग्रे तस्मात्सोऽमर उच्यते ॥
अदृष्टजन्मनिधना ह्येवं विष्ण्वादयो मताः। एतत्संशुद्धमैश्वर्यं संसारे को लभेदिह ॥ ३६७
तत्र क्षयादियोगात्तु नानाश्चर्यस्वरूपिणि। तस्माद्विवश्वरान्सर्वान्मलिनान्स्वल्पभूतिकान् ॥
नाहं भद्राः किलेच्छामि ऋते शर्वात्पिनाकिनः। स्थितं च तारतम्येन प्राणिनां परमं त्विदम्॥
धीबलैश्वर्यकार्यादिप्रमाणं महतां महत्। यस्मान्न किंचिदपरं सर्वं यस्मात्प्रवर्तते ॥ ३७०
यस्यैश्वर्यमनाद्यन्तं तमहं शरणं गता । एष मे व्यवसायश्च दीर्घोऽतिविपरीतकः ॥ ३७१
यात वा तिष्ठतैवाथ मुनयो मद्विधायकाः। एवं निशम्य वचनं देव्या मुनिवरास्तदा ॥३७२
आनन्दाश्रुपरीताक्षाः सस्वजुस्तां तपस्विनीम्। ऊचुश्च परमप्रीताः शैलजां मधुरं वचः ॥

ऋषय ऊचुः—

अत्यद्भुताऽस्यहो पुत्रि ज्ञानमूर्तिरिवामला । प्रसादयंति नो भावं भवभावप्रतिश्रयात् ॥
ननु विद्मो वयं तस्य देवस्यैश्वर्यमद्भुतम्। त्वन्निश्चयस्य दृढतां वेत्तुं वयमिहाऽऽगताः ॥
अचिरादेव तन्वङ्गि कामस्तेऽयं भविष्यति । क्वाऽऽदित्यस्य प्रभा याति रत्नेभ्यः क्वे द्युतिः पृथक् ॥ ३७६
कोऽर्थो वर्णालिकाव्यक्तः कथं त्वं गिरिशं विना। यामो नैकाभ्युपायेन तमभ्यर्थयितुं वयम्॥
अस्माकमपि वै सोऽर्थः सुतरां हृदि वर्तते। अतस्त्वमेव सा बुद्धिर्यतो नीतिस्त्वमेव हि ॥
अतो निःसंशयं कार्यं शंकरोऽपि विधास्यति। इत्युक्त्वा पूजिता याता मुनयो गिरिकन्यया॥
प्रययुर्गिरिशं द्रष्टुं प्रस्थं हिमवतो महत्। गङ्गाम्बुप्लावितात्मानं पिङ्गबद्धजटासटम् ॥३८०
भृङ्गानुयातपाणिस्थमन्दारकुसुमस्रजम्। गिरेः संप्राप्य ते प्रस्थं ददृशुः शंकराश्रमम् ॥३८१
प्रशान्ताशेषसत्त्वौघं नवस्तिमितकाननम् । निःशब्दाक्षोभसलिलप्रपातं सर्वतोदिशम् ॥
तत्रापश्यंस्ततो द्वारि वीरकं वेत्रपाणिनम् । सप्त ते मुनयः पूज्या विनीताः कार्यगौरवात् ॥
ऊचुर्मधुरभाषिण्या वाचा ते वाग्मिनां वराः। द्रष्टुं वयमिहाऽऽयाताः शरण्यं गणनायकम् ॥
त्रिलोचनं विजानीहि सुरकार्यप्रचोदिताः । त्वमेव नो गतिस्तत्त्वं यथा कालानतिक्रमः॥
सा प्रार्थनैषा प्रायेण प्रतीहारमयः प्रभुः। इत्युक्तो मुनिभिः सोऽथ गौरवात्तानुवाच सः॥

---

* अत्र परस्मैपदमार्षं म्रियतेर्लुङ्लिङोश्चेतिसूत्रात् ।

---

१ ङ. °र्मणः स्वं फ° । २ ङ. तद्दिव्यं नानानुरूपकम् । अ° । ३ ग. देवश्चित्रां छा° । ४ क. ख. प्रेरणी । ५ ङ. कालस्य । ६ ग. घ. °षु स्वष्टेषु हवते । ७ ङ. °मान्येन त° । ८ क. ख. ग. °न्तमग्र° । ९ ग. घ. °मरः । क° । १० ङ. यमीश्वरम° । ११ ग. °वात्र मु । १२ ग. °तिरपाम° । १३ ग. ङ. °यसि नो । १४ घ. ङ. का । १५ ग. °क् । कार्थो । १६ ग. घ. °मोऽनेका° ।

सवनस्यापरां संध्यां स्नातुं मन्दाकिनीजले । क्षणेन भविता विप्रास्तत्र द्रक्ष्यथ शूलिनम् ॥
इत्युक्ता मुनयस्तस्थुस्ते तत्कालप्रतीक्षिणः । गम्भीराम्बुधरं प्रावृट्तृषिताश्चातका यथा ॥
ततः क्षणेन निष्पन्नसमाधानक्रियाविधिः । वीरासनं बिभेदेशो मृगचर्मनिवासितम् ॥ ३८९
ततो विनीतो जानुभ्यामवलम्ब्य महीस्थितिम् । उवाच वीरको देवं प्रणामैकसमाश्रयः ॥
संप्राप्ता मुनयः सप्त त्वां द्रष्टुं दीप्ततेजसः । विभो समादिश द्रष्टुमवगन्तुमिहार्हसि ॥
ते*ऽनुवन्देवकार्येण तव दर्शनलालसाः ॥ ३९१
इत्युक्तो धूर्जटिस्तेन वीरकेण महात्मना । भ्रूभङ्गसंज्ञया तेषां प्रवेशाज्ञां ददौ तदा ॥ ३९२
मूर्ध्नः कम्पेन तान्सर्वान्वीरकोऽपि महामुनीन् । आजुहावाविदूरस्थान्दर्शनाय पिनाकिनः ॥
त्वराबद्धार्धचूडास्ते लम्बमानाजिनाम्बराः + । वि=विशुर्वेदिकां सिद्धां गिरिशस्य विभूतिभिः ॥ ३९४
बद्धपाणिपुटाक्षिप्तनाकपुष्पोत्कारास्ततः । पिनाकिपादयुगलं वन्द्यं नाकनिवासिनाम् ॥
ततः स्निग्धेक्षिताः शान्ता मुनयः शूलपाणिना । मन्मथारिं ततो हृष्टाः समं तुष्टुवुरादृताः ॥

मुनय ऊचुः—

अहो कृतार्था वयमेव[11] सांप्रतं सुरेश्वरोऽ[12]प्यत्र वरो भविष्यति ।
भवत्प्रसादामलवारिसेकतः फलेन काचित्तपसा नियुज्यते ॥ ३९७
जयत्यसौ धन्यतरो हिमाचलस्तदाश्रयं यस्य सुता[13] तपस्यति ।
स दैत्यराजोऽपि महाफलोदयो विमूलिताशेषसुरो हि तारकः ॥ ३९८
त्वदीयमंशं प्रविलोक्य कल्मषात्स्वकं शरीरं परिमोक्ष्यते हि यः ।
स धन्यधीर्लोकपिता चतुर्मुखो हरिश्च यत्संभ्रमवह्निदीपितः ॥ ३९९
त्वदङ्घ्रियुग्मं हृदयेन बिभ्रतो महाभितापप्रशमैकहेतुकम् ।
त्वमेव चैको विविधाकृतक्रियः किलेति वाचा विधुरैर्विभाष्यते ॥ ४००
अ×थाऽऽद्य एकस्त्वमवादि नान्यथा जगत्तथा निर्घृणतां तव स्पृशेत् ।
न वेत्सि वा दुःखमिदं प्रजात्मकं विहन्यते ते खलु सर्वतः क्रिया ॥ ४०१
उपेक्षसे चेज्जगतामुपद्रवं दयामयत्वं तव केन कथ्यते ।
स्वयोगमायामहिमागुहाश्रयं न विद्यते निर्मलभूतिगौरवम् ॥ ४०२

---

* एतदर्धं नास्ति खादिसंज्ञकपुस्तकेषु । + इत उत्तरमेतदर्धं ग. पुस्तके—ददृशुः शूलपाणिं ते प्रणेमुश्च समंतदेति । = इत आरभ्य शूलपाणिनेत्यन्तग्रन्थो ग. पुस्तके न विद्यते । × एतदर्धस्थानेऽयंपाठो ङ. पुस्तके—अथान्य एकत्वमनादिजोऽन्यथा जगत्तदा निर्विकृतं तथाऽस्पृशेत् इति ।

---

१ क. ख. समन्वास्या° । २ ङ. महीं तदा । उ° । ३ ग. प्रणम्यैक° । ङ. प्रणयैकसमाश्रयम् । सं° । ४ ग. वचः । ५ ग. घ. ङ. °मनन्तरमि° । ६ ङ. षां जवेनाज्ञां । ७ क. ख. घ. °लं यथा नाकनिवासिनः । त ८ क. ख. सम्यक्तुष्टु° । ९ ङ. रोयत्र वचो वदिष्य° । १० क ख. पुरो । ११ ङ °रिसिक्ता फ° । १२ ग घ. °चित्तु वरा नि° । १३ ङ. °पसो न बुध्यते । १४ ग. °लस्त्वदा° । १५ ग. स देवरा° । १६ ङ. रोऽतिकातरः । त्व° । १७ ङ. °विधुष्य° । १८ क ख °भवैषि ना° । १९ क. ख. भवात्मकं । २० ग. दयोदय° । २१ ङ. °चापरत्वात्तव ।

वयं च ते धन्यतराः शरीरिणां यदीदृशं त्वां प्रविलोकयामहे।
अदर्शनं तेन मनोरथो यथा प्रयाति साफल्यतया मनोगतम्॥ ४०३
जगद्विधानैकविधौ जगन्मुखे करिष्यसेऽतो बलभिच्चरा वयम्।
विनेमुरित्थं मुनयो विसृज्य तां गिरं गिरीशश्रुतिभूमिसंनिधौ॥
उत्कृष्टकेदार इवावनीतले सुबीजमुष्टिं सुफलाय कर्षकाः॥ ४०४

तेषां श्रुत्वा तु तां रम्यां प्रक्रमोपक्रमक्रियाम्। वाचं वाचस्पतिस्तुष्टः प्रोवाच स्मितसुन्दरीम्

शर्व उवाच—

जाने लोकविधानस्य कन्या सत्कार्यमुत्तमम्। जाता प्रालेयशैलस्य संकेतकनिरूपणा॥
सत्यमुत्कण्ठिताः सर्वे देवकार्यार्थमुद्यताः। तेषां त्वरन्ति चेतांसि किंतु कार्यं विवक्षितम्॥
लोकयात्राऽनुगन्तव्या विशेषेण विचक्षणैः। सेवन्ते ते यतो धर्मं तत्प्रामाण्यात्परे स्थिताः॥
इत्युक्ता मुनयो जग्मुस्त्वरितास्तु हिमाचलम्। तत्र ते पूजितास्तेन हिमशैलेन सादरम्॥
ऊचुर्मुनिवराः प्रीताः स्वल्पवर्णं त्वरान्विताः॥ ४०९

मुनय ऊचुः—

देवो दुहितरं साक्षात्पिनाकी तव मार्गते। तच्छीघ्रं पावयाऽऽत्मानमाहुत्येवानलार्पणात्॥
कार्यमेतच्च देवानां सुचिरं परिवर्तते। जगदुद्धरणायैष क्रियतां वै समुद्यमः॥ ४११
इत्युक्तस्तैस्तदा शैलो हर्षाविष्टोऽवदन्मुनीन्। असमर्थोऽभवद्वक्तुमुत्तरं प्रार्थयञ्छिवम्॥
ततो मेना मुनीन्वीक्ष्य प्रोवाच स्नेहविक्लवा। दुहितुस्तान्मुनींश्चैव चरणाश्रयमर्थवित्॥

मेनोवाच—

यदर्थं दुहितुर्जन्म नेच्छन्त्यपि महाफलम्। तदेवोपस्थितं सर्वं प्रक्रमेणैव सांप्रतम्॥ ४१४
कुलजन्मवयोरूपविभूत्यृद्धियुतोऽपि यः। वरस्तस्यापि चाऽऽहूय सुता देया [illegible]याचतः॥
तत्समस्तत्तपोघोरं कथं पुत्री प्रयास्यति। पुत्रीवाक्याद्यदत्रास्ति विधेयं तद्वि[illegible]॥
इत्युक्ता मुनयस्ते तु प्रियया हिमभूभृतः। ऊचुः पुनरुदारार्थं नारीचित्तप्रसादकम्॥ ४१७

मुनय ऊचुः—

ऐश्वर्यमवगच्छस्व शंकरस्य सुरासुरैः। आराध्यमानपादाब्जयुगलत्वात्सुनिर्वृतैः॥ ४१८
यस्योपयोगि यद्रूपं सा च तत्प्राप्तये चिरम्। घोरं तपस्यते बाला तेन रूपेण निर्वृतिः॥
यस्तद्व्रतानि दिव्यानि नायिष्यति समापनम्। तत्र साऽवहिता तावत्तम्यात्सैव भविष्यति॥
इत्युक्त्वा गिरिणा सार्धं ते ययुर्यत्र शैलजा। जितार्कज्वलनज्वाला तपस्तेजोमयी शुभा॥

---

१ ङ. °तमाः श° । २ ग. °हे । न दर्शनात्तेन मनोरथापथं प्र° । ङ. °हे । न दर्शनं तेन मनोरथास्पदं प्र° । ३ ङ. °गतिः । ज° । ४ ङ °खे भविष्यतोऽकेवलानिर्धनाव° । ५ ग. घ. संकेवलमिस्वरा । ६ ग. विसर्पता ध्रुवं गिरि° । ७ क. ख. °त्वा ततो र° । ८ ङ म्यां संक्रमो° ९ क ख. °तिरिव प्रो° । १० °न्दरः । श° । ङ. °न्दरम् । श° । ११ ग. °स्य सत्यं कार्यमुपस्थितम् । जाने प्रालेयशैलस्य संकेतं दुहितागतम् । लो° । ङ. °स्य सत्यं स° । १२ क. ख. ग. वन्द्य । १३ ङ. अर्थवत् । १४ ङ. तत्संसिद्धं त° । १५ ग. °महतं तथा घो° । १६ ङ. °चिन्ताविशोक° । १७ घ. °निर्वृताः । त्र° । १८ ग. भवत्विति ।

प्रोचुस्तां मुनयः स्निग्धं संमान्यपथमागतम् । रम्यं प्रियं मनोहारि मा रूपं तपसा दह ॥
प्रातस्ते शंकरः पाणिमेष पुत्रि ग्रहीष्यति । वयमर्थितवन्तस्ते पितरं पूर्वमागताः ॥ ४२३
पित्रा सह गृहं गच्छ वयं यामः स्वमान्दिरम् ॥ ४२४
इत्युक्ता तपसः सत्यं फलमस्तीति चिन्त्य सा । त्वरमाणा ययौ वेश्म पितुर्दिव्यार्थशोभितम्
सा तत्र रजनीं मेने वर्षायुतसमां सती । हरदर्शनसंजातमहोत्कण्ठा हिमाद्रिजा ॥ ४२६
ततो मुहूर्ते ब्राह्मे तु तस्याश्चक्रुः सुरस्त्रियः । नानामङ्गलसंदोहान्यथावत्क्रमपूर्वकम् ॥
दिव्यमण्डनमङ्गानां मन्दिरे बहुमङ्गले । उपासत गिरिं मूर्ता ऋतवः सार्वकामिकाः ॥
वायवो वारिदाश्चाऽऽसन्संमार्जनविधौ गिरेः । हर्म्येषु श्रीः स्वयं देवी कृतनानाप्रसाधना
कान्तिः सर्वेषु भावेषु ऋद्धिश्चाभवदाकुला । चिन्तामणिप्रभृतयो रत्नाः शैलं समन्ततः
उपतस्थुर्नगाश्चापि कल्पकाममहाद्रुमाः । ओषध्यो मूर्तिमत्यश्च दिव्यौषधिसमन्विताः ॥
रसाश्च धातवश्चैव सर्वे शैलस्य किंकराः । किंकरास्तस्य शैलस्य व्यग्राश्चाऽऽज्ञानुवर्तिनः
नद्यः समुद्रा निखिलाः स्थावरं जङ्गमं च यत् । तत्सर्वं हिमशैलस्य महिमानमवर्धयत् ॥
अभवन्मुनयो नागा यक्षगन्धर्वकिंनराः । शंकरस्यापि विबुधा गन्धमादनपर्वते ॥ ४३४
सर्वे मण्डनसंभारास्तस्थुर्निर्मलमूर्तयः । शर्वस्यापि जटाजूटे चन्द्रखण्डं पितामहः ॥ ४३५
बबन्ध प्रणयोदारविस्फारितविलोचनः । कपालमालां विपुलां चामुण्डा मूर्ध्न्यबन्धयत्
उवाच चापि वचनं पुत्रं जनय शंकर । यो दैत्येन्द्रकुलं हत्वा मां रक्तैस्तर्पयिष्यति ॥
सौरिर्ज्वलच्छिरोरत्नमुकुटंचानलोल्बणम् । भुजगाभरणं गृह्य सज्जं शंभोः पुरोऽभवत् ॥
शक्रो गजाजिनं तस्य वसाभ्यक्ताग्रपल्लवम् । दध्रे सरभसं स्विद्यद्विस्तीर्णमुखपङ्कजम् ॥
वायुश्च विपुलं तीक्ष्णशृङ्गं हिमगिरिप्रभम् । वृषं विभूषयामास हरयानं महौजसम् ॥
वितेनुर्नयनान्तःस्थाः शम्भोः सूर्यानलेन्दवः । स्वां द्युतिं लोकनाथस्य जगतः कर्मसाक्षिणः
चिताभस्म समाधाय कपाले रजतप्रभम् । मनुजास्थिमयीं मालामाबबन्ध च पाणिना ॥
प्रेताधिपः पुरो द्वारे सगदः समवर्तत । नानाकारमहारत्नभूषणं धनदाहृतम् ॥ ४४३
विहायोदग्रसर्पेन्द्रकटकेन स्वपाणिना । कर्णोत्तंसं चकारेशो वासुकिं तक्षकं स्वयम् ॥
जलाधीशाहृतां स्थास्नुप्रसूनावेष्टितां पृथक् । ततस्तु ते गणाधीशा विनयात्तत्र वीरकम् ॥
प्रोचुर्व्यग्राकृते त्वं गां समावेदय शूलिने । निष्पन्नाभरणं देवं प्रसाध्येशं प्रसाधनैः ॥ ४४६
सप्त वारिधयस्तस्थुः कर्तुं दर्पणविभ्रमम् । ततो विलोकितात्मानं महाम्बुधिजलोदरे ॥ ४४७
धरामालिङ्ग्य जानुभ्यां स्थाणुं प्रोवाच केशवः । शोभसे देव रूपेण जगदानन्ददायिना

---

१ ख. °ग्धंसन्मान्य° । ग. ग्धं समापितसमाधिकम् । र° । २ घ °र्नताश्चा° ३ ग. विद्रुवराः । ङ किंनराः । ४ ङ. °त्° वसवो मुन° । ५ ङ. सज्जम° । ६ ग. °स्याविकटे चूडे च° । ७ क. ख °न्यत । उ° । ८ ग. घ. ङ. गिरिशं । ९ ग. च्छिखा रत्नं कष्टश्वासान° । ङ. °च्छिखारत्नं कण्ठश्वासानिलो° । १० ग. घ °ध्रे संरम्भसं स्वि° । ११ ग. घ. °ङ्कजः । वा° । १२ ग. घ. ङ. °प्रभे । म° । १३ ङ. मालां सबबन्ध । १४ ग. ङ. °रोऽदूरे । १५ ङ. सभयं । १६ ग. घ. ङ. वामनस्तक्षकः स्व° । १७ °हृतान्स्थाणून्प्रभूतांश्चेष्टितान्पृथ° । १८ ग. घ. स्थाणुप्रभूतां वे° । १९ च. सकृत् । २० ङ. °कृतिं वीरं नानावेदितशूलिनम् । नि° । २१ क. ख. नो । २२ क. ख. प्रसाधनः । २३ ङ. °मालम्ब्य जा° ।

*मातरः प्रेरयन्कामवधूं[1] वैधव्यचिह्निताम्। कालेऽयमिति चाऽऽलक्ष्य प्रकारेङ्गितसंज्ञया
ततस्ताश्चोदिता देवमूचुः प्रहासितानना[2]ः। रतिः पुरस्तव प्राप्ता नाऽऽभाति मदनोज्झिता[3]
ततस्तां संनिवार्याऽऽह वामहस्ताग्रसंज्ञया। प्रयाणं[4] गिरिजावक्त्रदर्शनोत्सुकमानसः॥

ततो हरो हिमगिरिकन्दराकृतिं[5] सितं कशामृदुहतिभिः +प्रचोदयंत्[6]।
महावृषं गणतुमुलाहितेक्षणं[7] स भूधरा[8]नशनिरिव प्रकम्पयन्॥ ४५२
ततो हरिर्द्रुतपदपद्धतिः[9] पुरः[10] पुरःसरान्द्रुमनिकरेषु संश्रितान्।
धरारजःशबलितभूषणोऽब्रवीत्प्रयात मा कुरुत पथोऽस्य संकटम्[11]॥ ४५३
प्रभोः पुनः प्रथमनियोगमूर्जयन्सुतोऽब्रवीद्भ्रुकुटिमुखोऽपि वीरकः।
वियच्चरा वियति किमस्ति[12] कान्तकं प्रयाति[13] नो धरणिधरा[14]विदूरतः॥ ४५४
महार्णवाः कुरुत शिलोपमं पयः सुरद्विषागमनमहातिकर्दमम्।
गणेश्वराश्चपलतया[15] न[16] गम्यतां सुरेश्वरैः स्थिरमतिभि[17]र्निरीक्ष्यते॥ ४५५
न भृङ्गिणा[18] स्वतनुमवेक्ष्य नीयते[19] पिनाकिनः पृथुमुखमण्डमग्रतः[20]।
वृथा यमः प्रकटितदन्तकोटरं त्वमायुधं[21] वहसि विहाय संभ्रमम्[22]॥ ४५६
पदं न यद्रथतुरगैः पुरद्विषः[23] प्रमुच्यते बहुतरमातृसंकुलम्।
अमी सुराः पृथगनुयायिभिर्वृताः पदातयो द्विगुणपर्था[24]न्हरप्रिया[25]ः॥ ४५७
स्ववाहनैः पवनविधूतचामरैश्चलध्वजैर्व्रजत विहारशालिभिः।
सुराः स्वकं किमिति सरागमूर्जितं[26] विचार्यते[27] नियतलयत्रयानुगम्[28]॥ ४५८
न किंनरैरभिभवितुं हि शक्यते विभूषणप्रचयसमुद्भवो ध्वनिः[29]।
अजातिजाः किमिति न षड्जमध्यमपृथुस्वरं बहुतरमत्र वीक्ष्यते[30]॥ ४५९
नर्ता[31]नतानतनततानतां गताः पृथक्[32]क्रया समयकृता विभिन्नताम्।
विशङ्किता[33] भवदतिभेदशीलिनः प्रयान्त्यमी द्रुतपदमेव गौडकाः[34]॥ ४६०
विसंहताः[35] किमिति न षाड्गवादयः स्वगीतकैर्ललितपदप्रयोगजैः।
प्रभोः पुरो भवति हि यस्य चाक्षतं समुद्[36]गतार्थकमिति तत्प्रतीयते॥ ४६१

* अत्र प्रेर्याश्च मातरः कामेति पाठो भवितुं युक्तः। + अडभाव आर्षः।

१ ग. घ. °वधूर्वैधव्यचिह्नितैः। का°। ङ. °वधूवैंधव्यचिह्निता। का° २ ग. °ननम्। र°। ३ ङ. °ता। शिवो हास्यं विधायाथ वा°। ४ क. ख. प्रयाणे। ५ क. ख. घ. °तिसमुन्नतं मृदुगति°। ६ क. ख. घ. °यन्। म्°। ७ ग. °क्षगःस। ८ ङ. °धरं गतिनिवहैः। प्र°। ९ ग. °रान्बलनिवहैः प्र°। १० क. ख. °रः सरःश्रमाद्द्रुमनिकरेषु विश्रमन्। ध°। ङ. °रः सरामरोत्तमनिकरेण मिश्रितः। ध°। ११ ङ. °म्। पुरःसरांस्तान्निजनियोगपूर्वके तदा°। १२ ग. घ °स्ति नान्तरं प्र°। १३ ङ. °तमोध°। १४ ग. °णिचरा। १५ ङ. °राद्विदू°। १६ ग. न राजतामरे°। १७ ग. °रगतिभिश्च गम्यताम्। न १८ ङ. °भिर्न वीक्ष्य°। १९ घ. ङ. मीतये। २० ङ. °थुगुरुमण्डलाग्र°। २१ ग. °तः। यमत्वमप्रकुपित°। २२ ङ. °मायतं व°। २३ क. ख. पञ्जरम्। ङ. गर्जितम्। २४ क. ख. पुरद्विषा। २५ ग. ङ. °णयथावृत्तिक्रियाः। २६ ग. °थावृत्तिप्रि°। २७ क. ख. ङ. °तिनरा°। २८ ग. घ. विसार्य तं नि°। २९ क. ख. °निः स्वजातिकाः कि°। ३० ग. घ. वर्ण्यते। ३१ ग. घ. °तास्तनुतनुतां। ३२ ग. °थक्पृथक्तया। ३३ ग. घ. ङ. °शीलतां-प्र°। ३४ ग. ङ. गण्डकाभिः। ङ. गौडजाः। ङ. °काः। विजृम्भते किमिति न चारुवादिभिः स्व°। ३५ ङ. योजकैः। ३६ ङ. मुग्धनीतिर्नियतं प्रगीय°।

अमी पृथग्विरचितरम्यरासकं विलासिनो बहुगमकस्वभावकम् ।
प्रयुञ्जते गिरिशयशोविसारिणं प्रकीर्णकं बहुतरनागजातयः ॥ ४६२
अमी कथं ककुभि कथाः प्रतिक्षणं ध्वनन्ति ते विविधवधूविमिश्रिताः ।
न जातयो ध्वनिमुरजासमीरिता न मूर्छिताः किमिति च मूर्छनात्मकाः ॥
श्रुतिप्रियक्रमगतिभेदसाधनं ततादिकं किमिति न तुम्बरेरितम् ।
न हन्यते बहुविधवाद्यडम्बरं प्रकीर्णवीणामुरजादि नाम यत् ॥ ४६४
इतीरिते गिरिमवधानशालिनः सुरासुराः सपदि तु वीरकाज्ञया ।
नियामिताः प्रययुरतीव हर्षिताश्चराचरं जगदखिलं ह्यपूरयन् ॥ ४६५
इति स्तनत्ककुभि रसन्महार्णवे स्तनद्घने विदलितशैलकंदरे ।
जगत्यभूत्तुमुल इवाऽऽकुलीकृतः पिनाकिना त्वरितगतेन भूधरः ॥ ४६६
परिज्वलत्कनकसहस्रतोरणं क्वचिन्मिलन्मरकतवेश्मवेदिकन् ।
क्वचित्क्वचिद्विमलविदूरवेदिकं क्वचिद्गलज्जलधररम्यनिर्झरम् ॥ ४६७
चलद्ध्वजप्रवरसहस्रमण्डितं सुरद्रुमस्तबकविकीर्णचत्वरम् ।
सितासितारुणरुचिधातुवर्णिकं श्रियोज्ज्वलं प्रविततमार्गगोपुरम् ॥ ४६८
विजृम्भिताप्रतिमध्वनिवारिदं सुगन्धिभिः पुरपवनैर्मनोहरम् ।
हरो महागिरिनगरं समासदत्क्षणादिव प्रवरसुरासुरस्तुतः ॥ ४६९
तं प्रविशन्तमगात्प्रविलोक्य व्याकुलतां नगरं गिरिभर्तुः ।
व्यग्रपुरन्ध्रिजनं जययुक्त धावितमार्गजनाकुलरथ्यम् ॥ ४७०
हर्म्यगवाक्षगतामरनारीलोचननीलसरोरुहमालम् ।
सुप्रकटां समदृश्यत काचित्स्वाभरणांशुवितानविगूढा ॥ ४७१
काऽप्यखिलीकृतमण्डनभूषा त्यक्तसखीप्रणया हरमैक्षत ।
काचिदुवाच कलं गतमाना कातरतां सखि मा कुरु मूढे ॥ ४७२
दग्धमनोभव एव पिनाकी कामयते स्वयमेव विहर्तुम् ।
काचिदपि स्वयमेव पतन्ती प्राह परां विरहस्खलिताङ्गीम् ॥ ४७३
मा चपले मदनव्यतिषङ्गं शंकरजं स्खलनेन वद त्वम् ।
काऽपि कृतव्यवधानमदृष्ट्वा युक्तिवशाद्गिरिशो ह्ययमूचे ॥ ४७४
एष स यत्र सहस्रमखाद्या नाकसदामधिपाः स्वयमुक्तैः ।
नामभिरिन्दुजटं निजसेवाप्राप्तफलाय नतास्तु घटन्ते ॥ ४७५

* अत्र परस्मैपदमार्षम् ।

१ क. ख. °नात्मिकाः । २ ङ. °तिक्रमप्रकटितभे° । ३ ग. घ. ङ. ततोऽधिकं । ४ ङ. °रितां गिरमवधार्य शालिनीं सुरा° । ५ क. ख. ग. °दूर्यभूमिकं । ६ क. ख. °वर्णकं । ७ ग. ङ. °तिसमधूमवा° । ८ क. ख. जवियानं । ९ ग. ङ. °टाऽपि नद° । १० ग. °रणा श्वितमाननगू° । ११ ग. ङ. °मैच्छत् । का । १२ ङ. °च विलम्बितमालाका° । १३ ङ. °तां ननु मा कुरुमुग्धे । द° । १४ ग. घ. पराविं° । १५ ग. घ. °ताङ्गी । मा । १६ ङ. °षर्ण शं° । १७ ग. घ. °न विजित्वा । का° । १८ ग. घ. कृताव्य° । १९ ख. घ. °दृष्ट्वा यु° । २० ग. ध. °मूढे । ए° । २१ क. ख. °प्राप्तिफ° ।

एष न चैष स एष यदग्रे[1] चर्मपरीततनुः शशिमौली ।
धावति वज्रधरोऽमरराजो मार्गममुं विवृतीकरणाय ॥ ४७६
एष स पद्मभवोऽयमुपेत्य प्रांशुजटामृगचर्मनिगूढः ।
सप्रणयं करघट्टितवक्त्रः किंचिदुवाच मितं श्रुतिमूले ॥ ४७७
एवमभूत्सुरनारिकुलानां चित्तविसंष्ठुलता गुरुरागात् ।
शंकरसंश्रयणाद्गिरिजायाजन्मफलं परमं त्विति चोचुः ॥ ४७८

ततो हिमगिरेर्वेश्म विश्वकर्मनिवेदितम् । महानीलमयस्तम्भं ज्वलत्काञ्चनकुट्टिमम् ॥ ४७९
मुक्ताजालपरिष्कारं ज्वलितौषधिदीपितम् । क्रीडोद्यानसहस्राढ्य काञ्चनाम्बुजदीर्घिकम् ॥
महेन्द्रप्रमुखाः सर्वे सुरा दृष्ट्वा तदद्भुतम् । नेत्राणि सफलान्यद्य मनोभिरिति ते दधुः ४८१
विमर्दक्षीणकेयूरा हरिणा द्वारि रोधिताः । कथंचित्प्रमुखास्तत्र विविशुर्नाकवासिनः ४८२
प्रणतेनाचलेन्द्रेण पूजितोऽथ चतुर्मुखः । चकार विधिना सर्वं विधिमन्त्रपुरःसरम् ॥ ४८३
शर्वस्य पाणिग्रहणमग्निसाक्षिकमक्षतम् । दाता महीभृतां नाथो होता देवश्चतुर्मुखः ॥४८४
वरः पशुपतिः साक्षात्कन्या विश्वारणिस्तथा । चराचराणि भूतानि सुरासुरवराणि च ४८५
तत्राप्येते नियमतो ह्यभवन्व्यग्रमूर्तयः । मुमोचाभिनवान्सर्वान्सस्यशालीन्रसौषधीः ॥४८६
व्यग्रा तु पृथिवी देवी सर्वभावमनोरमा । गृहीत्वा वरुणः सर्वरत्नान्याभरणानि च ॥ ४८७
पुण्यानि च पवित्राणि नानारत्नमयानि तु । तस्थौ साभरणो देवो हर्षदः सर्वदेहिनाम् ४८८
धनदश्चापि दिव्यानि हैमान्याभरणानि च । जातरूपविचित्राणि[11] प्रयतः समुपस्थितः ॥४८९
वायुर्ववौ सुसुरभिः सुखसंस्पर्शनो विभुः । छत्रमिन्दुकरोद्भासि सुसितं च शतक्रतुः ॥ ४९०
जग्राह मुदितः स्रग्वी बाहुभिर्बहुभूषणैः । जगुर्गन्धर्वमुख्याश्च ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ४९१
वादयन्तोऽतिमधुरं जगुर्गन्धर्वकिंनराः । मूर्ताश्च ऋतवस्तत्र जगुश्च ननृतुश्च वै ॥ ४९२
चपलाश्च गणास्तस्थुर्लोलयन्तो[12] हिमाचलम् । उत्तिष्ठन्क्रमशश्चात्र विश्वभुग्[13]भगनेत्रहा ४९३
चकारौद्वाहिकं कृत्यं पत्न्या सह यथोचितम् । दत्तार्घो गिरिराजेन सुरवृन्दैर्विलोदितः ॥४९४
अवसत्तां क्षपां तत्र पत्न्या सह पुरान्तकः । ततो गन्धर्वगीतेन नृत्येनाप्सरसामपि ॥ ४९५
स्तुतिभिर्देवदैत्यानां विबुधेन्द्रो[14] विबुधाधिपः । आमन्त्र्य हिमशैलेन्द्रं प्रभाते चोमया सह ॥
जगाम मन्दरगिरिं वायुवेगेन शृङ्गिणा ॥ ४९६

ततो गते भगवति नीललोहिते सहोमया[15] रतिमलभन्न भूधरः ।
सबान्धवो भवति च कस्य नो मनो विह्वलं च जगति हि कन्यकापितुः ॥
[*ज्वलन्मणिस्फटिकहाटकोत्कटं स्फुटद्युति स्फटिक[16]गोपुरं पुरम् ।
हरो गिरौ चिरमनुकल्पितं तदा विसर्जितामरनिवहोऽविशत्स्वकम् ॥ ४९८

* न विद्यतेऽयं ग्रन्थो ग. पुस्तके ।

१ क ख. ङ. °ग्रे घर्म° । २ क. ख. °तचकं किं । ३ ङ. °संस्थुल° । ४ क. ख. ग. °नावद्भदी° । ५ क. ख. °ढ्ढीर्णके° । ६ क. ख. शर्वेण । ७ ङ. तत्र प्रेष्या नि° । ८ ग. घ. °लीन्द्रमौष° । ९ ङ. °णः साक्षाद्रत्नानि विविधानि° । १० ग. ङ. °म् । ज्वलनश्चा° । ११ क. ख °रोद्वारं सु° । १२ ङ. °लोडय° । १३ ङ. °र्वियोजितः । १४ ग. घ. ङ. °बुधो वि° । १५ ङ. विसंस्थुलं । १६ ङ. °कगवाक्षगोपुरम् । पुरं हरो गिरिचरसानु° ।

तदोमासहितो देवो विजहार भगाक्षिहा । पुरोद्यानेषु रम्येषु विविक्तेषु वनेषु च ॥४९९
सुरक्तहृदयो देव्या मकराङ्कपुरःसरः । ततो बहुतिथे काले सुतकामा गिरेः सुता ॥ ५००
सखीभिः सहिता क्रीडां चक्रे कृत्रिमपुत्रकैः । कदाचिद्गन्धतैलेन गात्रमभ्यज्य शैलजा ॥
चूर्णैरुद्वर्तयामास मलिनान्तरितां तनुम् । तदुद्वर्तनकं गृह्य नरं चक्रे गजाननम् ॥ ५०२
पुत्रकं *क्रीडती देवी तं चाप्यर्पयदम्भसि । जाह्नव्यास्तु शिवासख्यास्ततः सोऽभूद्बृहद्वपुः
कायेनातिविशालेन जगदापूरयत्तदा । पुत्रेत्युवाच तं देवी पुत्रेत्यूचे च जाह्नवी ॥ ५०४
गाङ्गेय इति देवैस्तु पूजितोऽभूद्गजाननः । विनायकाधिपत्यं च ददावस्य पितामहः ॥ ५०५
पुनः सा क्रीडनं चक्रे पुत्रार्थं वरवर्णिनी । मनोज्ञमङ्कुरं रूढमशोकस्य शुभानना ॥ ५०६
वर्धयामास तं चापि कृतसंस्कारमङ्गला । बृहस्पतिमुखैर्विप्रैर्दिवस्पतिपुरोगमैः ॥ ५०७
ततो देवैश्च मुनिभिः प्रोक्ता देवी त्विदं वचः । भवानि भवती भव्या संभूता लोकभूतये५०८
प्रायः सुतफलो लोकः पुत्रपौत्रैश्च लभ्यते । अपुत्राश्च प्रजाः प्रायो दृश्यन्ते दैवहेतवः ॥५०९
अधुना दर्शिते मार्गे मर्यादां कर्तुमर्हसि । फलं किं भविता देवि कल्पितैस्तरुपुत्रकैः ॥
इत्युक्ता हर्षपूर्णाङ्गी प्रोवाचोमा शुभां गिरम् ॥ ५१०

देव्युवाच—

एवं[10] निरुदके देशे यः कूपं कारयेद्बुधः । बिन्दौ बिन्दौ च तोयस्य वसेत्संवत्सरं दिवि ॥ ५११
दशकूपसमा वापी दशवापीसमो ह्रदः । दशह्रदसमः पुत्रो दशपुत्रसमो द्रुमः ॥
एषैव मम मर्यादा नियता लोकभाविनी ॥ ५१२
इत्युक्तास्तु ततो विप्रा बृहस्पतिपुरोगमाः । जग्मुः[11] स्वमन्दिराण्येव भवानीं वन्द्य सादरम् ॥
गतेषु तेषु देवोऽपि शंकरः पर्वतात्मजाम् । पाणिना[12]ऽऽलम्ब्य वामेन[13] शनैः प्रावेशयच्छुभाम् ॥
चित्तप्रसादजननं प्रासाद[14]मनुगोपुरम् । लम्बमौक्तिकदामानं[15] मालिकाकुलवेदिकम् ॥ ५१५
निर्धौत[16]कलधौतं च क्रीडागृहमनोरमम् । प्रकीर्णकुसुमा[17]मोदमत्तालिकुलकूजितम् ॥ ५१६
किंनरोद्गीतसंगीतगृहा[18]न्तरितभित्तिकम् । सुगन्धिधूपसंघातमनःप्रार्थ्यमलक्षितम् ॥ ५१७
क्रीडन्मयूरनारीभिर्वृतं वै ततवादिभिः । हंससंघातसंघुष्टं स्फटिकस्तम्भवेदिकम् ॥ ५१८
अनो[21]विलमसंभ्रान्त्या बहुशः किंनराकुलम् । शुकैर्यत्राभिहन्यन्ते पद्मरागविनिर्मिताः ५१९
भित्तयो दाडिमभ्रान्त्या प्रतिबिम्बितमौक्तिकाः । तत्राक्षक्रीडया देवी विहर्तुमुपचक्रमे ५२०
स्वच्छेन्द्रनील[23]भूभागे क्रीडने यत्र धिष्ठितौ । वपुःसहायतां प्राप्तौ विनोदरसनिर्वृतौ ॥ ५२१

* अत्र नुमभाव आर्षः शप्श्यनोर्नित्यमिति नुम्विधानात् ।

१ ङ. मलेनाऽऽपूरि° । २ ङ. °म् । सा तदुद्वर्तनं गृ° । ३ घ. पुरुषं । ङ. पुत्रं तं क्री° । ४ क. ख. चाक्षिपय° । ५ ङ. °वी । गणेश इति तैर्देवैः पू° । ६ घ. ङ. °त्रार्थे वर° । ७ ङ पुत्रि पुण्यैश्च । ८ ङ. हेतुतः । अ° । ९ ङ. एकं । १० घ. ङ. ग्रामे । ११ ङ. जग्मुस्ते मन्दिरायैव । १२ क. ख. °ना लम्बमानेन । १३ ङ. °न विवेश शुभमन्दिरम् । चि° । १४ ङ. °सादं रत्नगो° । १५ ङ. °मालिविमानाकु° १६ ङ. °धौता च गुहा यत्र गृहं चैव म° । १७ क. ख. °सुमोदाममत्ता° । १८ ङ. °घातं मनःप्रापम° । १९ ङ °भिर्विरुतं रभसादाति । हं । २० घ. ङ. °म्भस्तोरणम् । अ° । २१ क. ख. °नारतमतिप्रोत्या ब° । २२ घ. ङ. °त्राक्षैः क्रीडया देवो वि° । २३ ङ. °लफलके क्रीडतोर्यत्र बिम्बितम् । व° ।

एवं प्रक्रीडतोस्तत्र देवीशंकरयोस्तदा । प्रादुर्भवन्महाशब्दस्तद्गृहोदरगोचरः ॥ ५२२
तच्छ्रुत्वा कौतुकाद्देवी किमेतदिति शंकरम् । पप्रच्छ तं शुभतनुर्हरं विस्मयपूर्वकम् ॥ ५२३
उवाच देवीं नेतत्ते दृष्टपूर्वं सुविस्मिते । एते गणेशाः क्रीडन्ते शैलेऽस्मिन्मत्प्रियाः सदा॥५२४
तपसा ब्रह्मचर्येण नियमैः क्षेत्रसेवनैः । यैरहं तोषितः पूर्वं त एते मनुजोत्तमाः ॥ ५२५
मत्समीपमनुप्राप्ता मम हृद्याः शुभानने । कामरूपा महोत्साहा महारूपगुणान्विताः ॥ ५२६
कर्मभिर्विस्मयं तेषां प्रयामि बलशालिनाम्[६] । चराचरस्य जगतः सृष्टिसंहरणक्षमाः ॥ ५२७
ब्रह्मविष्णिवन्द्रगन्धर्वैः सकिंनरमहोरगैः । समावृतोऽप्यहं नित्यं नैभिर्विरहितो रमे ॥ ५२८
हृद्या मे चारुसर्वाङ्गि त एते क्रीडिता गिरौ] । इत्युक्ता तु ततो देवी त्यक्त्वा तद्विस्मयाकुला
गवाक्षान्तरमासाद्य प्रेक्षते विस्मितानना । यावन्तस्ते कृशा दीर्घा ह्रस्वाः स्थूला महोदराः ॥
व्याघ्रेभवदनाः केचित्केचिन्मेषाजरूपिणः । अनेकप्राणिरूपाश्च ज्वालास्याः कृष्णपिङ्गलाः
सौम्या भीमाः स्मितमुखाः कृष्णपिङ्गजटासटाः । नानाविहङ्गवदना नानाविधमृगाननाः ॥
कौशेयचर्मवसना नग्नाश्चान्ये विरूपिणः । गोकर्णा गजकर्णाश्च बहुवक्त्रेक्षणोदराः ॥ ५३३
बहुपादा बहुभुजा दिव्यनानास्त्रपाणयः । अनेककुसुमापीडा नानाव्यालविभूषणाः ॥ ५३४
[१२]वृकाननायुधधरा नानाकवचभूषणाः । विचित्रवाहनारूढा दिव्यरूपा वियच्चराः ॥ ५३५
वीणावाद्यमुखोद्घुष्टा नानास्थानकनर्तकाः । गणेशांस्तांस्तथा दृष्ट्वा देवी प्रोवाच शंकरम्

देव्युवाच—

गणेशाः कतिसंख्याताः किंनामानः किमात्मकाः । एकैकशो मम ब्रूहि धिष्ठिता ये पृथक्पृथक्

शंकर उवाच—

कोटिसंख्या ह्यसंख्याता नानाविख्यातपौरुषाः । जगदापूरितं सर्वैरेभिर्भीमैर्महाबलैः ॥५३८
सिद्धक्षेत्रेषु रथ्यासु जीर्णोद्यानेषु वेश्मसु । दानवानां शरीरेषु बालेषून्मत्तकेषु च ॥
एते विशन्ति मुदिता नानाहारविहारिणः ॥
ऊष्मपाः फेनपाश्चैव धूमपा मधुपायिनः । *रक्तपाः सर्वभक्षाश्च वायुपा ह्यम्बुभोजनाः ॥
गेयनृत्योपहाराश्च नानावाद्यरवप्रियाः । न ह्येषां वै अनन्तत्वाद्गुणान्वक्तुं हि शक्यते॥५४१

देव्युवाच—

मार्गत्वगुत्तरासङ्गशुद्धाङ्गो मुञ्जमेखली[१९] । मानशिलेन कल्केन चपलो रञ्जिताननः ॥ ५४२
पिनद्धोत्पलस्रग्दामा सुकान्तो मधुराकृतिः । पाषाणशकलोत्तानकांस्यतालप्रवर्तकः॥ ५४३
असौ गणेश्वरो देवः किंनामा किंनरानुगः । य एष गणगीतेषु दत्तकर्णो मुहुर्मुहुः ॥ ५४४

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ग. घ. पुस्तकयोः—मेदाहार रुधिरपाः सर्वभक्षाश्वभोजना इति ।

१ घ. °न्महच्छब्दः पतितासुर°। २ ङ. शब्दः स्थगिताम्बर°। ३ ङ. पर्यपृच्छच्छुभ°। ४ घ. नामभिः । ५ क. ख. घ. °म् । सामरस्यास्य । ६ क. ख. घ. °गैः । विवर्जितो । ७ क. ख. °वाङ्गस्त ए° । ८ ङ. कृतपि° । ९ ग. घ. °धसुरा न° । १० ग. घ. ङ. °व्याकुलभीष° । ११ ङ. °णाः । धृतनानायुधकरा । १२ क. ख. वृत्तान° । १३ क. °द्यमुखोध्दु° । १४ घ. ङ. °रवा घुष्टा । १५ ग. धूमाज्यमधु°। १६ ग. घ. °नाः । देवसूतोप° । १७ ग. घ. °रतिप्रि° । १८ ग. च. । नागत्व° । घ. °च । नानात्व°। १९ क. ख. °ली । वामस्थेन च शिक्येन च°। २० ग. घ. °नः । भृङ्गदंष्ट्रोपळानां च स्रग्दामो म°।

शर्व उवाच—

स एष वीरको देवि सदा मद्धृदयप्रियः। नानाश्चर्यगुणाधारो गणेश्वरगणार्चितः॥ ५४५

देव्युवाच—

ईदृशस्य सुतस्यास्ति ममोत्कण्ठा पुरान्तक। कदाऽहमीदृशं पुत्रं द्रक्ष्याम्यानन्ददायिनम्[3] ॥

शर्व उवाच—

एष एव सुतस्तेऽस्तु नयनानन्दहेतुकः। त्वया मात्रा कृतार्थोऽस्तु वीरकोऽपि सुमध्यमे ॥

इत्युक्ता प्रेषयामास विजयां हर्षणोत्सुका। वीरकानयनायाऽऽशु दुहिता हिमभूभृतः॥५४८

साऽवरुह्य त्वरायुक्ता प्रासादादम्बरस्पृशः। विजयोवाच गणपं गणमध्ये प्रवर्तितां॥ ५४९

विजयोवाच—

एहि वीरक चापल्यात्त्वया देवः प्रकोपितः। किमुत्तरं वदत्यर्थे[11] नृत्यरङ्गे[12] तु शैलजा ॥ ५५०

इत्युक्तस्त्यक्तपाषाणशकलो मार्जिताननः। आहूतस्तु तयोद्भूतमूलप्रस्तावशंसकः॥५५१

देव्याः समीपमागच्छद्विजयानुगतः शनैः। प्रासादशिखरात्फुल्लरक्ताम्बुजनिभद्युतिः॥५५२

तं दृष्ट्वा प्रस्नुतानल्पस्वादुक्षीरपयोधरा। गिरिजोवाच सस्नेहं गिरा मधुरवर्णया॥ ५५३

उमोवाच—

एह्येहि[15][16] यातोऽसि मे पुत्रतां देवदेवेन दत्तोऽधुना[17] वीरक॥ ५५४

इत्येवमङ्के[18] निधायाथ तं पर्यचुम्बत्कपोले कलवादिनम्॥ ५५५

मूर्ध्न्युपाघ्राय संमार्ज्य गात्राणि भूषयामास दिव्यैः स्वयं भूषणैः किंकिणीमेखलानूपुरैर्मा-

णिक्यकेयूरहारोरुमूलगुणैः ॥ ५५६

कोमलैः पल्लवैश्चित्रितैश्चारुभिर्दिमव्यन्त्रोद्भवैस्तस्य शुभैस्ततो भूरिभिश्चाकरोन्मिश्रसि-

द्धार्थकैरङ्गरक्षाविधिम्॥ ५५७

एवमादाय चोवाच कृत्वा स्रजं मूर्ध्नि गोरोचनापत्रभङ्गोज्ज्वलम्[20]॥ ५५८

गच्छ गच्छाधुना क्रीड सार्धं गणैरप्रमत्तो[21] नगे श्वभ्रवर्जं शनैर्व्यालमालाकुलाः शैलसानु-

द्रुमदन्तिभिर्भिन्नसाराः परे साङ्गिनः॥ ५५९

जाह्नवीयं जलं क्षुब्धतोयाकुलं कूलं मा विशेथा बहुव्याघ्रदुष्टे[22] वने॥ ५६०

वत्सासंख्येषु[23] दुर्गा गणेशोष्वेतास्मिन्वीरके[24] पुत्रभावोपतुष्टान्तःकरणा[25] तिष्ठतु॥ ५६१

स्वस्य[26] पितृजनप्रार्थितं भव्यमायातिभाविन्यसौ भव्यता॥ ५६२

---

१ ग. ङ. °दा मे हृद°। २ ङ. °णेशश्च गुणान्वितः। ३ ङ. °दायकम्। ४ ङ. पुत्रः। ५ ङ. हर्षितो°। ६ ङ. °यने सुभ्रूस्तनया हि°। ७ ग. °र्तिनम्। वि°। ८ ङ. प्रतोषितः। ९ घ. °तः। किमुत्तर°। १० ङ. च. वदाम्यन्यदतिरागे- ण शै°। ११ ग. °र्थे त्वंतरागेण शै°। १२ घ. नृत्तरङ्गेण शै°। १३ ग. °क्तस्तु तया बाण°। १४ ग. घ. ङ. °खरोत्फु°। १५ ङ. °ह्येहि माता तवाहं पुत्रोऽसि मे देवद°। १६ ग. °हि जातोऽसि सद्यो मे पुत्रतां भृशम्। देव°। १७ ग. °त्तो मेऽधुना त्वं वीरवीरक। १८ ग. °ङ्के विनिधाय तं पर्यष्वजतूत्क°। १९ ग. सुतं। २० क. ख. घ. °ज्ज्वलैः। गच्छ। ङ. °ज्ज्वलैः। वत्सग°। २१ क. °त्तो वसश्वभ्रवर्जीश°। ख. घ. °त्तो वसन्श्वभ्रवर्जीश°। ग. °त्तोऽवसःश्वभ्रवर्जीश°। २२ ङ. °घ्रजुष्टे। २३ ग. घ. ङ. वत्सस°। २४ ग. °शेष्वलं वी°। २५ ग. भावाय तुष्टा करोतु। ति°। २६ ग. घ. स्वच्छचित्तो° जनोऽप्रास्थ। ङ. स्व थाचित्तोजन. प्रा°।

सोऽपि निर्वर्त्य सर्वान्गणान्सस्मयमाह बालत्वलीलारसाविष्टधीः ॥ ५६३

एष मात्रा स्वयं मे कृतभूषणोऽत्र एष पटः पाटलैर्बिन्दुभिः सिन्दुवारस्य पुष्पैरियं मालती-
मिश्रिता मालिका मे शिरस्याहिता ॥ ५६४

कोऽयमातोद्यधारी गणस्तस्य दास्यामि हस्तादिदं क्रीडनम् ॥ ५६५

दक्षिणात्पश्चिमं पश्चिमादुत्तरमुत्तरात्पूर्वमभ्येत्य सख्या युता प्रेक्षती तं गवाक्षान्तराद्वीरकं
शैलपुत्री बहिः क्रीडनं यज्जगन्मातुरप्येष चित्तभ्रमः ॥ ५६६

पुत्रलुब्धो जनस्तत्र को मोहमायाति न स्वल्पचेता जडो मांसविण्मूत्रसंघातदेहः ॥ ५६७

द्रष्टुमभ्यन्तरं नाकवासेश्वरैरिन्दुमौलिं प्रविष्टेषु कक्षान्तरम् ॥ ५६८

वाहनान्त्यावरोहा गणास्तैर्युतो लोकपालास्त्रमूर्तौ[10] ह्ययं खड्गो [11]विखड्गकरो निर्ममः
कृता[12]न्तः कस्य केनाहतो ब्रूत मौने[13] भवन्तोऽस्त्रदण्डेन किं दुःस्पृहाः ॥

*भीममूर्त्याननेनास्ति कृत्यं गिरौ य एषोऽस्त्रज्ञेन किं वध्यते ॥ ५७०

मा वृथा लोकपाला[14]नुगाचित्तता, एवमेवैतदित्यूचुरस्मै तदा देवताः ॥ ५७१

देव[16]देवानुगं वीरकं लक्षणा प्राह देवी वनं पर्वता निर्झराण्यग्निदेव्यान्यथो[18] भूतपा निर्झ-
राम्भोनिपातेषु निमज्जत [21]॥ ५७२

पुष्पजालावनद्धेषु धामस्वपि[19] प्रोत्तुङ्ग[20]नानाद्रिकुञ्जेष्वनुगर्जन्तु हेमारुतास्फोटसंक्षेपणा-
त्कामतः ॥ ५७३

काञ्चनोत्तुङ्गशृङ्गावरोहाक्षितौ हेमरेणूत्करासङ्गद्युतिं[22] खेचराणां वनाधायिनि रम्ये बहुरूप-
संपत्प्र[23]करे गणान्वासितं मन्दरकन्दरे सुन्दरमन्दारपुष्पप्रवालाम्बुजे[24] सिद्धनारीभिरापीतरू-
पामृतं विस्तृतैर्नेत्रपात्रैरनुन्मेषिभिर्वीरकं शैलपुत्री निमेषान्तरादस्मरत्पुत्रगृध्नी विनो-
दार्थिनी ॥ ५७४

सोऽपि तादृक्क्षणा[25]वाप्तपुण्योदयो योऽपि जन्मान्तरस्याऽऽत्मजत्वं गतैः[26] क्रीडतस्तस्य
तृप्तिः कथं जायते योऽपि भाविजगद्वेधसा तेजसः कल्पितः प्रतिक्षणं दिव्यगीतक्षणो[27]
नृत्यलोलो गणेशैः प्रणतः[28] ॥ ५७५

---

* अत्र गद्यग्रन्थे केषांचित्पदानामसंबन्धो ग्रन्थविसंगतिश्च दृश्यते, । आदर्शपुस्तकेषु सम्यक्तया पाठा नोप-
लभ्यन्ते ।

---

१ क ख. निवृत्य सर्वगणैः स° । २ ङ. यं चित्रितो भूषणैश्चैषरक्तः पटः पाटलो बि° । ३ ङ. 'तीमल्लिकामि' । ४ ग. घ. ङ. क्रीडितं । ५ ङ. कोऽन्यः किल मोदमाया' । ६ ङ. तदेहं वहन्द्र° । ७ ङ. 'मौलिप्रदिष्टे' । ८ ग. °नान्याव' । ९ ग. ङ. 'स्त्रपूगं मूहूर्तोदयं । १० घ. 'र्तोदयं । ११ ग. ङ. निर्मलः । १२ ग. 'तान्तस्य केनाहृतो । १३ ग. घ. °रोपास एषोऽस्त्रनेनात्र को व° । १४ ग. घ. 'नुगा वित्रता । ङ. नुगाबिम्यत । १५ ङ. 'चुस्तमस्मै । १६ ग. कं रणा । ङ. °कं रक्षणात्प्राह । १७ घ. °देवान्य° । ङ. देवान्पथो भूतपान्गच्छतो निकुञ्जाम्भो' । १८ ग. निर्मार्गतः । घ. निमज्जतः । १९ क. ख. 'पि शेत प्रो' । २० ङ. प्रोवाच नाद्रिकुञ्जेतिकुञ्जे मुहुर्मारु' । २१ ग. °सङ्गे क्षगाकाम' । घ. संघेक्षणा काम° । ङ. °सङ्गेक्षगकाम° । २२ ग. 'द्युतिः खे° । घ. द्युति खे' । ङ. द्युतिवानरा' । २३ ग. घ. °त्प्रकारो गणे वासितुं म° । ङ. °त्प्रकारा गणे वासितुर्मन्द° । २४ ग. घ. °म्बुजः । सि° । २५ ग. °क्षमावा' । २६ ग. घ. ततः । २७ग. °क्षणं नृ° । २८ ङ. प्रनृत्यन्क्षणं ।

क्षणं सिंहनादाकुले गण्डशैले सृजद्रत्नजाले बृहत्सालतोले ।
क्षणं फुल्लनानातमालालिकाले क्षणं वृक्षमूले विलोलो मराले ॥ ५७६ ॥
क्षणे स्वल्पपङ्के जले पङ्कजाढ्ये क्षणं मातुरङ्के शुभे निष्कलङ्के ।
परिक्रीडते बाललीलाविहारी गणेशाधिपो देवतानन्दकारी ॥
निकुञ्जेषु विद्याधरैर्गीतशीलः पिनाकीव लीलाविलासैः सलीलः ॥५७७॥

प्रकाश्य भुवनाभोगी ततो दिनकरे गते । देशान्तरं तदा पश्चाद्दूरमस्तावनीधरम् ॥ ५७८
उदयास्ते पुरोभावी यो हि चाऽऽस्तेऽवनीधरः । मित्रत्वमस्य सुदृढं हृदये परिचिन्त्यताम् ॥
नित्यमाराधितः श्रीमान्पृथुमूलः समुन्नतः । नाकरोत्सेवितुं मेरुरुपहारं पतिष्यतः ॥ ५८०
*जलेऽप्येषा व्यवस्थेति संशयेताखिलं बुधः । दिनान्तानुगतो भानुः स्वजनत्वमपूरयत् ॥
संध्याबद्धाञ्जलिपुटा मुनयोऽभिमुखा रविम् । याचन्त्यागमनं शीघ्रं निर्वार्याऽऽत्मनि भाविताम् ॥५८२
व्यजृम्भेत तथा लोके क्रमाद्वैभावरं तमः । कुटिलस्येव हृदये कालुष्यं दूषयन्मनः ॥५८३
ज्वलत्फणिफणारत्नदीपोद्योतितभित्तिके । शयनं शशिसंघातशुभ्रवस्त्रोत्तरच्छदम् ॥ ५८४
नानारत्नद्युतिलसच्छक्रचापविडम्बकम् । रत्नकिङ्किणिकाजालं लम्बमुक्ताकलापकम् ॥
कमनीयचलल्लोलवितानाच्छादिताम्बरम् । मन्दिरे मन्दसंचारः शनैर्गिरिसुतायुतः ॥ ५८६
तस्थौ गिरिसुताबाहुलतामीलितकंधरः । शशिमौलिसितज्योत्स्ना शुचिपूरितगोचरः ॥
गिरिजाऽप्यसितापाङ्गी नीलोत्पलदलच्छविः । विभावर्या च संपृक्ता बभूवातितमोमयी ॥
तमुवाच ततो देवः क्रीडाकेलिकलायुतम् ॥ ५८८ ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कुमारसंभवे चतुष्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८३९१

अथ पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

शर्व उवाच—

शरीरे मम तन्वङ्गि सिते भास्यसितद्युतिः । भुजङ्गीवासिता शुद्धा संश्लिष्टा चन्दने तरौ ॥
चन्द्रातपेन संपृक्ता रुचिराम्बरया तथा । रजनीवासिते पक्षे दृष्टिदोषं ददासि मे ॥ २
इत्युक्ता गिरिजा तेन मुक्तकण्ठा पिनाकिना । उवाच कोपरक्ताक्षी भ्रुकुटीकुटिलानना ॥

* एतदर्धस्थानेऽय पाठो ङ. पुस्तके—जातदोषं व्यवस्थेनि संश्रयेत्र खलं बुध इति ।

१ ग. ङ. ॱतारेक्षणंः । फुॱ । २ ङ. प्रभास्य भुवनाभोग त° । ३ ङ. ॱते । दशान्तरं तदाऽऽमन्त्र्य दूरं चास्ताॱ । ४ ग. घ. पुरा । ५ ग. घ. वीत्याहेवास्ते° । ६ ग. घ. °रिनिन्द्य तु । नि° । ङ. रिचिन्तयन् । नि° । ७ ङ. ॱरोत्सवितुर्मेरुरुपकारं प° । ८ ख °तः । यतिष्ये माव्यॱ । ग. घ. जनिष्ये याव्यॱ । ९ ख. ग. घ. ॱयेणाखिॱ । १० ग. ङ. दिनेनानुॱ । ११ ङ. ॱनुः सुजॱ । १२ ङ. °पूजयन् । सं° । १३ ङ. रवेः । १४ ग. °वार्योम्लानिमागता । व्य° । घ. ॱवार्योम्लानिभाविता । व्य° । ङ वार्योष्णातिभाविता । व्य° । १५ क. ख. °म्भदथ लोकेऽस्मिन्क्रमाॱ । १६ ग. हृदयं । १७ ङ. त्तिकम् । श° । १८ ग. शयने । १९ ङ. °लं वरमुं । ० ग. °म् । शृङ्गारम° । २१ घ. मन्दरे । ङ. मन्दारमन्दसंचारैः । शॱ । २२ ङ. °तावलितॱ । २३ ॱसतस्तनस्फारपूरितगोपुरः । २४ ॱयुताम् । २५ ग. ङ. च. शुभ्रे । घ. शुभ्रा ।

देव्युवाच—

स्वकृतेन जनः सर्वो जाड्येन परिभूयते । अवश्यमर्थी प्राप्नोति खण्डनां जनमण्डले ॥ ४
तपोभिर्दीर्घचरितैर्यच्च प्रार्थितवत्यहम् । तस्या मे नियतस्त्वेष ह्यवमानः पदे पदे ॥ ५
नैवास्मि कुटिला शर्व विषमा नैव धूर्जटे । सविषयस्त्वं गतः ख्यातिं व्यक्तदोषाकराश्रयः
नाहं पूष्णोऽपि दशना नेत्रे चास्मि भगस्य हि । आदित्यश्च विजानाति भगवान्द्वादशात्मकः ॥ ७
मूर्ध्नि शूलं जनयसि स्वैर्दोषैर्मामधिक्षिपन् । यस्त्वं मामाह कृष्णेति महाकालेति विश्रुतः॥
यास्याम्यहं परित्यक्त्वा चाऽऽत्मानं तपसा गिरिम् । जीवन्त्या नास्ति मे कृत्यं धूर्तेन परिभूतया ॥ ९
निशम्य तस्या वचनं कोपतीक्ष्णाक्षरं भवः । उवाचाऽऽविष्टसंभ्रान्तिप्रणयोन्मिश्रया गिरा॥

शर्व उवाच—

अनात्मज्ञासि गिरिजे नाहं निन्दापरस्तवं । त्वद्भक्तिबुद्ध्या कृतवांस्तवाहं नामसंश्रयम् ॥
विकल्पः स्वस्थचित्तेऽपि गिरिजे नैव कल्पना । यद्येवं कुपिता भीरु त्वं तवाहं न वै पुनः॥
नर्मवादी भविष्यामि जहि कोपं शुचिस्मिते । शिरसा प्रणतश्चाहं रचितस्ते मयाऽञ्जलिः॥
स्नेहेनाप्यवमानेन निन्दितेनैति विक्रियाम् । तस्मान्न जातु रुष्टस्य नर्मस्पृष्टो जनः किल॥
अनेकैश्चाटुभिर्देवी देवेन प्रतिबोधिता । कोपं तीव्रं न तत्याज सती मर्मणि घट्टिता ॥ १५
अवष्टब्धमथाऽऽस्फाल्य वासः शंकरपाणिना । विपर्यस्तालका वेगाद्यातुमैच्छत शैलजा ॥
तस्या व्रजन्त्याः कोपेन पुनराह पुरान्तकः । सत्यं सर्वैरवयवैः सुताऽसि सदृशी पितुः॥ १७
हिमाचलस्य शृङ्गैस्तैर्मेघजालाकुलैर्नभः । तथा दुरवगाह्येभ्यो हृदयेभ्यस्तवाऽऽशयः ॥ १८
काठिन्याद्भस्त्वमस्मभ्यं वनेभ्यो बहुधा गता । कुटिलत्वं च वर्त्मभ्यो दुः[illegible] हिमाद्रपि ॥
*संक्रान्ति सर्वदेवेति तन्वङ्गि हिमशैलराट् ॥ १९
इत्युक्ता सा पुनः प्राह गिरिशं शैलजा तदा । कोपकम्पितमूर्धा च प्रस्फुरद्दशनच्छदा॥ २०

उमोवाच—

मा सर्वान्दोषदानेन निन्दान्यान्गुणिनो जनान् । तवापि दुष्टसंपर्कात्संक्रान्तं सर्वमेव हि ॥

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ङ. पुस्तके—संक्रान्तं सर्वमेवैतत्तन्वङ्गि हिमभूधरात् । इति ।

---

१ क. ख. ग °मर्थात्प्राप्नो° । घ. मर्थान्प्राप्नो° । २ क. ख. °ण्डनं शशिमण्डन । त° । ३ ङ. °र्दोसचरितैर्या त्वां प्रा° । ४ क. ख. व्यक्त दो° । ५ क ख. °श्रयात् । ना° । ६ ङ. दोषं । ७ ङ कालोऽसि वि° । ८ ग. घ. °त्यक्षमा° । ङ. त्यक्तुमात्मा° । ९ ङ चिरम् । १० क. ख. °चाधिकसंभ्रान्तः प्रणयेनेन्दुमौलिना । श° । ११ ग. घ. °संभ्रान्तप्रणयेनेन्दुमौलिना श° १२ क. ख. घ. अगात्म° । १३ ग. °व । चाटूक्तिबुद्धि कृ° । ङ. °व । वाचं बुध्या तु कृ° । १४ ङ. °श्रयाम् । वि° । १५ ग. घ. °कल्पस्त्वच्छचित्तेति गिरिजैषावधिक्रमात् । य° । १६ ङ. सेतिगिरिजैषा मतिभ्रमात् । य° । १७ ङ. ततोऽहं न ते पु° । १८ ग. °लिः । हीने नाप्य° । घ. °लिः । हानेनाथवमा° । ङ. °लिः हानेनाप्युपमा° । १९ ङ. न्दितो नै° । २० ग. स्मान्ना जातुरुष्टः स्यान्नमा स्पृ° । घ. °स्मान्नाजा° । २१ ङ. रुष्टः स्यान्नर्म° । २२ ङ. पीडिता । २३ ग. °थास्योय वा° । घ. °थाऽऽस्फोटय वा° । २४ ग. घ. ङ. °लैर्मेनः । त° । २५ ग. °ठिन्यं कस्तमस्मभ्यो व° । घ. °ठिन्यद्भस्त्वमस्मभ्यो व° । ङ. °ठिन्यं दृढमस्मभ्यो व° । च. ठिन्यं कर्मकर्मभ्यो धनेशाद्वहु° । २६ च. °पद्मरक्तनयना प्र° । २७ ग. °र्धानं प्र° । २८ ग. च. । स्यात्सर्वात्मोपमाने° । २९ ङ. निन्दत्वं गुणि° ।

व्यालेभ्योऽप्येकजिह्वत्वं भस्मना स्नेहबन्धनम् । हृत्कालुष्यं शशाङ्कात्तु दुर्बोधित्वं वृषादपि॥
तथा बहु किमुक्तेन अलं वाचा श्रमेण ते[3]। श्मशानवासान्निर्भीस्त्वं नग्नत्वान्न तव त्रपा
निर्घृणत्वं कपालित्वाद्दया ते विगता चिरम् ।

सूत उवाच—

इत्युक्त्वा मन्दिरात्तस्मान्निर्जगाम हिमाद्रिजा ॥ २४
तस्यां व्रजन्त्यां देवेशगणैः किलकिलो ध्वनिः । क्व मातर्गच्छसि त्यक्त्वा रुदन्तो
धाविताः पुनः ॥ २५
विष्टभ्य चरणौ देव्या वीरको बाष्पगद्गदम् । प्रोवाच मातः किंत्वेतत्क्व यासि कुपितान्तरा
अहं त्वामनुयास्यामि व्रजन्तीं स्नेहवर्जिताम् । नो चेत्पतिष्ये शिखरात्तपोनिष्ठे त्वयोज्झितः
उन्नाम्य वदनं देवी दक्षिणेन तु पाणिना । उवाच वीरकं माता शोकं पुत्रक मा कृथाः॥
शैलाग्रात्पतितुं नैव न चाऽऽगन्तुं मया सह । युक्तं ते पुत्र वक्ष्यामि येन कार्येण तच्छृणु ॥ २९
कृष्णेत्युक्त्वा हरेणाहं निन्दिता चाप्यनिन्दिता । साऽहं तपः करिष्यामि येन गौरीत्वमा-
प्नुयाम् ॥ ३०
एष स्त्रीलम्पटो देवो यातायां मय्यनन्तरम् । द्वाररक्षा त्वया कार्या नित्यं रन्ध्रान्ववेक्षिणा ॥
यथा न काचित्प्रविशेद्योषिदत्र हरान्तिकम् । दृष्ट्वा परां स्त्रियं चात्र वदेथा मम पुत्रक ॥ ३२
शीघ्रमेव करिष्यामि यथायुक्तमनन्तरम् । एवमस्त्विति देवीं स वीरकः प्राह सांप्रतम् ॥ ३३
मातुराज्ञामृताह्लादप्लाविताङ्गो गतज्वरः । जगाम कक्षां संद्रष्टुं प्रणिपत्य च मातरम् ॥ ३४

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कुमारसंभवे देव्यास्तपोनुगमनं नाम पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८४२५

अथ षट्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

देवीं साऽपश्यदायान्तीं सखीं मातुर्विभूषिताम् । कुसुमामोदिनीं नाम तस्य शैलस्य देवताम्॥
साऽपि दृष्ट्वा गिरिसुतां स्नेहविक्लवमानसा । क्व पुत्रि गच्छसीत्युच्चैरालिङ्ग्योवाच देवता॥२
सा चास्यै सर्वमाचख्यौ शंकरात्कोपकारणम् । पुनश्चोवाच गिरिजा देवतां मातृसंमताम् ॥

उमोवाच—

नित्यं शैलाधिराजस्य देवता त्वमनिन्दिते । सर्वतः संनिधानं ते मम मातीव वत्सला ॥ ४

---

१ क. ख. °भ्योऽधिकजिह्मत्वं । २ ङ. °क्रूते दुर्बोधत्वं । ३ ग ङ. मे । ४ ग. ङ. °च्छसीत्युक्त्वा । ५ ग. ङ. द्रुदः । प्रो° । ६ ग. घ. ङ. °ता त्वरा । ७ ग. घ °म् । नाहं सहिष्ये । ङ. °म् । नाहं सहिष्ये पुरुषं गिरिशस्य त्वयो॰ज्झितः° । ८ ग राग्निपातिष्येत्व° । ङ. राद्रिरेरस्य त्र° । ९ ग. घ. °ता मा शोकं पुत्र भावय । शै° । १० ग. घ. नचग° । ११ ङ. °ता शरणं गता । १२ ङ. °वेक्षणात् । य° । १३ क. ख. परास्त्रियश्चात्र । १४ ङ. °ह सत्वरम् । मा° । १५ ग. °द्भाविता° । ङ. दरेचिता° । १६ ग. °म शंकरं द्र° । १७ क. ख. कक्ष्यां । १८ ङ. देवीमपश्यच्चाऽऽयान्ती सतीं मातर्वि° । १९ ग. सुतां । घ. सतीं । २० ङ. °भूषणाम् । कु° । २१ गं. घ. °दिनी ना° । २२ ग. घ. ता । सा । २३ ङ. पुनर्गच्छ° । २४ ग. °करोत्कोप° । २५ ङ. °देवीं तां । २६ ग. °संगता° ।

अतस्तुं ते प्रवक्ष्यामि यंद्विधेयं तदा धिया । अन्यस्त्रीसंप्रवेशस्तु त्वया रक्ष्यः प्रयत्नतः ॥ ५
रहॅस्यत्र प्रयत्नेन चेतसा सततं गिरौ । पिनाकिनः प्रविष्टायां वक्तव्यं मे त्वयाऽनघे ॥ ६
ततोऽहं संविधास्यामि यंत्कृत्यं तदनन्तरम् । इत्युक्ता सा तथेत्युक्त्वा जगाम स्वगिरिं शुभम्॥
[* उमाऽपि पितुरुद्यानं जगामाद्रिसुता द्रुतम् । अन्तरिक्षं समाविश्य मेघमालॉमिव प्रभा॥
ततो विभूषणान्यस्य वृक्षवल्कलधारिणी । ग्रीष्मे पञ्चाग्निसंतप्ता वर्षासु च जलोषितॉं ॥ ९
शैशिरासु च रात्रीषु शुष्कस्थण्डिलशायिनी । एवं साधयती(न्ती) तत्र तपसा संव्यवस्थिता
ज्ञात्वा तु तां गिरिसुतां दैत्यस्तत्रान्तरे॑ वशी । अन्धकस्य सुतो दृप्तः पितुर्वधमनुस्मरन् ॥ ११
देवान्सर्वान्विजित्याऽऽजौ बकंभ्राता रणोत्कटः । आडिर्नामाऽन्तरप्रेक्षी सततं चन्द्रमौलिनः
आजगामामररिपुः पुरं त्रिपुरघातिनः । स तत्राऽऽगत्य ददृशे वीरकं द्वार्यवस्थितम् ॥ १३
विचिन्त्याऽऽसीद्वरं दत्तं स पुरा पद्मजन्मना । हते तदाऽन्धके दैत्ये गिरिशेनामरद्विषि ॥ १४
आडिश्चकार विपुलं तपः परमदारुणम् । तमागत्याब्रवीद्ब्रह्मा तपसा परितोषितः ॥ १५
किमाडे दानवश्रेष्ठ तपसा प्राप्तुमिच्छसि । ब्रह्माणमाह दैत्यस्तु निर्मृत्युत्वमहं वृणे ॥ १६

ब्रह्मोवाच—

न कश्चिच्च विना मृत्युं नरो दानव विद्यते । यतस्ततोऽपि दैत्येन्द्र मृत्युः प्राप्यः शरीरिणा॥ १७
इत्युक्तो दैत्यसिंहस्तु प्रोवाचाम्बुजसंभवम् । रूपस्य परिवर्तो मे यदा स्यात्पद्मसंभव ॥ १८
तदा मृत्युर्मम भवेदन्यथा त्वमरो ह्यहम् । इत्युक्तस्तु तदोवाच तुष्टः कमलसंभवः ॥ १९
यदा द्वितीयो रूपस्य विवर्तस्ते भविष्यति । तदा ते भविता मृत्युरन्यथा न भविष्यति ॥ २०
इत्युक्तोऽमरतां मेने दैत्यसूनुर्महाबलः । तस्मिन्काले तु संस्मृत्य तद्वधोपायमात्मनः ॥ २१
परिहर्तुं दृष्टिपथं वीरकस्याभवत्तदा । भुजंगरूपी रन्ध्रेण प्रविवेश दृशः+ पंथम् ॥ २२
परिहृत्य गणेशस्य दानवोऽसौ सुदुर्जयः । अलक्षितो गणेशेन प्रविष्टोऽथ पुरान्तकम् ॥ २३
भुजंगरूपं संत्यज्य बभूवाथ महासुरः । उमारूपी छलयितुं गिरिशं मूढचेतनः ॥ २४
कृत्वा मायां ततो रूपमप्रतर्क्यमनोहरम् । सर्वावयवसंपूर्णं सर्वाभिज्ञानसंवृतम् ॥ २५
कृत्वा मुखान्तरे दन्तान्दैत्यो वज्रोपमान्दृढान् । तीक्ष्णाग्रान्बुद्धिमोहेन गिरिशं हन्तुमुद्यतः॥
कृत्वोमारूपसंस्थानं गतो दैत्यो हरान्तिकम् । पापो रम्याकृतिश्चित्रभूषणाम्बरभूषितः ॥
तं दृष्ट्वा गिरिशस्तुष्टस्तदाऽऽलिङ्ग्य महासुरम् । मन्यमानो गिरिसुतां सर्वैरवयवान्तरैः ॥२८
अपृच्छत्साधु ते भावो गिरिपुत्रि न कृत्रिमः । या त्वं मदाशयं ज्ञात्वा प्राप्तेह वरवर्णिनी॥ २९
त्वया विरहितं शून्यं मन्यमानो जगत्त्रयम् । प्राप्ता प्रसन्नवदना युक्तमेवंविधं त्वयि ॥ ३०
इत्युक्तो दानवेन्द्रस्तुं तदाऽभाषत्स्मयञ्छनैः] । न चाबुध्यदभिज्ञानं प्रायस्त्रिपुरघातिनः॥ ३१

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ङ. पुस्तके नास्ति । + अत्र प्रविवेश च दृक्पथमितियुक्तम् ।

१ ङ. °स्तु संप्र° । २ ङ यद्यत्कार्यंत्वयावि° । ३ ग. त्वया । ४ ग. °हस्यं तु प्र° । ङ. °हस्थस्याप्रमत्तेन । ५ ग. यत्क्षमंत° । ङ. यत्कर्मंत° । ६ ग. °लाविलप्रभम् । त° । ७ क. ख. °ता । वन्याहारा निराहारा शुष्का स्थ° । ८ क. बली । ९ क ग. °कत्राता । १० घ पृथक् । ११ ग. घ. चक्रे । १२ ग. घ. भगान्तरे । १३ ग. °स्तु सम-भाषतदा शनैः ।

देव्युवाच—

याताऽस्म्यहं तपश्चर्तुं वाल्लभ्याय तवातुलम् । रतिश्च तत्र मे नाभूत्ततः प्राप्ता त्वदन्तिकम् ॥
इत्युक्तः शंकरः शङ्कां[1] कांचित्प्राप्यावधारयत् । हृदयेन समाधाय देवः प्रहसिताननः ॥ ३३
कुपिता मयि तन्वङ्गी प्रकृत्या च दृढव्रता[2] । अप्राप्तकामा संप्राप्ता किमेतत्संशयो मम ॥ ३४
इति चिन्त्य हरस्तस्या अभिज्ञानं विधारयन् । नापश्यद्वामपार्श्वे तु तदङ्के[3] पद्मलक्षणम् ॥ ३५
लोमावर्तं तु रचितं ततो देवः पिनाकधृक् । अबुध्यद्दानवीं मायामाकारं गूहयंस्ततः ॥ ३६
मेढ्रे वज्रास्त्रमादाय दानवं तमसूदयत्[4] । अबुध्यद्वीरको नैव[5] दानवेन्द्रं निषूदितम् ॥ ३७
हरेण सूदितं दृष्ट्वा स्त्रीरूपं दानवेश्वरम् । अपरिच्छिन्नतत्त्वार्था[6] शैलपुत्र्यै न्यवेदयत् ॥ ३८
दूतेन मारुतेनाऽऽशुगामिना नगदेवता[7] । श्रुत्वा वायुमुखाद्देवी क्रोधरक्तविलोचना ॥
अशपद्वीरकं पुत्रं हृदयेन विदूयता ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कुमारसंभव आडिवधो नाम षट्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८४६४ ॥

अथ सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

देव्युवाच—

मातरं मां परित्यज्य यस्मात्त्वं स्नेहविक्लवाम्[8] । विहितावसरः स्त्रीणां शंकरस्य रहोविधौ ॥ १
तस्मात्ते परुषा रूक्षा जडा हृदयवर्जिता । गणेश[9] क्षारसदृशी शिला माता भविष्यति ॥ २
निमित्तमेतद्विख्यातं[10] वीरकस्य शिलोदये । सोऽभवत्प्रक्रमेणैव विचित्राख्यानसंश्रयः ॥ ३
एवमुत्सृष्टशापाया गिरिपुत्र्यास्त्वनन्तरम् । निर्जगाम मुखात्क्रोधः सिंहरूपी महाबलः[11] ॥ ४
स तु सिंहः करालास्यो[12] जटाजटिलकंधरः । प्रोद्धूतलम्बलाङ्गूलो दंष्ट्रोत्कटमुखातटः ॥ ५
व्यादितास्यो[13] ललज्जिह्वः क्षामकुक्षि[14]श्चिखादिषुः । तस्याऽऽशु वर्तितुं देवी व्यवस्यत सती तदा
ज्ञात्वा मनोगतं तस्या भगवांश्चतुराननः । आजगामाऽऽश्रमपदं संपदामाश्रयं तदा ॥
आगम्योवाच देवेशो गिरिजां स्पष्टया गिरा ॥ ७

ब्रह्मोवाच—

किं पुत्रि प्राप्तुकामाऽसि किमलभ्यं ददामि ते । विरम्यतामतिक्लेशात्तपसोऽस्मान्मदाज्ञया ॥
तच्छ्रुत्वोवाच गिरिजा गुरोर्गौरव[15]गर्भितम् । वाक्यं वाचा चिरोद्गीर्णवर्णनिर्णीत[16]वाञ्छितम् ॥

देव्युवाच—

तपसा दुष्करेणाऽऽप्तः पतित्वे शंकरो मया । स मां श्यामलवर्णेति बहुशः प्रोक्तवान्भवः[17] ॥ १०

---

१ ङ. °ङ्कां कंचि° । २ ग. विचारयत् । ३ ग. घ ङ. तस्याङ्कं प° । ४ ग. घ. ङ. °मशातय° । ५ ङ. नैत· द्दानवेद्रनिषूदनम् । कुसुमामेदिनी द° । ६ ङ. °त्त्वार्थं शै° । ७ ङ. वनदेवता । ८ क. ख. ग. °क्लवात् । वि° । ९ ङ. °णेशाक्षरसंयुक्ता शि° । १० ङ. °त्तएत्र व्याख्यातो वीरकस्य सुतादरात् । शंभवेऽपक्रमेणैव विचित्राख्यो न संशयः । ११ ग. घ. °लः । सुबः सिं° । १२ ङ. °लाक्षो ज° । १३ क ख. व्यावृत्ता° । १४ क. ख. °कुक्षिः शिरादिषु । त° । ग. घ. °कुक्षिः शिखा° । १५ क. ख, गुरुं गौर° । १६ ङ. °र्ण निर्णीतं चित्तवाञ्छया । १७ ङ. °वान्हरः । श्यामाहं ।

स्यामहं काञ्चनाकारा[1] वाल्लभ्येन च संयुता । भर्तुर्भूतपतेरङ्गमेकतो निर्विशेऽङ्गवत् ॥ ११
तस्यास्तद्भाषितं श्रुत्वा प्रोवाच कमलासनः । एवं भवं त्वं भूयश्च भर्तृदेहार्धधारिणी ॥ १२
ततस्तत्याज भृङ्गाङ्गं फुल्लनीलोत्पलत्वचम् ॥ १३
त्वचा सा चाभवद्दीप्ता घण्टाहस्ता त्रिलोचना । नानाभरणपूर्णाङ्गी[6] पीतकौशेयधारिणी ॥
तामब्रवीत्ततो ब्रह्मा देवीं नीलाम्बुजत्विषम् । निशे भूधरजादेहसंपर्कात्त्वं ममाऽऽज्ञया ॥ १५
संप्राप्ता कृतकृत्यत्वमेकाऽनंशा पुरा ह्यसि । य एष सिंहः प्रोद्भूतो देव्याः क्रोधाद्वरानने ॥ १६
स तेऽस्तु वाहनं देवि केतौ चास्तु महाबलः । गच्छ विन्ध्याचलं तत्र सुरकार्यं करिष्यसि ॥१७
पञ्चालो नाम यक्षोऽयं यक्षलक्षपदानुगः । दत्तस्ते किंकरो देवि मया मायाशतैर्युतः ॥ १८
इत्युक्ता कौशिकी देवी विन्ध्यशैलं जगाम ह । उमाऽपि प्राप्तसंकल्पा जगाम गिरिशान्तिकम्
प्रविशन्तीं तु तां द्वारादपकृष्य समाहितः[11] । रुरोध वीरको देवीं हेमवेत्रलताधरः ॥ २०
तामुवाच स कोपेन रूपांत्तु[10] व्यभिचारिणीम् । प्रयोजनं न तेऽस्तीह गच्छ यावन्न भेत्स्यसे[12] २१
देव्या रूपधरो दैत्यो देवं वञ्चयितुं त्विह । प्रविष्टो न च दृष्टोऽसौ स वै देवेन घातितः ॥ २२
घातिते चाहमाज्ञप्तो नीलकण्ठेन कोपिना । द्वारेषु नावधानं ते यस्मात्पश्यामि वै ततः ॥ २३
भविष्यसि न[13] मद्द्वाःस्थो वर्षपूगान्यनेकशः । अतस्तेऽत्र न दास्यामि प्रवेशं गम्यतां द्रुतम् २४

इति श्रीमात्स्ये कुमारसंभवे वीरकशापो नाम सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८४८८ ॥

अथाष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

वीरक उवाच(?)—

एवमुक्त्वा गिरिसुता[14] माता मे स्नेहवत्सला(?) । प्रवेशं लभते नान्या नारी कमललोचने ॥ १
इत्युक्ता तु तदा देवी चिन्तयामास चेतसा । न सा नारीति दैत्योऽसौ वायुर्मे यामभाषत ॥ २
वृथैव वीरकः शप्तो मया क्रोधपरीतया । अकार्यं[15] क्रियते मूढैः प्रायः क्रोधसमीरितैः ॥ ३
क्रोधेन नश्यते[16] कीर्तिः क्रोधो हन्ति स्थिरां श्रियम् । अपरिच्छिन्नतत्त्वार्था पुत्रं शापितवत्यहम्
विपरीतार्थबुद्धीनां सुलभो विपदोदयः ॥ ४
संचिन्त्यैवमुवाचेदं वीरकं प्रति शैलजा । लज्जासज्जविकारेण[17] वदनेनाम्बुजत्विषा ॥ ५

देव्युवाच—

अहं वीरक ते माता मा तेऽस्तु मनसो भ्रमः । शंकरस्यास्मि दयिता सुता तुहिनभूभृतः ॥ ६
मम गात्रच्छविभ्रान्त्या मा शङ्कां पुत्र[18] भावय । तुष्टेन गौरता दत्ता ममेयं पद्मजन्मना ॥ ७
मया शप्तोऽस्यविदिते वृत्तान्ते दैत्यनिर्मिते । ज्ञात्वा नारीप्रवेशं तु शंकरे रहसि स्थिते ॥ ८

---

१ ङ. 'कारवर्णवल्लभ्रसं' । २ ङ. निशिताभवम् । त° । ३ ङ. °वतु भू° । ४ ग. घ. वद्धीमा घ° । ५ ग. घ. त्रिशि । ६ ङ. 'देहे संक्रान्ता त्वं मदाज्ञ° । ७ ङ. संभूतो । ८ ङ. 'यामांसाशनैर्यु° । ९ क. ख. ग. द्वारि ह्यप° । १० ङ. °पात्तव्य° । ११ ग. घ. °णी । प्र° । १२ क. ख. घ. °त्स्यसि । दे° । १३ ङ. न मे द्वाःस्थो । १४ ङ °सुतां मातरं स्नेहवल्लभाम् । प्र° । १५ ङ. अहार्यं । १६ ङ. °र्थतो नृणां सु° । १७ ङ. 'ज्ञालज्जाविसारे' । १८ ङ. °निर्वृते ।

न निवर्तयितुं शक्यः शापः किं तु ब्रवीमि ते। शीघ्रमेष्यसि मानुष्यात्स त्वं कामसमन्वितः
सूत उवाच—
शिरसा तु ततो वन्द्य मातरं पूर्णमानसः। उवाचोदितपूर्णेन्दुद्युतिं च हिमशैलजाम् ॥ १०
वीरक उवाच—
नतसुरासुरमौलिमिलन्मणिप्रचयकान्तिकरालनखाङ्किते ।
नगसुते शरणागतवत्सले तव नतोऽस्मि नतार्तिविनाशिनि ॥ ११
तपनमण्डलमण्डितकंधरे पृथुसुवर्णसुवर्णनगद्युते ।
विषभुजंगनिषङ्गविभूषिते गिरिसुते भवतीमहमाश्रये ॥ १२
जगति कः प्रणताभिमतं ददौ झटिति सिद्धनुते भवती यथा ।
जगति कां च न वाञ्छति शंकरो भुवनधृत्तनये भवतीं यथा ॥ १३
विमलयोगविनिर्मितदुर्जयस्वतनुतुल्यमहेश्वरमण्डले ।
विदलितान्धकबान्धवसंहतिः सुरवरैः प्रथमं त्वमभिष्टुता ॥ १४
सितसटापटलोद्धतकंधराभरमहामृगराजरथस्थिता ।
विमलशक्तिमुखानलपिङ्गलायतभुजौघविपिष्टमहासुरा ॥ १५
निगदिता भुवनैरिति चण्डिका जननि शुम्भनिशुम्भनिषूदनी ।
प्रणतचिन्तितदानवदानवप्रमथनैकरतिस्तरसा भुवि ॥ १६
वियति वायुपथे ज्वलनोज्ज्वलेऽवनितले तव देवि च यद्वपुः ।
तदजितेऽप्रतिमे प्रणमाम्यहं भुवनभाविनि ते भववल्लभे ॥ १७
जलधयो ललितोद्धतवीचयो हुतवहद्युतयश्च चराचरम् ।
फणसहस्रभृतश्च भुजंगमास्त्वदभिधास्यति गम्यभयंकराः ॥ १८
भगवति स्थिरभक्तजनाश्रये प्रतिगतो भवतीचरणाश्रयम् ।
करणजातमिहास्तु ममाचलं नुतिलवाप्तिफलाशयहेतुतः ॥
प्रशममेहि ममाऽऽत्मजवत्सले तव नमोऽस्तु जगत्त्रयसंश्रये ॥ १९
*त्वयि ममास्तु मतिः सततं शिवे शरणगोऽस्मि नतोऽस्मि नमोऽस्तु ते ॥
सूत उवाच—
प्रसन्ना तु ततो देवी वीरकस्येति संस्तुता। प्रविवेश शुभं भर्तुर्भवनं भूधरात्मजा ॥ २०
[+अथ रुद्रो महागौरीं गौरीं दृष्ट्वा तु सुन्दरीम्।चित्तव्यामोहनाकारां करीन्द्रोन्मत्तगामिनीम्

* एतदर्धं न विद्यते क. ख. ग. ध. पुस्तकेषु । + धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ङ. पुस्तके वर्तते ।

१ ङ. °ष्यति मे तुष्टया सर्वकाम° । २ क ख. ग °वाचार्चित° । ३ ङ. °तिं तुहिनशै° । ४ ग. घ. °णैसव° ५ ङ. °ते प्रणतोऽस्मि महाश्र° । ६ ङ °तिकाभिमनामतार्थदा झ° । ७ घ. का । ८ ङ. °द्धमुनौ भ° । ९ ग. °ति कंचनमिच्छसि शेखरो भवनं भक्तनयो भवती य° । ङ. °ति सामनमघशशिशेखरो भुवनभृन्मुनयो भवती य° । १० ग. घ. ङ. °ण्डली । वि° । ११ ङ. °दलबाधक° । १२ ङ. °तपदाप° । १३ क. ख. °रथास्थि° । १४ ङ. °गमिता । १५ ङ. निमूदिनी । १६ ग. °षूदिनी । १७ ङ. °सा तनुम् । चलति । १८ ङ. वयद्वपुरास्थिके । त° । १९ ङ. °युतिदग्धचराचरे । फणिस° । २० ङ. °दधिगम्यत देवि भ°। २१ ग. °तिनानभ°। २२ ग. घ. ङ. °लाश्रयलेशतः । प्र°। २३ क. ख. ग. °ले नतोऽस्तु ते देवि जगत्त्रयाश्र°।

पूर्णचन्द्राननां तन्वीं नितम्बोरुघनस्तनीम् । मध्ये क्षामां तथाऽक्षीणलावण्यामृतवर्षिणीम्॥
सर्वाभरणपूर्वाङ्गीं मदो मन्देन कारिणीम्(?)। सकामः शङ्कितो दीनो रौद्रो वीरो भयानकः॥
करुणाहास्यबीभत्साकिंचित्किंचिद्भरोऽभवत्(?)। जिघांसुर्दैववाक्येन भैरवं कृतवान्वपुः ॥
सा चापि भैरवी जाता देवस्य प्रतिरूपिणी । तस्या रूपसहस्राणि ददर्श गिरिगोचरः ॥ २५
ग्रस्ते सहस्ररूपाणां तारारूपे प्रदर्शिते । पार्वत्या चाथ निःशङ्कः शंकरो वाऽभवत्ततः ॥ २६
दृष्ट्वा जगन्मयीं तां तु *रराम सुरतप्रियः । विरहोत्कण्ठितां भार्यां प्राप्य भूयो हिमात्मजाम्२७
यावद्वर्षसहस्रान्तमुभयो रहसिस्थयोः । नानाकरणबन्धोत्था क्रीडाऽऽसीत्संतता तयोः ॥]२८
द्वारस्थो वीरको देवान्हरदर्शनकाङ्क्षिणः । व्यसर्जयत्स्वकान्येव गृहाण्यादरपूर्वकम् ॥ २९
नास्त्यत्रावसरो देवा देव्या सह वृषाकपिः । निभृतः क्रीडतीत्युक्ता ययुस्ते च यथागतम्३०
गते वर्षसहस्रे तु देवास्त्वरितमानसाः । ज्वलनं चोदयामासुर्ज्ञातुं शंकरचेष्टितम् ॥ ३१
प्रविश्यं जालरन्ध्रेण शुकरूपी हुताशनः । ददृशे शयने शर्वं रतं गिरिजया सह ॥ ३२
ददृशे तं च देवेशो हुताशं शुकरूपिणम् । तमुवाच महादेवः किंचित्कोपसमन्वितः ॥ ३३

शर्व उवाच—

+निषिक्तमर्धं देव्यां मे शुक्रस्य शुकविग्रह । लज्जया विरतिस्थायां त्वमर्धं पिब पावक ॥३४
यस्मात्तु त्वत्कृतो विघ्नस्तस्मात्त्वय्युपपद्यते । इत्युक्तः प्राञ्जलिर्वह्निरपिबद्वीर्यमाहितम् ॥ ३५
तेनापूर्यतं तान्देवांस्तत्तत्कायविभेदतः । विपाट्य जठरं तेषां वीर्यं माहेश्वरं ततः ॥ ३६
निष्क्रान्तं तप्तहेमाभं विततं शंकराश्रमे । तस्मिन्सरो महज्जातं विमलं बहुयोजनम् ॥ ३७
प्रोत्फुल्लहेमकमलं नानाविहगनादितम् । तच्छ्रुत्वा तु ततो देवी हेमद्रुममहाजलम् ॥ ३८
जगाम कौतुकाविष्टा तत्सरः कनकाम्बुजम् । तत्र कृत्वा जलक्रीडां तदब्जकृतशेखरा ॥ ३९
उपविष्टा ततस्तस्य तीरे देवी सखीयुता । पातुकामा च तत्तोयं स्वादु निर्मलपङ्कजम् ॥४०
अपश्यत्कृत्तिकाः स्नाताः षडर्कद्युतिसंनिभाः । पद्मपत्रे तु तद्वारि गृहीत्वोपस्थिता गृहम्॥
हर्षादुवाच पश्यामि पद्मपत्रे स्थितं पयः । ततस्ता ऊचुरखिलं कृत्तिका हिमशैलजाम् ॥

कृत्तिका ऊचुः—

दास्यामो यदि ते गर्भः संभूतो यो भविष्यति । सोऽस्माकमपि पुत्रः स्यादस्मन्नाम्ना च वर्तताम् ॥
भवेल्लोकेषु विख्यातः सर्वेष्वपि शुभानने ॥ ४३
इत्युक्तोवाच गिरिजा कथं मद्गात्रसंभवः । सर्वैरवयवैर्युक्तो भवतीभ्यः सुतो भवेत् ॥ ४४
ततस्तां कृत्तिका ऊचुर्विधास्यामोऽस्य वै वयम् । उत्तमान्युत्तमाङ्गानि यद्येवं तु भविष्यति
उक्ता वै शैलजा प्राह भवत्वेवमनिन्दिताः । ततस्ता हर्षसंपूर्णाः पद्मपत्रास्थितं पयः॥४६
तस्यै ददुस्तया चापि तत्पीतं क्रमशो जलम् । पीते तु सलिले तस्मिंस्ततस्तस्मिन्सरोवरे ॥

* रेमे च सुरतप्रिय इति भवितुं युक्तम् । + न विद्यतेऽयं श्लोकः क. ख. ग. पुस्तकेषु ।

१ क. ख. ग. 'वैकः । ना° । २ ग. ङ. 'श्य पक्षिर' । ३ ग. °ततो देवः स तत्का° । ङ. ततो देवा आस° त्कायाविभेदिनः । वि° । ४ क. ख. वितते । ५ ङ. 'तं स्मरकानने । त° । ६ ङ. °त्वा च सरो देवी हुतहेममहा° । ७ ङ. तीरोद्देशे तृषातुरा । पा°। ८ क. ख. निभम् । ष°। ९ ग. घ. वर्तते । ङ. कीर्तिमान् । १० ग. ङ. 'स्ततस्मात्सरोवरात् । वि°

विपाट्य देव्याश्च ततो दक्षिणा कुक्षिमुद्गतः । निश्चक्रामाद्भुतो बालः सर्वलोकविभासकः॥
प्रभाकरप्रभाकारः प्रकाशकनकप्रभः । गृहीतनिर्मलोदग्रशक्तिशूलः षडाननः ॥ ४९
दीप्तो मारयितुं दैत्यान्कुत्सितान्कनकच्छविः । एतस्मात्कारणाद्देवः कुमारश्चापि सोऽभवत्

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकोपाख्याने कुमारसंभवो नामाष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८५३८ ॥

अथ नवपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

वामं विदार्य निष्क्रान्तः सुतो देव्याः पुनः शिशुः । स्कन्दाच्च वदने वह्नेः शुक्रात्सुवदनोऽरिहा ॥ १

कृत्तिकामेलनादेव शाखाभिः सविशेषतः । शाखाभिधाः समाख्याताः षट्सु वक्त्रेषु विस्तृताः ॥ २

यतस्ततो विशाखोऽसौ ख्यातो लोकेषु षण्मुखः । स्कन्दो विशाखः षड्वक्त्रः कार्तिकेयश्च विश्रुतः ॥ ३

चैत्रस्य बहुले पक्षे पञ्चदश्यां महाबलौ । संभूतावर्कसदृशौ विशाले शरकानने ॥ ४
चैत्रस्यैव सिते पक्षे पञ्चम्यां पाकशासनः । बालकाभ्यां चकारैकं मत्वा चामरभूतये ॥५
तस्यामेव ततः षष्ठ्यामभिषिक्तो गुहः प्रभुः । सर्वैरमरसंघातैर्ब्रह्मेन्द्रोपेन्द्रभास्करैः ॥ ६
गन्धमाल्यैः शुभैर्धूपैस्तथा क्रीडनकैरपि । छत्रैश्चामरजालैश्च भूषणैश्च विलेपनैः ॥ ७
अभिषिक्तो विधानेन यथावत्षण्मुखः प्रभुः । सुतामस्मै ददौ शक्रो देवसेनेति विश्रुताम्॥
पत्न्यर्थं देवदेवस्य ददौ विष्णुस्तदाऽऽयुधम् । यक्षाणां दशलक्षाणि ददावस्मै धनाधिपः॥
ददौ हुताशनस्तेजो ददौ वायुश्च वाहनम् । ददौ क्रीडनकं त्वष्टा कुक्कुटं कामरूपिणम् ॥
एवं सुरास्तु ते सर्वे परिवारमनुत्तमम् ॥ १०
ददुर्मुदितचेतस्काः स्कन्दायाऽऽदित्यवर्चसे ॥ ११
जानुभ्यामवनौ स्थित्वा सुरसंघास्तमस्तुवन् । स्तोत्रेणानेन वरदं षण्मुखं मुख्यशः सुराः

देवा ऊचुः—

नमः कुमाराय महाप्रभाय स्कन्दाय च स्कन्दितदानवाय ।
*नवार्कविद्युद्द्युतये नमोऽस्तु ते नमोऽस्तु ते षण्मुख कामरूप ॥ १३

---

* एतदर्धस्थानेऽयंपाठो ङ. पुस्तके–नवार्कबिम्बद्युतये नमस्ते नमोऽस्त्वमोघालयशक्तिपाल । नमो विशाखाय निवारणाय नमोऽस्तु ते षण्मुखकामरूपिन् । इति ।

---

१ ङ. बालो लोकशोकविनाशकः । २ ग. °तविमलोदग्रशक्तिः क्रोधाकुलान° । ३ ङ. °शूलाङ्कुशानलः । दी° । ४ ग. °ष्क्रान्तस्ततो देव्यां उर. शि° । ५ ग. घ. ङ. °कासलिलादे° । ६ ङ. शाखाः शिराः स° । ७ ग. घ. °भिरास° । ८ ङ. वलः । संभूतश्चार्कसदृशो वि° । ९ ङ. °कं संध्यायाश्चास्यवेततः । बाल एव । १० क. ख. ग. घ. °स्तदायुधाम् । य° । ११ ङ. मुखराः । १२ ङ. °य चाऽऽस्क° ।

पिनद्धनानाभरणाय भर्त्रे नमो रणे दानवदारणाय ।
नमोऽस्तु तेऽर्कप्रतिमप्रभाय नमोऽस्तु गुह्याय गुहाय तुभ्यम् ॥ १४
नमोऽस्तु त्रैलोक्यभयापहाय नमोऽस्तु ते बाल कृपापराय ।
नमो विशालामललोचनाय नमो विशाखाय महाव्रताय ॥ १५
नमो नमस्तेऽस्तु मनोहराय नमो नमस्तेऽस्तु रणोत्कटाय ।
नमो मयूरोज्ज्वलवाहनाय नमोऽस्तु केयूरधराय तुभ्यम् ॥ १६
नमो धृतोदग्रपताकिने नमो नमः प्रभावप्रणताय तेऽस्तु ।
नमो नमस्ते वरवीर्यशालिने कृपापरो नो भव भव्यमूर्ते ॥ १७
क्रियापरा यज्ञपतिं च स्तुत्वा विनेमुरेवं त्वमराधिपाद्याः ।
एवं तदा षड्वदनस्तु सेन्द्रानुवाच तुष्टश्च गुहस्ततस्तान् ॥
निरीक्ष्य नेत्रैरमलैः सुरेशाञ्शत्रून्हनिष्यामि गतज्वराः स्थ ॥ १८

कुमार उवाच—

कं वः कामं प्रयच्छामि देवता ब्रूत निर्वृताः । यद्यप्यसाध्यं हृद्यं वो हृदये चिन्तितं परम् ॥
इत्युक्तास्तु सुरास्तेन प्रोचुः प्रणतमौलयः । सर्व एव महात्मानं गुहं तद्गतमानसाः ॥ २०
दैत्येन्द्रस्तारको नाम सर्वामरकुलान्तकृत् । बलवान्दुर्जयो दुष्टो दुराचारोऽतिकोपनः ॥
तमेव जहि हृद्योऽर्थ एषोऽस्माकं भयापह ॥ २१
एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा सर्वामरपदानुगः । जगाम जगतां नाथः स्तूयमानोऽमरेश्वरैः ॥ २२
तारकस्य वधार्थाय जगतः कण्टकस्य वै । ततश्च प्रेषयामास शक्रो लब्धसमाश्रयः ॥ २३
दूतं दानवसिंहस्य परुषाक्षरवादिनम् । स तु गत्वाऽब्रवीद्दैत्यं निर्भयो भीमदर्शनः ॥ २४

दूत उवाच—

शक्रस्त्वामाह देवेशो दैत्यकेतो दिवस्पतिः । तारकासुर तच्छ्रुत्वा घट शक्त्या यथेच्छया ॥
यज्ञगेहदलनादासं किल्बिषं दानव त्वया । तस्याहं शासकस्तेऽद्य राजाऽस्मि भुवनत्रये ॥
श्रुत्वैतद्दूतवचनं कोपसंरक्तलोचनः । उवाच दूतं दुष्टात्मा नष्टप्रायविभूतिकः ॥ २७

तारक उवाच—

दृष्टं ते पौरुषं शक्र रणेषु शतशो मया । निस्त्रपत्वान्न ते लज्जा विद्यते शक्र दुर्मते ॥ २८
एवमुक्ते गते दूते चिन्तयामास दानवः । नालब्धसंश्रयः शक्रो वक्तुमेवं हि चार्हति ॥ २९
जितः स शक्रो नाकस्माज्जायते संश्रयाश्रयः । निमित्तानि च दुष्टानि सोऽपश्यद्दुष्टचेष्टितः ॥
पांशुवर्षमसृक्पातं गगनादवनीतले । भुजनेत्रप्रकम्पं च वक्त्रशोषमनोभ्रमम् ॥ ३१

---

१ क ख. दारुणदारुणा° । ग. दारुणदा° । २ क. ख. °रवरा° । ३ ङ. °मो नतो । ४ ग. ङ. ते । ५ ङ. °मोऽस्तु कण्ठाधर° । ६ क ख. °मे क्रियापराणां भवभव्यमूर्तये । क्रि° । ७ ङ. °यामयो यज्ञ इवामलस्त्वं । ८ ग. °परो यज्ञ इवामलस्त्वं वि° । ९ क. ख. विरेमु° । १० ङ. °पास्ते । ए° । ११ ङ. °वं स्तुतः ष° । १२ क. ख. °दनं तु सन्द्रा मुदा सुतु° । १३ ङ. °ष्टस्तु तदाशुसंस्थान् । नि° । १४ क ख. ग. स्तुत्वा । १५ ग. °गतो नम्यस्तू° । १६ ग. घ ङ. °केतुर्दिव° । १७ ङ. तच्छक्त्या घटय स्वय° । १८ ग °ग गद्यसना° । १९ ग. घ. °हि नार्ह° । २० क. ख. नो । २१ ग. घ ङ. इत्यशाशवेदिनः । पां° । २१ क. ख. °शोषं म° । ङ. °शोषं मनोभ्रमः । स्व° ।

स्वकान्तावक्त्रपद्मानां म्लानतां च व्यलोकयत् । दुष्टांश्च प्राणिनो रौद्रान्सोऽपश्यद्दुष्टवे-
दिनः ॥ ३२
तद्विचिन्त्यैव दितिजो न्यस्तचिन्तोऽभवत्क्षणात् । यावद्गजघटाघण्टारणत्काररवोत्कटाम् ॥
तद्वत्तुरगसंघातं क्षुण्णभूरेणुपिञ्जराम् । चञ्चलस्यन्दनोदग्रध्वजराजिविराजिताम् ॥ ३४
विमानैश्चाद्भुताकारैश्चलितामरचामरैः । तां भूषणनिबद्धां च किंनरोद्गीतनादिताम् ॥ ३५
नानानाकतरूत्फुल्लकुसुमापीडधारिणीम् । विकोशास्त्रपरिष्कारां वर्मनिर्मलदर्शनाम् ॥ ३६
बन्द्युद्घुष्टस्तुतिरवां नानावाद्यनिनादिताम् । सेनां नाकसदां दैत्यः प्रासादस्थो व्यलोकयत्
चिन्तयामास स तदा किंचिदुद्भ्रान्तमानसः । अपूर्वः को भवेद्योद्धा यो मया न विनिर्जितः ॥
ततश्चिन्ताकुलो दैत्यः शुश्राव कटुकाक्षरम् । सिद्धबन्दिभिरुद्घुष्टमिदं हृदयदारणम् ॥ ३९

अथ गाथा ॥

जयातुलशक्तिदीधितिपिञ्जर भुजदण्डचण्डरणरभस । सुरवदन कुमुदकाननविकासनेन्दो
कुमार जय दितिजकुलमहोदधिवडवानल ॥ ४०

षण्मुख मधुररवमयूररथ सुरमुकुटकोटिघट्टितचरणनखाङ्कुरमहासन ॥
जय ललितचूडाकलापनवविमलदलकमलकान्त दैत्यवंशदुःसहदावानल ॥ ४१
जय विशाख विभो जय सकललोकतारक जय देवसेनानायक ।
स्कन्द जय गौरीनन्दन घण्टाप्रिय प्रिय विशाख विभो धृतपताकप्रकीर्णपटल ॥
कनकभूषण भासुरदिनकरच्छाय ॥ ४२

जय जनितसंभ्रम लीलालूनाखिलाराते जय सकललोकतारक दितिजासुरवरतारकान्तक ।
स्कन्द जय बाल सप्तवासर जय भुवनावलिशोकविनाशन ॥ ४३

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे देवासुरसङ्ग्रामे रणोद्योगो नामैकोनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८५८१ ॥

अथ षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

श्रुत्वैतत्तारकः सर्वमुद्घुष्टं देवबन्दिभिः । सस्मार ब्रह्मणो वाक्यं वधं बालादुपस्थितम् ॥ १
स्मृत्वा घर्मार्द्रसर्वाङ्गः पदातिरपदानुगः । मन्दिरान्निर्जगामाऽऽशु शोकग्रस्तेन चेतसा ॥ २
[* कालनेमिमुखा दैत्याः संरम्भाद्भ्रान्तचेतसः । + स्वेस्वे स्वनीकेषु तदा त्वराविस्मितचे-
तसः । योधा धावत गृह्णीत योजयध्वं वरूथिनीम् ॥ ३
कुमारं तारको दृष्ट्वा बभाषे भीषणाकृतिः । किं बाल योद्धुकामोऽसि क्रीड कन्दुकली-
लया ॥ ४

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ग. घ. पुस्तकयोर्न विद्यते । + एतदर्धं न क. ख. पुस्तकयोः ।

१ ङ. °मू । वल्गत्तुर° । २ ङ. °तकृतां वीरे° । ३ ग. ङ. °मू । सैन्यैः सेनाबलोद° । ४ ग. विशाकास्त्र° । ५ ङ °पिसर्जि° । ६ ङ °चरगरस° । ७ क. ख. सुखदकु° । ८ ग. °टिकुट्टि° । ९ क. ख. °नवाङ्कु° । १० ग. °य चलितल° । ११ ङ. °य विधूतपाटलपताकप्रविस्तीर्णकन° । १२ ग. °पटलपताकप्रकीर्णकटकभू° । १३ ङ. °तिसु तता° । १४ क. ख. °स्था धर्म ह्यवर्णाङ्गः । १५ ङ. °कव्यापृतधे° ।

त्वया न दानवा दृष्टा यत्सङ्गरविभीषकाः । बालत्वादथ ते बुद्धिरेवं स्वल्पार्थदर्शिनी ॥ ५
कुमारोऽपि तमग्रस्थं बभाषे हर्षयन्सुरान् । शृणु तारक शास्त्रार्थस्तव चैव निरूप्यते ॥ ६
शास्त्रैरर्था न दृश्यन्ते समरे निर्भयैर्भटैः । शिशुत्वं माऽवमंस्था मे शिशुः कालभुजंगमः ॥ ७
दुष्प्रेक्ष्यो भास्करो बालस्तथाऽहं दुर्जयः शिशुः] अल्पाक्षरो न मन्त्रः किं सुस्फुरो दैत्य दृश्यते
कुमारे प्रोक्तवत्येवं दैत्यश्चिक्षेप मुद्गरम् । कुमारस्तं निरस्याथ वज्रेणामोघवर्चसा ॥ ९
ततश्चिक्षेप दैत्येन्द्रो भिन्दिपालमयोमयम् । करेण तच्च जग्राह कार्तिकेयोऽमरारिहा ॥ १०
गदां मुमोच दैत्याय षण्मुखः परमस्वनाम् । तया हतस्ततो दैत्यश्चकम्पेऽचलराडिव ॥ ११
मेने च दुर्जयं दैत्यस्तदा षड्वदनं रणे । चिन्तयामास बुद्ध्या वै प्राप्तः कालो न संशयः ॥ १२
कुपितं तु तमालोक्य कालनेमिपुरोगमाः । सर्वे दैत्येश्वरा जघ्नुः कुमारं रणदारुणम् ॥ १३
स तैः प्रहारैरस्पृष्टो वृथाक्लेशैर्महाद्युतिः । रणशौण्डास्तु दैत्येन्द्राः पुनः प्रांसैः शिलीमुखैः॥१४
कुमारं सामरं जघ्नुर्बलिनो देवकण्टकाः । कुमारस्य व्यथा नाभूद्दैत्यास्त्रनिहतस्य तु ॥ १५
प्राणान्तकरणो जातो देवानां दानवाहवः । देवान्निपीडितान्दृष्ट्वा कुमारः कोपमाविशत् ॥
ततोऽस्त्रैर्वारयामास दानवानामनीकिनीम् । ततस्तैर्विप्रतीकारैस्ताडिताः सुरकण्टकाः॥१७
कालनेमिमुखाः सर्वे रणादासन्पराङ्मुखाः । विद्रुतेष्वथ दैत्येषु हतेषु च समन्ततः ॥ १८
ततः क्रुद्धो महादैत्यस्तारकोऽसुरनायकः । जग्राह च गदां दिव्यां हेमजालपरिष्कृताम्॥१९
जघ्ने कुमारं गदया निष्टप्तकनकाङ्गदः । शरैर्मयूरपत्रैश्च चकार विमुखान्सुरान् ॥ २०
तथा परैर्महाभल्लैर्मयूरं गुहवाहनम् । बिभेद तारकः क्रुद्धः स सैन्येऽसुरनायकः ॥ २१
दृष्ट्वा पराङ्मुखान्देवान्मुक्तरक्तं स्ववाहनम् । जग्राह शक्तिं विमलां रणे कनकभूषणाम्॥
बाहुना हेमकेयूररुचिरेण षडाननः । ततो जवान्महासेनस्तारकं दानवाधिपम् ॥ २३
तिष्ठ तिष्ठ सुदुर्बुद्धे जीवलोकं विलोकय । हतोऽस्यद्य मया शक्त्या स्मर शस्त्रं सुशिक्षितम्॥
इत्युक्त्वा च ततः शक्तिं मुमोच दितिजं प्रति । सा कुमारभुजोत्सृष्टा तत्केयूररवानुगा ॥
बिभेद दैत्यहृदयं वज्रशैलेन्द्रकर्कशम् ॥ २५
गतासुः स पपातोर्व्यां प्रलये भूधरो यथा । विकीर्णमुकुटोष्णीषो विस्रस्ताखिलभूषणः ॥
तस्मिन्विनिहते दैत्ये त्रिदशानां महोत्सवे । नाभूत्कश्चित्तदा दुःखी नरकेष्वपि पापकृत् ॥
स्तुवन्तः षण्मुखं देवाः क्रीडन्तश्चाङ्गनायुताः । जग्मुः स्वानेव भवनान्भूरिधामान उत्सुकाः
ददुश्चापि वरं सर्वे देवाः स्कन्दमुखं प्रति । तुष्टाः संप्राप्तसर्वेच्छाः सह सिद्धैस्तपोधनैः ॥

देवा ऊचुः—

यः पठेत्स्कन्दसंबद्धां कथां मर्त्यो महामतिः । शृणुयाच्छ्रावयेद्वाऽपि स भवेत्कीर्तिमान्नरः
बह्वायुः सुभगः श्रीमान्कान्तिमाञ्छुभदर्शनः । भूतेभ्यो निर्भयश्चापि सर्वदुःखविवर्जितः॥
संध्यामुपास्य यः पूर्वां स्कन्दस्य चरितं पठेत् । स मुक्तः किल्बिषैः सर्वैर्महाधनपतिर्भवेत्॥

---

१ ङ. तमुप्रार्थं ब° । २ ङ. °स्त्रार्थं भवतैव । ३ क. ख. °मये निर्भये भटैः । ४ ङ. °शुः कष्टं मु° । ५ ङ. °स्तवाहं । ६ ग. घ. सस्फुरो । ङ. सस्फुटो । ७ ङ. °थ चक्रेणा° । ८ क. ख. °ण्मुखोऽपिखरस्व° । ९ क. ख. °क्लेशो म° । १० ङ. शातैः । ११ ङ. समरे । १२ ङ. °दां गुर्वीं महाशनिसमप्रभाम् । ज° । १३ क. ख. ग. °यूरं चित्रैश्च चकार [वि]मुखं रणे । दृष्ट्वा पराङ्मुखं देवो मुक्त° । १४ ङ. °तोऽब्रवीन्म° । १५ ङ. धामाः समुत्सु° । १६ ङ. °मान्कीर्तिम°

बालानां व्याधिजुष्टानां राजद्वारं[1] च सेवताम् । इदं तत्परमं दिव्यं सर्वदा सर्वकामदम् ॥
तनुक्षये च सायुज्यं षण्मुखस्य व्रजेन्नरः ॥ ३३

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकवधो नाम षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८६१४ ॥

अथैकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

इदानीं श्रोतुमिच्छामो हिरण्यकशिपोर्वधम् । नरसिंहस्य माहात्म्यं तथा पापविनाशनम् ॥

सूत उवाच—

पुरा कृतयुगे विप्रा हिरण्यकशिपुः प्रभुः । दैत्यानामादिपुरुषश्चकार स महत्तपः ॥ २
दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च । जलवासी समभवत्स्नानमौनधृतव्रतः ॥ ३
ततः शमदमाभ्यां च ब्रह्मचर्येण चैव हि । ब्रह्मा प्रीतोऽभवत्तस्य तपसा नियमेन च ॥ ४
ततः स्वयंभूर्भगवान्स्वयमागम्य तत्र ह । विमानेनार्कवर्णेन हंसयुक्तेन भास्वता ॥ ५
आदित्यैर्वसुभिः साध्यैर्मरुद्भिर्दैवतैस्तथा । रुद्रैर्विश्वसहायैश्च यक्षराक्षसपन्नगैः ॥ ६
दिग्भिश्चैव विदिग्भिश्च नदीभिः सागरैस्तथा । नक्षत्रैश्च मुहूर्तैश्च खेचरैश्च महाग्रहैः ॥ ७
देवैर्ब्रह्मर्षिभिः सार्धं सिद्धैः सप्तर्षिभिस्तथा । राजर्षिभिः पुण्यकृद्भिर्गन्धर्वाप्सरसां गणैः ॥
चराचरगुरुः श्रीमान्वृतः सर्वैर्दिवौकसैः । ब्रह्मा ब्रह्मविदां श्रेष्ठो दैत्यं वचनमब्रवीत् ॥ ९
प्रीतोऽस्मि तव भक्तस्य तपसाऽनेन सुव्रत । वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि ॥ १०

हिरण्यकशिपुरुवाच—

न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः । न मानुषाः पिशाचा वा हन्युर्मां देवसत्तम ॥ ११
ऋषयो वा न मां शापैः शपेयुः प्रपितामह । यदि मे भगवान्प्रीतो वर एष वृतो मया ॥
न चास्त्रेण न शस्त्रेण गिरिणा पादपेन च । न शुष्केण न चाऽऽर्द्रेण[2] न दिवा न निशाथ[3] वा
भवेयमहमेवार्कः सोमो वायुर्हुताशनः । सलिलं चान्तरिक्षं च नक्षत्राणि दिशो दश ॥ १४
अहं क्रोधश्च कामश्च वरुणो वासवो यमः । धनदश्च धनाध्यक्षो यक्षः किंपुरुषाधिपः ॥ १५

ब्रह्मोवाच—

एते दिव्या वरास्तात मया दत्तास्तवाद्भुताः । सर्वान्कामान्सदा वत्स प्राप्स्यसि त्वं न संशयः
एवमुक्त्वा स भगवाञ्जगामाऽऽकाश एव हि । वैराजं ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितम् ॥ १७
ततो देवाश्च नागाश्च गन्धर्वा ऋषिभिः सह । वरप्रदानं श्रुत्वैव पितामहमुपस्थिताः ॥ १८

देवा ऊचुः—

वरप्रदानाद्भगवन्वधिष्यति स नोऽसुरः । तत्प्रसीदाऽऽशु भगवन्वधोऽप्यस्य विचिन्त्यताम् ॥
भगवन्सर्वभूतानामादिकर्ता स्वयं प्रभुः । स्रष्टा त्वं हव्यकव्यानामव्यक्तप्रकृतिर्बुधः ॥ २०
सर्वलोकहितं वाक्यं श्रुत्वा देवः प्रजापतिः । आश्वासयामास सुरान्सुशीतैर्वचनाम्बुभिः ॥

---

१ ङ 'द्वारोपसेविनाम् । इ' । २ ङ. 'नद्दब्र' । ३ ग. 'शाऽपिवा । ङ. 'शातथा । भ' ।

अवश्यं त्रिदशास्तेन प्राप्तव्यं तपसः फलम् । तपसोऽन्तेऽस्य भगवान्वधं विष्णुः करिष्यति ॥
तच्छ्रुत्वा विबुधा वाक्यं सर्वे पङ्कजजन्मनः । स्वानि स्थानानि दिव्यानि[1] विप्रजग्मुर्मुदाऽ-
न्विताः ॥ २३
लब्धमात्रे[2] वरे चाथ सर्वाः सोऽबाधत प्रजाः । हिरण्यकशिपुर्दैत्यो वरदानेन दर्पितः ॥ २४
आश्रमेषु महाभागान्स मुनीञ्छंसितव्रतान् । सत्यधर्मपरान्दान्तान्धर्षयामास दानवः ॥
देवांस्त्रिभुवनस्थांश्च पराजित्य महासुरः । त्रैलोक्यं वशमानीय स्वर्गे वसति दानवः ॥ २६
यदा[3] वरमदोत्सिक्तश्चोदितः कालधर्मतः । यज्ञियानकरोद्दैत्यानयज्ञियाश्च देवताः ॥ २७
तदाऽऽदित्याश्च साध्याश्च विश्वे च वसवस्तथा । सेन्द्रा देवगणा यक्षाः सिद्धद्विजमहर्षयः ॥
शरण्यं शरणं विष्णुमुपतस्थुर्महाबलम् । देवदेवं यज्ञमयं वासुदेवं सनातनम् ॥ २९

देवा ऊचुः—

नारायण महाभाग देवास्त्वां शरणं गताः । त्रायस्व जहि दैत्येन्द्रं हिरण्यकशिपुं प्रभो ॥
त्वं हि नः परमो धाता त्वं हि नः परमो गुरुः । त्वं हि नः परमो देवो ब्रह्मादीनां सुरोत्तम ॥

विष्णुरुवाच—

भयं त्यजध्वममरा अभयं वो ददाम्यहम् । तथैव त्रिदिवं देवाः प्रतिपद्यत मा चिरम् ॥ ३२
एषोऽहं सगणं दैत्यं वरदानेन दर्पितम् । अवध्यममरेन्द्राणां दानवेन्द्रं निहन्म्यहम् ॥ ३३
एवमुक्त्वा तु भगवान्विसृज्य त्रिदशेश्वरान् । वधं संकल्पयामास हिरण्यकशिपोः प्रभुः ॥
साहाय्यं च महाबाहुरोंकारं गृह्य सत्वरम् । अथोंकारसहायस्तु भगवान्विष्णुरव्ययः ॥ ३५
हिरण्यकशिपुस्थानं जगाम हरिरीश्वरः । तेजसा भास्कराकारः शशी कान्त्येव चापरः ॥
नरस्य कृत्वाऽर्धतनुं सिंहस्यार्धतनुं तथा । नारसिंहेन वपुषा पाणिं संस्पृश्य पाणिना ॥
ततोऽपश्यत विस्तीर्णां दिव्यां रम्यां मनोरमाम् । सर्वकामयुतां शुभ्रां हिरण्यकशिपोः सभाम्
विस्तीर्णां योजनशतं शतमध्यर्धमायताम् । वैहायसीं कामगमां पञ्चयोजनविस्तृताम् ॥
जराशोकक्लमापेतां निष्प्रकम्पां शिवां सुखाम् । वेश्महर्म्यवतीं रम्यां ज्वलन्तीमिव तेजसा ॥
अन्तःसलिलसंयुक्तां विहितां विश्वकर्मणा । दिव्यरत्नमयैर्वृक्षैः फलपुष्पप्रदैर्युताम् ॥ ४१
नीलपीतसितश्यामैः कृष्णैर्लोहितकैरपि । अवतानैस्तथा गुल्मैर्मञ्जरीशतधारिभिः ॥ ४२
सिताभ्रघनसंकाशा प्लवन्तीव व्यदृश्यत । रश्मिवती भास्वरा च दिव्यगन्धमनोरमा ॥ ४३
सुसुखा न च दुःखा सा न शीता न च घर्मदा । न क्षुत्पिपासे ग्लानिं वा प्राप्य तां प्राप्नुवन्ति ते
नानारूपैरुपकृतां विचित्रैरतिभास्वरैः । स्तम्भैर्न विभृता सा वै शाश्वती चाक्षया सदा ॥
अति चन्द्रं च सूर्यं च शिखिनं च स्वयंप्रभा । दीप्यते नाकपृष्ठस्था भासयन्तीव भास्करम् ॥
सर्वे च कामाः प्रचुरा ये दिव्या ये च मानुषाः । रसैर्युक्तं प्रभूतं च भक्ष्यभोज्यमनन्तकम् ॥
पुण्यगन्धस्रजश्चात्र नित्यपुष्पफलद्रुमाः । उष्णे शीतानि तोयानि शीते चोष्णानि सन्ति च

१ ङ. °नि जग्मुस्तेवैमु° । २ ङ. °मात्रवरः सोऽथ सर्वा वै बा° । ३ ग. °दाचसम° । ४ ङ. °लकर्मणा । य° । ५ ग. घ. यदा । ६ ङ. प्रीतियास्यत । ७ ङ. °मधार्ध° । ८ ङ. °लै रत्नमञ्जरिधा° । ९ ग. °पैहक्षक° । १० ग. घ. °र्नच वृता । ११ ग. घ. °ती म च साक्षरा । अ° । १२ क. °स्करान् । स° । ङ. भास्वरम् । १३ ग. °सवन्तं प्र° । ङ. °सवत्यः प्रसूताश्च भ° ।

पुष्पिताग्रा महाशाखाः प्रवालाङ्कुरधारिणः। लतावितानसंछन्ना नदीषु च सरःसु च ॥४९
वृक्षान्बहुविधांस्तत्र मृगेन्द्रो ददृशे प्रभुः। गन्धवन्ति च पुष्पाणि रसवन्ति फलानि च ॥
नातिशीतानि नोष्णानि तत्र तत्र सरांसि च। अपश्यत्सर्वतीर्थानि समायां तस्य स प्रभुः॥
नलिनैः पुण्डरीकैश्च शतपत्रैः सुगन्धिभिः। रक्तैः कुवलयैर्नीलैः कुमुदैः संवृतानि च ॥ ५२
सुकान्तैर्धार्तराष्ट्रैश्च राजहंसैश्च सुप्रियैः। कारण्डवैश्चक्रवाकैः सारसैः कुररैरपि ॥ ५३
विमलैः स्फाटिकाभैश्च पाण्डुरच्छदनैर्द्विजैः। बहुहंसोपगीतानि सारसाभिरुतानि च ॥५४
गन्धवत्यः शुभास्तत्र पुष्पमञ्जरिधारिणीः। दृष्टवान्पर्वताग्रेषु नानापुष्पधरा लताः ॥ ५५
केतक्यशोकसरलाः पुंनागतिलकार्जुनाः। चूता नीपाः प्रस्थपुष्पाः कदम्बा बकुला धवाः ॥
प्रियङ्गुपाटलावृक्षाः शाल्मल्यः सहरिद्रकाः। सालास्तालास्तमालाश्च चम्पकाश्च मनोरमाः
तथैवान्ये व्यराजन्त सभायां पुष्पिता द्रुमाः। विद्रुमाश्च द्रुमाश्चैव ज्वलिताग्निसमप्रभाः ॥ ५८
स्कन्धवन्तः सुशाखाश्च बहुतालसमुच्छ्रयाः। अञ्जनाशोकवर्णाश्च बहवश्चित्रका द्रुमाः॥ ५९
वरुणो वत्सनाभश्च पनसाः सह चन्दनैः। नीपाः सुमनसश्चैव निम्बा अश्वत्थतिन्दुकाः ॥ ६०
पारिजाताश्च लोध्राश्च मल्लिका भद्रदारवः। आमलक्यस्तथा जम्बूलकुचाः शैलवालुकाः ॥
खर्जूर्यो नारिकेलाश्च हरीतकविभीतकाः। कालीयका दुकालाश्च हिङ्गवः पारियात्रकाः ॥
मन्दारकुन्दलताश्च पतङ्गाः कुटजास्तथा। रक्ताः कुरण्टकाश्चैव नीलाश्चागरुभिः सह ॥६३
कदम्बाश्चैव भव्याश्च दाडिमा बीजपूरकाः। सप्तपर्णाश्च बिल्वाश्च मधुपैरावृतास्तथा ॥ ६४
अशोकाश्च तमालाश्च नानागुल्मलतावृताः। मधूकाः सप्तपर्णाश्च बहवः क्षीरका द्रुमाः॥६५
लताश्च विविधाकाराः पत्रपुष्पफलोपगाः। एते चान्ये च बहवस्तत्र काननजा द्रुमाः ॥ ६६
* नानापुष्पफलोपेता व्यराजन्त समन्ततः । चकोराः शतपत्राश्च मत्तकोकिलसारिकाः ॥
पुष्पिताः पुष्पिताग्रैश्च संपतन्ति महाद्रुमाः। रक्तपीतारुणास्तत्र पादपाग्रगताः खगाः॥६८
परस्परमवेक्षन्ते प्रहृष्टा जीवजीवकाः। तस्यां सभायां दैत्येन्द्रो हिरण्यकशिपुस्तदा ॥ ६९
स्त्रीसहस्रैः परिवृतो विचित्राभरणाम्बरः। अनर्घ्यमणिवज्रार्चिःशिखाज्वलितकुण्डलः ७०
आसीनश्चाऽऽसने चित्रे दशनल्वप्रमाणतः। दिवाकरनिभे दिव्ये दिव्यास्तरणसंस्तृते ॥ ७१
दिव्यगन्धवहस्तत्र मारुतः सुसुखो ववौ। हिरण्यकशिपुर्दैत्य आस्ते ज्वलितकुण्डलः ॥ ७२
उपचेरुर्महादैत्यं हिरण्यकशिपुं तदा । दिव्यतानेन गीतानि जगुर्गन्धर्वसत्तमाः ॥ ७३
विश्वाची सहजन्या च प्रम्लोचेत्यभिविश्रुता। दिव्याऽथ सौरभेयी च समीची पुञ्जिकस्थली
मिश्रकेशी च रम्भा च चित्रलेखा शुचिस्मिता। चारुकेशी घृताची च मेनका चोर्वशी तथा
एताः सहस्रशश्चान्या नृत्यगीतविशारदाः। उपतिष्ठन्ति राजानं हिरण्यकशिपुं प्रभुम् ॥ ७६
+तत्राऽऽसीनं महाबाहुं हिरण्यकशिपुं प्रभुम्। उपासते दितेः पुत्राः सर्वे लब्धवरास्तथा ७७
तमप्रतिमकर्माणं शतशोऽथ सहस्रशः। बलिर्विरोचनस्तत्र नरकः पृथिवीसुतः ॥ ७८
प्रह्लादो विप्रचित्तिश्च गविष्ठश्च महासुरः। सुरहन्ता सुनामा च प्रमतिः सुमतिर्वरः ॥ ७९

* न विद्यतेऽयं श्लोको ग. पुस्तके । + एतदर्धं नास्ति घ. ङ. पुस्तकयोः ।

१ ङ. च । न शीतानि न चोष्णा° । २ ङ °सानां रु° । ३ ङ. नीपा नागवृक्षाः क° । ४ ङ. वरणो । ५ ङ. °बवस्तैलवर्णिकाः । ६ ग. नागवल्लील° । ७ क. ख. °हवस्तीरगा द्रु° । ८ ङ. च. °क्षन्त प्र° । ९ ङ. °रु नेत्रा घृ° । १० क. ख. °न्ता दुःखहन्ता सुनामा सु° ।

घटोदरो महापार्श्वः क्रथनः पिठरस्तथा । विश्वरूपः सुरूपश्च स्वबलश्च महाबलः ॥ ८०
दशग्रीवश्च वाली च मेघवासा महासुरः । घटास्योऽकम्पनश्चैव प्रजनश्चेन्द्रतापनः ॥ ८१
दैत्यदानवसंघास्ते सर्वे ज्वलितकुण्डलाः । स्रग्विणो वाग्मिनः सर्वे सदैव चरितव्रताः ॥८२
सर्वे लब्धवराः शूराः सर्वे विगतमृत्यवः । एते चान्ये च बहवो हिरण्यकशिपुं प्रभुम् ॥ ८३
उपासन्ति महात्मानं सर्वे दिव्यपरिच्छदाः । विमानैर्विविधाकारैर्भ्राजमानैरिवाग्निभिः ॥८४
महेन्द्रवपुषः सर्वे विचित्राङ्गदबाहवः । भूषिताङ्गा दितेः पुत्रास्तमुपासन्त सर्वशः ॥ ८५
तस्यां सभायां दिव्यायामसुराः पर्वतोपमाः । हिरण्यवपुषः सर्वे दिवाकरसमप्रभाः ॥ ८६
न श्रुतं नैव दृष्टं हि हिरण्यकशिपोर्यथा । ऐश्वर्यं दैत्यसिंहस्य यथा तस्य महात्मनः ॥ ८७

कनकरजतचित्रवेदिकायां परिहृतरत्नविचित्रवीथिकायाम् ।
स ददर्श मृगाधिपः सभायां सुरचितरत्नगवाक्षशोभितायाम् ॥ ८८
कनकविमलहारभूषिताङ्गं दितितनयं स मृगाधिपो ददर्श ।
दिवसकरमहाप्रभोज्वलन्तं दितिजसहस्रशतैर्निषेव्यमाणम् ॥ ८९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नारसिंहप्रादुर्भाव एकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः ॥ ८७०३ ॥

अथ द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—
ततो दृष्ट्वा महात्मानं कालचक्रमिवाऽऽगतम् । नरसिंहवपुश्छन्नं भस्मच्छन्नमिवानलम् ॥ १
हिरण्यकशिपोः पुत्रः प्रह्लादो नाम वीर्यवान् । दिव्येन चक्षुषा सिंहमपश्यद्देवमागतम् ॥ २
तं दृष्ट्वा रुक्मशैलाभमपूर्वां तनुमाश्रितम् । विस्मिता दानवाः सर्वे हिरण्यकशिपुश्च सः ॥३
प्रह्लाद उवाच—
महाबाहो महाराज दैत्यानामादिसंभव । न श्रुतं न च नो दृष्टं नारसिंहमिदं वपुः ॥ ४
अव्यक्तप्रभवं दिव्यं किमिदं रूपमागतम् । दैत्यान्तकरणं घोरं संशतीव मनो मम ॥ ५
अस्य देवाः शरीरस्थाः सागराः सरितश्च याः । हिमवान्पारियात्रश्च ये चान्ये कुलपर्वताः ॥६
चन्द्रमाश्च सनक्षत्रैरादित्यैर्वसुभिः सह । धनदो वरुणश्चैव यमः शक्रः शचीपतिः ॥ ७
मरुतो देवगन्धर्वा ऋषयश्च तपोधनाः । नागा यक्षाः पिशाचाश्च राक्षसा भीमविक्रमाः ८
ब्रह्मा देवः पशुपतिर्ललाटस्था भ्रमन्ति वै । स्थावराणि च सर्वाणि जङ्गमानि तथैव च ॥९
भवांश्च सहितोऽस्माभिः सर्वैर्दैत्यगणैर्वृतः । विमानशतसंकीर्णा तथैव भवतः सभा ॥ १०
सर्वं त्रिभुवनं राजँल्लोकधर्माश्च शाश्वताः । दृश्यन्ते नारसिंहेऽस्मिंस्तथेदमखिलं जगत् ॥११
प्रजापतिश्चात्र मनुर्महात्मा ग्रहाश्च योगाश्च महीरुहाश्च ।
उत्पातकालश्च धृतिर्मतिश्च रतिश्च सत्यं च तपो दमश्च ॥ १२

---

१ ङ. विहित । २ ग. °तमन्यवः । ३ ङ. °ण्यकशिपुं स° । ४ क. °प्रभञ्ज° । ५ क. ग. °भालसन्तं । ६ ग. ङ. वपुषा । ७ ङ. °त्तामजरं दि° । ८ ङ. दित्याश्चाश्विभिः ।

सनत्कुमारश्च महानुभावो विश्वे च देवा ऋषयश्च सर्वे ।
क्रोधश्च कामश्च तथैव हर्षो[1] धर्मश्च मोहः पितरश्च सर्वे ॥ १३
प्रह्लादस्य वचः श्रुत्वा हिरण्यकशिपुः प्रभुः । उवाच दानवान्सर्वान्गणांश्च स गणाधिपः ॥
मृगेन्द्रो गृह्यतामेष अपूर्वां तनुमास्थितः । यदि वा संशयः कश्चिद्वध्यतां वनगोचरः ॥ १५
ते दानवगणाः सर्वे मृगेन्द्रं भीमविक्रमम् । परिक्षिपन्तो मुदितास्त्रासयामासुरोजसा ॥ १६
सिंहनादं विमुच्याथ नरसिंहो महाबलः । बभञ्ज तां सभां दिव्यां व्यादितास्य इवान्तकः
सभायां भज्यमानायां हिरण्यकशिपुः स्वयम् । चिक्षेपास्त्राणि सिंहस्य रोषाद्व्याकुललोचनः
सर्वास्त्राणामथ ज्येष्ठं दण्डमन्त्रं सुदारुणम् । कालचक्रं तथाऽघोरं विष्णुचक्रं तथा परम् ॥
पैतामहं तथाऽत्युग्रं त्रैलोक्यदहनं महत् । विचित्रामशनीं चैव शुष्कार्द्रं चाशनिद्वयम् ॥ २०
रौद्रं तथोग्रं शूलं च कङ्कालं मुसलं तथा । मोहनं शोषणं चैव संतापनविलापनम् ॥ २१
वायव्यं मथनं चैव कापालमथ कैंकरम् । तथाऽप्रतिहतां शक्तिं क्रौञ्चमस्त्रं तथैव च ॥ ५२
अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चैव सोमास्त्रं शिशिरं तथा । कम्पनं शातनं चैव त्वाष्ट्रं चैव सुभैरवम् ॥ २३
कालमुद्गरमक्षोभ्यं तपनं च महाबलम् । संवर्तनं मोहनं च तथा मायाधरं परम् ॥ २४
गान्धर्वमस्त्रं दयितमसिरत्नं च नन्दकम् । प्रस्वापनं प्रमथनं वारुणं चास्त्रमुत्तमम् ॥
अस्त्रं पाशुपतं चैव यस्याप्रतिहता गतिः ॥ २५
*अस्त्रं हयशिरश्चैव ब्राह्ममस्त्रं तथैव च । नारायणास्त्रमैन्द्रं च सार्पमस्त्रं तथाद्भुतम् ॥ २६
पैशाचमस्त्रमजितं शोषदं शामनं तथा । महाबलं भावनं च प्रस्थापनविकम्पने ॥ २७
एतान्यस्त्राणि दिव्यानि हिरण्यकशिपुस्तदा । असृजन्नरसिंहस्य दीप्तस्याग्नेरिवाऽऽहुतिम्
अस्त्रैः प्रज्वलितैः सिंहमावृणोदसुरोत्तमः । विवस्वान्घर्मसमये हिमवन्तमिवांशुभिः ॥ २९
स ह्यमर्षानिलोद्भूतो दैत्यानां सैन्यसागरः । क्षणेन प्लावयामास मैनाकमिव सागरः ॥
प्रासैः पाशैश्च खड्गैश्च गदाभिर्मुसलैस्तथा । वज्रैरशनिभिश्चैव साग्निभिश्च महाद्रुमैः ॥ ३१
मुद्गरैर्भिन्दिपालैश्च शिलोलूखलपर्वतैः । शतघ्नीभिश्च दीप्ताभिर्दण्डैरपि सुदारुणैः ॥ ३२
ते दानवाः पाशगृहीतहस्ता महेन्द्रवज्राशनिवज्रवेगाः ।
समन्ततोऽभ्युद्यतबाहुकायाः स्थितास्त्रिशीर्षा इव नागपाशाः ॥ ३३
सुवर्णमालाकुलभूषिताङ्गाः[12] पीतांशुकाभोगविभाविताङ्गाः ।
मुक्तावलीदामसनाथकक्षा हंसा इवाऽऽभान्ति विशालपक्षाः ॥ ३४
तेषां तु वायुप्रतिमौजसां वै केयूरमौलीवलयोत्कटानाम् ।
तान्युत्तमाङ्गा[13]न्यभितो विभान्ति प्रभातसूर्यांशुसमप्रभाणि ॥ ३५
क्षिपद्भिरुग्रैर्ज्वलितैर्महाबलैर्महास्त्रपूगैः सुसमावृतो बभौ ।
गिरिर्यथा संततवर्षिभिर्घनैः कृतान्धकारा[15]न्तरकंदरो द्रुमैः ॥ ३६

* इत आरभ्य प्रस्थापनविकम्पन इत्यन्तग्रन्थो ग. ङ. पुस्तकयोर्न विद्यते ।

१ ङ. °र्षो दर्पश्च मो । २ ग. °पूर्वं सत्त्वमा° । ३ क. ख. ग. सर्वा । ४ ग ङ. भावनं । ५ क. मादनं । ६ ग. ङ. °हुतिः । अ° । ७ ग. °णेनाऽऽप्लावयन्सिंहं मै° । ८ च. °न्द्रवज्राशनितुल्यवे° । ९ ङ. °निवर्हने° । १० ङ. °ताङ्गाश्चीनांशु° । ११ ग. °ङ्गाः सकिंशु° । १२ ङ. विवर्तिता° । १३ ङ. °ङ्गानि विभान्ति सम्यक्प्रभा° । १४ ग. °कारो त्तरकन्दरद्रु° । १५ ङ. °न्तककन्दरद्रु° ।

तैर्हन्यमानोऽपि महास्त्रजालैर्महाबलैर्दैत्यगणैः समेतैः ।
नाकम्पताऽऽजौ भगवान्प्रतापैस्थितः प्रकृत्या हिमवानिवाचलः ॥ ३७
संत्रासितास्तेन नृसिंहरूपिणा दितेः सुताः पावकतुल्यतेजसा ।
भयाद्विचेलुः पवनोद्धुताङ्गा यथोर्मयः सागरवारिसंभवाः ॥ ३८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नारसिंहप्रादुर्भावो नाम द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८७४१ ॥

अथ त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

खेराः खरमुखाश्चैव मकराशीविषाननाः । ईहामृगमुखाश्चान्ये वराहमुखसंस्थिताः ॥ १
बालसूर्यमुखाश्चान्ये धूमकेतुमुखास्तथा । अर्धचन्द्रार्धवक्त्राश्च अग्निदीप्तमुखास्तथा ॥
हंसकुक्कुटवक्त्राश्च व्यादितास्या भयावहाः । सिंहास्या लेलिहानाश्च काकगृध्रमुखास्तथा
द्विजिह्वका वक्रशीर्षास्तथोल्कामुखसंस्थिताः । महाग्राहमुखाश्चान्ये दानवा बलदर्पिताः॥
शैलसंवर्ष्मणस्तस्य शरीरे शरवृष्टिभिः । अवध्यस्य मृगेन्द्रस्य न व्यथां चक्रुराहवे ॥ ५
एवं भूयोऽपरान्घोरानसृजन्दानवेश्वराः । मृगेन्द्रस्योपरि क्रुद्धा निःश्वसन्त इवोरगाः ॥
ते दानवशरा घोरा दानवेन्द्रसमीरिताः । विलयं जग्मुराकाशे खद्योता इव पर्वते ॥ ७
ततश्चक्राणि दिव्यानि दैत्याः क्रोधसमन्विताः । मृगेन्द्रायासृजन्नाशु ज्वलितानि समन्ततः
तैरासीद्गगनं चक्रैः संपतद्भिरितस्ततः । युगान्ते संप्रकाशद्भिश्चन्द्रादित्यग्रहैरिव ॥ ९
तानि सर्वाणि चक्राणि मृगेन्द्रेण महात्मना । ग्रस्तान्युदीर्णानि तदा पावकार्चिःसमानि वै
तानि चक्राणि वदने विशमानानि भान्ति वै । मेघोदरदरीष्वेव चन्द्रसूर्यग्रहा इव* ॥ ११
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो भूयः प्रासृजदूर्जिताम् । शक्तिं प्रज्वलितां घोरां धौतशस्त्रतडित्प्रभाम्
तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य मृगेन्द्रः शक्तिमुज्ज्वलाम् । हुंकारेणैव रौद्रेण बभञ्ज भगवांस्तदा ॥
रराज भग्ना सा शक्तिर्मृगेन्द्रेण महीतले । सविस्फुलिङ्गा ज्वलिता महोल्केव दिवश्च्युता +

---

* इतः परमेते श्लोका अधिका उपलभ्यन्ते ङ. पुस्तके—ततो नृसिंहो घोराणि ग्रस्त्वा चक्राणि नान्यथा । दैत्याञ्शूलप्रहारेण प्रयुतान्समपोथयात् ॥ गर्जितेनातिघोरेण दैत्येन्द्राणां तदाऽयुतम् । हुंकारेणातिरौद्रेण प्रेषयामास मृत्यवे ॥ नृहर्यक्षरूपी सहस्रार्कतुल्यप्रकाशः प्रतापैः प्रभावैरतुल्यैः । पुनर्दानवानां सदैत्येश्वराणां समग्रायुधानां विसर्जे जघान ॥ ततश्चासुराणामभूदार्तनादः पतद्भिश्च संख्ये हताहेतिवादैः । अयं कालकल्पस्त्वमर्त्यो न विष्णोऽप्यचेष्टामसौ कोपि कर्ता ॥

ततो दैत्यराजः स्वसैन्यं निरीक्ष्याऽऽहवे ज्योतितं नारसिंहारवेण ।
प्रजज्वाल गोपात्समादाय शूलं मुमोचाऽऽशु चोग्रं हराल्लब्धमूलम् ॥
ततो नृकेसरीरणे त्रिशूलमग्रसत्तथाऽसुरायुतत्रयं ददार दारुणैर्नखैः ॥
यथा स दैत्यनायको निगीर्णमात्मनः परां त्रिशूलमिक्ष्वपट्टिशं मुमोच पावकार्चिषम् ॥
ततस्तु पट्टिशं पुनर्नभस्तलान्नृकेसरी समाददे करेण वै जघान तद्बलं पुनः ॥

\+ इतःपरमयं श्लोको ङ. पुस्तके—ततो हिरण्यकश्यपुः प्रतप्तकनकप्रभः । ववर्षाम्बरगैर्घोरैर्नाराचैरभिवर्चसैरिति ।

---

१ ङ. 'पवाङ्गिश्च' । २ ङ. खराश्वानमु॰ । ३ ग. 'रां नृत॰' । ४ ङ. धौतां चक्रत॰ ।

नाराचपङ्क्तिः सिंहस्य प्राप्ता रेजेऽविदूरतः। नीलोत्पलपलाशानां मालेवोज्ज्वलदर्शना ॥
स गर्जित्वा यथान्यायं विक्रम्य च यथासुखम्। तत्सैन्यमुत्सारितवांस्तृणाग्राणीव मारुतः॥
ततोऽश्मवर्षं दैत्यैन्द्रा व्यसृजन्त नभोगताः। नगमात्रैः शिलाखण्डैर्गिरिशृङ्गैर्महाप्रभैः ॥१७
तदश्मवर्षं सिंहस्य महन्मूर्धनि पातितम्। दिशो दश विकीर्णा वै खद्योतप्रकरा इव॥१८
तदाऽश्मौघैर्दैत्यगणाः पुनः सिंहमरिंदमम्। छादयांचक्रिरे मेघा धाराभिरिव पर्वतम्॥ १९
न च तं चालयामासुर्दैत्यौघा देवसत्तमम्। भीमवेगोऽचलश्रेष्ठं समुद्र इव मन्दरम्॥ २०
ततोऽश्मवर्षे विहते जलवर्षमनन्तरम्। धाराभिरक्षमात्राभिः प्रादुरासीत्समन्ततः॥ २१
नभसः प्रच्युता धारास्तिग्मवेगाः समन्ततः। आवृत्य सर्वतो व्योम दिशश्चोपदिशस्तथा
धारा दिवि च सर्वत्र वसुधायां च सर्वशः। न स्पृशन्ति च ता देवं निपतन्त्योऽनिशं भुवि
बाह्यतो ववृषुर्वर्षं नोपरिष्टाच्च ववृषुः। मृगेन्द्रप्रतिरूपस्य स्थितस्य युधि मायया॥ २४
हतेऽश्मवर्षे तुमुले जलवर्षे च शोषिते *। सोऽसृजद्दानवो मायामग्निवायुसमीरिताम्[१]॥
महेन्द्रस्तोयदैः सार्धं सहस्राक्षो महाद्युतिः। महता तोयवर्षेण शमयामास पावकम्॥ २६
तस्यां प्रतिहतायां तु मायायां युधि दानवः। असृजद्घोरसंकाशं तमस्तीव्रं समन्ततः॥२७
तमसा संवृते लोके दैत्येष्वात्तायुधेषु च। स्वतेजसा परिवृतो दिवाकर इवाऽऽबभौ॥ २८
त्रिशिखां भ्रुकुटीं चास्य ददृशुर्दानवा रणे। ललाटस्थां त्रिशूलाङ्कां गङ्गां त्रिपथगामिव
ततः सर्वासु मायासु हतासु दितिनन्दनाः। हिरण्यकशिपुं दैत्यं विवर्णाः शरणं ययुः॥
ततः प्रज्वलितः क्रोधात्प्रदहन्निव तेजसा। तस्मिन्क्रुद्धे तु दैत्येन्द्रे तमोभूतमभूज्जगत्॥३१
आवहः प्रवहश्चैव विवहोऽथ ह्युदावहः। परावहः संवहश्च महाबलपराक्रमाः॥ ३२
तथा परिवहः श्रीमानुत्पातभयशंसिनः। इत्येवं क्षुभिताः सप्त मरुतो गगनेचराः॥ ३३
ये ग्रहाः सर्वलोकस्य क्षये प्रादुर्भवन्ति वै। ते सर्वे गगने दृष्टा व्यचरन्त यथासुखम्[६]॥३४
अयोगतश्चाप्यचरन्मार्गं निशि निशाचरः। सग्रहः सह नक्षत्रैराकापतिररिंदमः॥ ३५
विवर्णतां च भगवान्गतो दिवि दिवाकरः। कृष्णं कबन्धं च तथा लक्ष्यते सुमहद्दिवि॥३६
अशुश्चचार्चिर्विषां वृन्दं भूमिवृत्तिर्विभावसुः। गगनस्थश्च भगवानभीक्ष्णं परिदृश्यते॥ ३७
सप्त धूम्रनिभा घोरा सूर्या दिवि समुत्थिताः। सोमस्य गगनस्थस्य ग्रहास्तिष्ठन्ति शृङ्गगाः[१२]॥
याम्ये तु दक्षिणे चैव स्थितौ शुक्रबृहस्पती। शनैश्चरो लोहिताङ्गो ज्वलनाङ्गसमद्युतिः[१३]॥
सर्वे समधिरोहन्तः सर्वे ते गगनेचराः। शृङ्गाणि शनकैर्घोरा युगान्तावर्तिनो ग्रहाः॥ ४०
चन्द्रमाश्च सनक्षत्रैर्ग्रहैः सह तमोनुदः। चराचरविनाशाय रोहिणीं नाभ्यनन्दत॥ ४१
गृहीतो राहुणा चन्द्र उल्काभिरभिहन्यते। + उल्काः प्रज्वलिताश्चन्द्रे विचरन्ति
यथासुखम्॥ ४२

---

* अत्राय श्लोकोऽधिको ङ. पुस्तके—दानवेन्द्रास्तदा भीताः समन्ताद्भेजिरे दिशः। ततः पुनरुपेत्यैनं हिरण्यकशिपुं प्रभुम्। इति। + एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ङ. पुस्तके—उल्काःप्रज्वलिताः सूर्यमाहत्य निपतन्ति गामिति।

---

१ ङ. वीर्यवान्। २ ङ. °म्। तामिन्द्र°। ३ ङ. °नवाः। पुनरीयुर्नृहर्यक्षां मायां दैत्येन्द्रचोदिताः। अ°। ४ ग. ङ. विवाहोऽथ समीरणः। प°। ५ ङ. वहश्च वाहश्च उद्वहश्च महाबलः। त°। ६ °म्। प्रयोगतश्चाप्यचरद्योगं। ७ क. ख. अन्यं गते चाप्य°। ८ ग. रद्योगं। ९ ग. ङ. शाकरः। १० ग. °षां सूर्यो धूमवर्तिर्हुताशनः। गग°। ११ ङ. वामेन द°। १२ ग. °ङ्गो लोहितावास°। १३ क. ख. द्युती। स°। १४ क. ख. गृह्यते।

देवानामपि यो देवः सोऽप्यवर्षत शोणितम् । अपतन्गगनादुल्का विद्युद्रूपा महास्वनाः ॥
अकाले च द्रुमाः सर्वे पुष्पन्ति च फलन्ति च । लताश्च सफलाः सर्वा ये चाऽऽहुर्दैत्यनाशनम्
फलैः फलान्यजायन्त पुष्पैः पुष्पं तथैव च । उन्मीलन्ति निमीलन्ति हसन्ति च रुदन्ति च ॥
विक्रोशन्ति च गम्भीरा धूमयन्ति[1] ज्वलन्ति च । प्रतिमाः सर्वदेवानां वेदयन्ति महद्भयम् ॥
आरण्यैः सह संसृष्टा[3] ग्राम्याश्च मृगपक्षिणः । चक्रुः सुभैरवं तत्र[4] महायुद्धमुपस्थितम् ॥ ४७
नद्यश्च प्रतिकूलानि वहन्ति कलुषोदकाः । न प्रकाशन्ति च दिशो रक्तरेणुसमाकुलाः ॥ ४८
वानस्पत्यो न पूज्यन्ते पूजनार्हाः कथं चन । वायुवेगेन हन्यन्ते भज्यन्ते प्रणमन्ति च ॥ ४९
यदा च सर्वभूतानां छाया न परिवर्तते । अपराह्णगते सूर्ये लोकानां युगसंक्षये ॥ ५०
तदा हिरण्यकशिपोर्दैत्यस्योपरि वेश्मनः । भाण्डागारायुधागारे निविष्टमभवन्मधु ॥ ५१
असुराणां विनाशाय सुराणां विजयाय च । दृश्यन्ते विविधोत्पाता घोरा घोरनिदर्शनाः ॥
एते चान्ये च बहवो घोरोत्पाताः समुत्थिताः । दैत्येन्द्रस्य विनाशाय दृश्यन्ते कालनिर्मिताः ॥
मेदिन्यां कम्पमानायां दैत्येन्द्रेण महात्मना । महीधरा नागगणा निपेतुरमितौजसः ॥ ५४
विषज्वालाकुलैर्वक्त्रैर्विमुञ्चन्तो हुताशनम् । चतुःशीर्षाः पञ्चशीर्षाः सप्तशीर्षाश्च पन्नगाः ॥
वासुकिस्तक्षकश्चैव कर्कोटकधनंजयौ । एलामुखः कालियश्च महापद्मश्च वीर्यवान् ॥ ५६
सहस्रशीर्षो[6] नागो वै हेमतालध्वजः प्रभुः । + शेषोऽनन्तो महाभागो दुष्प्रकम्प्यः प्रकम्पितः
दीप्तान्यन्तर्जलस्थानि पृथिवीधरणानि च । तदा क्रुद्धेन महता कम्पितानि समन्ततः ॥ ५८
नागास्तेजोधराश्चापि पातालतलचारिणः । हिरण्यकशिपुर्दैत्यस्तदा संस्पृष्टवान्महीम् ॥ ५९
संदष्टौष्ठपुटः क्रोधाद्वाराह इव पूर्वजः । नदी भागीरथी चैव शरयूः कौशिकी तथा ॥ ६०
यमुना त्वथ कावेरी कृष्णवेणा च निम्नगा[10] । सुवेणा च महाभागा नदी गोदावरी तथा ॥ ६१
चर्मण्वती च सिन्धुश्च तथा नदनदीपतिः । कमलप्रभवश्चैव शोणो मणिनिभोदकः ॥ ६२
नर्मदा शुभतोया च तथा वेत्रवती नदी । गोमती गोकुलाकीर्णा तथा पूर्वसरस्वती ॥ ६३
मही कालमही चैव तमसा पुष्पवाहिनी । जम्बूद्वीपं रत्नवटं[11] सर्वरत्नोपशोभितम् ॥ ६४
सुवर्णप्रकटं चैव सुवर्णाकरमण्डितम् । महानदं च लौहित्यं शैलकाननशोभितम् ॥ ६५
पत्तनं कोशकरण[12]मृषिवीरजनाकरम् । मागधाश्च महाग्रामा मुण्डाः शुङ्गास्तथैव च ॥ ६६
सुह्मा मल्ला विदेहाश्च मालवाः काशिकोसलाः । भवनं वैनतेयस्य दैत्येन्द्रेणाभिकम्पितम् ॥
कैलासशिखराकारं यत्कृतं विश्वकर्मणा । रक्ततोयो महाभीमो लौहित्यो नाम सागरः ॥
उदयश्च महाशैल उच्छ्रितः शतयोजनम् । सुवर्णवेदिकः श्रीमान्मेघपङ्क्तिनिषेवितः ॥ ६९
भ्राजमानोऽर्कसदृशैर्जातरूपमयैर्द्रुमैः । शालैस्तालैस्तमालैश्च कर्णिकारैश्च पुष्पितैः ॥ ७०
अयोमुखश्च विख्यातः पर्वतो धातुमण्डितः । तमालवनगन्धश्च पर्वतो मलयः शुभः ॥ ७१

+ इत आरभ्य तलचारिण इत्यन्तग्रन्थो न ङ. पुस्तके ।

---

१ ङ धूमायन्ति । २ ङ.कथयन्त्यो । ३ ङ संश्लिष्य । ४ ग. °त्र मृगायु° । ङ. °त्र मृगा युद्ध उपस्थिते । न° । ५ ग. ङ. °परेण ग° । ६ ग. °शीर्षाः शृङ्गाङ्को हेमतालश्च वीर्यवान् । शे° । ७ ग. °वीचार° । ८ ग. घ. च । सप्तदैत्येन्द्रकुद्धेन क° । ९ ग. °लवासिनः । पाताले सहसा क्षुब्धे दुष्प्रकम्प्याः प्रकम्पिताः । हि° । १० ङ. °तिः । मेकल° । ग. °तिः । प्रकलं प्र° । ११ ग. घ. रत्नवन्तं । १२ ग. घ. °शकरागामृषि° ।

सुराष्ट्राश्च सबाह्लीकाः शूराभीरास्तथैव च । भोजाः पाण्ड्याश्च वङ्गाश्च कलिङ्गास्ताम्र-
लिप्तकाः ॥ ७२
तथैवोण्ड्राश्च पौण्ड्राश्च वामचूडाः सकेरलाः । क्षोभितास्तेन दैत्येन सदेवाश्चाप्सरोगणाः॥
अगस्त्यभवनं चैव यद[1]गम्यं कृतं पुरा । सिद्धचारणं[2]संघश्च वि[3]प्रकीर्णं मनोहरम् ॥ ७४
विचित्रनानाविहगं सुपुष्पितमहाद्रुमम् । जातरूपमयैः शृङ्गैरप्सरोगणनादितम् ॥ ७५
गिरिपुष्पितकश्चैव लक्ष्मीवान्प्रियदर्शनः । उत्थितः सागरं भित्त्वा विश्रामश्चन्द्रसूर्ययोः ॥
रराज सुमहाशृङ्गैर्गगनं विलिखन्निव ॥ ७६
चन्द्रसूर्यांशुसंकाशैः सागराम्बुसमावृतैः । विद्युत्वाँ[4]न्सर्वतः श्रीमानायतः शतयोजनम्॥ ७७
विद्युतां यत्र संघाता निपात्यन्ते नगोत्तमे । ऋषभः पर्वतश्चैव श्रीमान्वृषभसंज्ञितः ॥ ७८
कुञ्जरः पर्वतः श्रीमान्यत्रागस्त्यगृहं शुभम् । विशालाक्षश्च दुर्धर्षः सर्पा[6]णामालयः पुरी ॥
तथा भोगवती चापि दैत्येन्द्रेणाभिकम्पिता । महासेनो गिरिश्चैव पारियात्रश्च पर्वतः॥८०
चक्रवांश्च गिरिश्रेष्ठो वाराहश्चैव पर्वतः । प्राग्ज्यौतिषपुरं चापि जातरूपमयं शुभम् ॥ ८१
यस्मिँन्वसति दुष्टात्मा नरको नाम दानवः । मेघश्च पर्वतश्रेष्ठो मेघगम्भीरनिःस्वनः ॥ ८२
षष्टिस्तत्र सहस्राणि पर्वतानां द्विजोत्तमाः । तरुणादित्यसंकाशो मेरुस्तत्र महागिरिः ॥८३
यक्षराक्षसगन्धर्वैर्नित्यं सेवितकंदरः । हेमगर्भो महाशैलस्तथा हेमसखो गिरिः ॥ ८४
कैलासश्चैव शैलेन्द्रो दानवेन्द्रेण कम्पितः । हेमपुष्करसंछन्नं तेन वैखानसं सरः ॥ ८५
कम्पितं मानसं चैव हंसकारण्डवाकुलम् । त्रिशृङ्गपर्वतश्चैव कुमारी च सरिद्वरा ॥ ८६
तुषारचयसंछन्नो मन्दरश्चापि पर्वतः । उशीरबिन्दुश्च गिरिश्चन्द्रप्रस्थस्तथाऽद्रिराट् ॥ ८७
प्रजापतिगिरिश्चैव तथा पुष्करपर्वतः । देवाभ्रपर्वतश्चैव तथा वै रेणुको गिरिः ॥ ८८
क्रौञ्चः सप्तर्षिशैलश्च धूम्रवर्णश्च पर्वतः । एते चान्ये च गिरयो देशा जनपदास्तथा ॥ ८९
नद्यः ससागराः सर्वाः सोऽकम्पयत दानवः । कपिलश्च महीपुत्रो व्याघ्रवांश्चैव कम्पितः ॥
खेचराश्च सतीपुत्राः पातालतलवासिनः । गणस्तथा परो रौद्रो मेघनामाऽङ्कुशायुधः ॥
ऊर्ध्वगो भीमवेगश्च सर्व एवाभिकम्पिताः * । गदी शूली करालश्च हिरण्यकशिपुस्तदा ॥
जीमूतघनसंकाशो जीमूतघननिःस्वनः । जीमूतघननिर्घोषो जीमूत इव वेगवान् ॥ ९३
देवारिर्दितिजो वीरो नृसिंहं समुपाद्रवत् । समुत्पत्य ततस्तीक्ष्णैर्मृगेन्द्रेण महानखैः ॥
तदोंकारसहायेन विदार्य निहतो युधि ॥ ९४

महीं च कालश्च शशी नभश्च ग्रहाश्च सूर्यश्च दिशश्च सर्वाः ॥
नद्यश्च शैलाश्च महार्णवाश्च गताः प्रसादं दितिपुत्रनाशात् ॥ ९५

ततः प्रमुदिता देवा ऋषयश्च तपोधनाः । तुष्टुवुर्नामभिर्दिव्यैरादिदेवं सनातनम् ॥ ९६

---

* इतःपरमयं ग्रन्थो ङ पुस्तके—ततो हिरण्यकशिपुः शतबाहुः प्रतापवान् । सर्वायुधधरो दैत्यः सर्वानलसम-द्युतिः । प्रासी पाशी महासी च चक्री वज्री च लाङ्गली । सभुण्ठी च भुशुण्डी च पट्टिशी मुशली हली । अन्जुषी गण्डशैली च भिण्डिमाली परश्वधी । परिघी मुद्गरी यष्टी चक्रपाणी कची तथा ॥ इति ।

---

१ ग. °दतन्त्यक्रु° । २ ङ. °णगन्धर्वैर्दिप्र° । ३ क. ख. °शैगग । ४ ङ. °त्वान्पर्व° । ५ ङ. °शाकक्षदु° । ६ ग. °र्पाणां मल° । ७ ङ. °स्निन्नुवास दु° । ८ ङ. °ममुत्रो । ९ ङ. °तगणत्रे° ।

यत्त्वया विहितं[1] देव नारसिंहमिदं वपुः । एतदेवार्चयिष्यन्ति परावरविदो जनाः ॥ ९७

*देवा ऊचुः—

भवान्ब्रह्मा च रुद्रश्च महेन्द्रो देवसत्तमः । भवान्कर्ता विकर्ता च लोकानां प्रभवोऽव्ययः ॥

+परां च सिद्धिं च परं च देवं परं च मन्त्रं परमं हविश्च ।
परं च धर्मं परमं च विश्वं त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥ ९९
परं शरीरं परमं च ब्रह्म परं च योगं परमां च वाणीम् ।
परं रहस्यं परमां गतिं च त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥ १००
एवं परस्यापि परं पदं यत्परं परस्यापि परं च देवम् ।
परं परस्यापि परं च भूतं त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥ १०१
परं परस्यापि परं रहस्यं परं परस्यापि परं महत्त्वम् ।
परं परस्यापि परं महद्यत्त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥ १०२
परं परस्यापि परं निधानं परं परस्यापि परं पवित्रम् ।
परं परस्यापि परं च दान्तं त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥ १०३

एवमुक्त्वा तु भगवान्सर्वलोकपितामहः । स्तुत्वा नारायणं देवं ब्रह्मलोकं गतः प्रभुः ॥
ततो नदत्सु तूर्येषु नृत्यन्तीष्वप्सरःसु च । क्षीरोदस्योत्तरं कूलं जगाम हरिरीश्वरः ॥१०५
नारसिंहं वपुर्देवः स्थापयित्वा सुदीप्तिमत् । पौराणं रूपमास्थाय प्रययौ गरुडध्वजः ॥
अष्टचक्रेण यानेन भूतयुक्तेन भास्वता । अव्यक्तप्रकृतिर्देवः स्वस्थानं गतवान्प्रभुः ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे हिरण्यकशिपुवधो नाम त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८८४८ ॥

अथ चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

कथितं नरसिंहस्य माहात्म्यं विस्तरेण च । पुनस्तस्यैव माहात्म्यमन्यद्विस्तरतो वद ॥ १
पद्मरूपमभूदेतत्कथं हेममयं जगत्[2] । कथं च वैष्णवी सृष्टिः पद्ममध्येऽभवत्पुरा ॥ २

सूत उवाच—

श्रुत्वा च नरसिंहस्य माहात्म्यं रविनन्दनः । विस्मयोत्फुल्लनयनः पुनः पप्रच्छ केशवम् ॥

मनुरुवाच—

कथं पाद्मे महाकल्पे तैव[3] पद्ममयं जगत् । जलार्णवगतस्येह नाभौ जातं जनार्दन ॥ ४

---

* अत्र क. ख. ग. पुस्तकेषु ब्रह्मोवाचेति । वर्तते । + इत आरभ्य पुरुषं पुराणमित्यन्तग्रन्थस्थानेऽयं ग्रन्थो ङ. पुस्तके—परं च सत्यं परमं तपश्च परं पवित्रं परमं च मार्गम् । परं च यज्ञं परमं च होत्रं त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् । परं परस्यापि परं च धन्यं परं परस्यापि परं तमीशम् । परं परस्यापि परां च शान्तिं त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणमिति ।

---

१ ग. °हितो धर्मश्चतुष्पाद्धर्मविग्रहः । स्वधर्मनिरताः शान्ता यान्तो यत्र मानवः । प्रियास्थिताधर्मदेव° ।
२ ङ. भवेत् । ३ ङ. कथं ।

प्रभावात्पद्मनाभस्य स्वपतः सागराम्भसि । पुष्करे च कथं भूता देवाः सर्षिगणाः पुरा
एतदाख्याहि निखिलं योगं योगविदां पते । शृण्वतस्तस्य मे कीर्तिं न तृप्तिरुपजायते ॥
कियता चैव कालेन शेते वै पुरुषोत्तमः । कियन्तं वा स्वपिति च कोऽस्य कालस्य संभवः
कियता वाऽथ कालेन ह्युत्तिष्ठति महायशाः । कथं चोत्थाय भगवान्सृजते निखिलं जगत्
के प्रजापतयस्तावदासन्पूर्वं महामुने । कथं निर्मितवांश्चैव चित्रं लोकं सनातनम् ॥ ९
कथमेकार्णवे शून्ये नष्टस्थावरजङ्गमे[२] । दग्धे देवासुरनरे प्रनष्टोरगराक्षसे ॥ १०
नष्टानिलानले लोके नष्टाकाशमहीतले । केवलं गह्वरीभूते महाभूतविपर्यये ॥ ११
विभुर्महाभूतपतिर्महातेजा महाकृतिः । आस्ते सुरवरश्रेष्ठो विधिमास्थाय योगवित् ॥ १२
शृणुयां परया भक्त्या ब्रह्मन्नेतदशेषतः । वक्तुमर्हसि धर्मिष्ठ यशो नारायणात्मकम् ॥ १३
श्रद्धया[३] चोपविष्टानां भगवन्वक्तुमर्हसि ॥ १४

मत्स्य उवाच—

नारायणस्य यशसः श्रवणे[४] या तव स्पृहा । तद्वंश्यान्वयभूतस्य न्याय्यं रविकुलर्षभ ॥ १५
शृणुष्वाऽऽदिपुराणेषु वेदेभ्यश्च यथा श्रुतम् । ब्राह्मणानां च वदतां श्रुत्वा[५] वै सुमहात्मनाम्
यथा च तपसा दृष्ट्वा बृहस्पतिसमद्युतिः । पराशरसुतः श्रीमान्गुरुर्द्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ १७
तत्तेऽहं कथयिष्यामि यथाशक्ति यथाश्रुति । यद्विज्ञातुं मया शक्यमृषिमात्रेण सत्तमाः ॥
कः समुत्सहते ज्ञातुं परं नारायणात्मकम् । विश्वार्थनश्च[६] यद्ब्रह्मा न वेदयति तत्त्वतः ॥
तत्कर्म विश्ववेदानां[७] तद्रहस्यं महर्षिणाम्[८] । तमीशं[९] सर्वयज्ञानां तत्तत्त्वं सर्वदर्शिनाम् ॥
तदध्यात्मविदां चिन्त्यं नरकं च विकर्मिणाम् ॥ २०
+अधिदैवं च यद्दैवमधियज्ञं सुसंज्ञितम् । तद्भूतमधिभूतं च तत्परं परमर्षिणाम् ॥ २१
स यज्ञो वेदनिर्दिष्टस्तत्तपः कवयो विदुः । यः कर्ता कारको बुद्धिर्मनः क्षेत्रज्ञ एव च ॥
प्रणवः पुरुषः शास्ता एकश्चेति विभाव्यते । प्राणः पञ्चविधश्चैव ध्रुव अक्षर एव च ॥
कालः पाकश्च पक्ता च द्रष्टा स्वाध्याय एव च । उच्यते विविधैर्[११]देवैः[१२] स एवायं न तत्परम्
स एव भगवान्सर्वं करोति विकरोति च । सोऽस्मान्कारयते सर्वान्सोऽत्येति व्याकुलीकृतान्
[१३]यजामहे तमेवाऽऽद्यं तमेवेच्छाम निर्वृताः । यो वक्ता यच्च वक्तव्यं यच्चाहं तद्ब्रवीमि वः ॥
श्रूयते यच्च वै श्राव्यं यच्चान्यत्परिजल्प्यते । याः कथाश्चैव वर्तन्ते श्रुतयो वाऽथ तत्पराः ॥
विश्वं विश्वपतिर्यश्च स तु नारायणः स्मृतः ॥ २७

यत्सत्यं यदमृतमक्षरं परं यद्यद्भूतं परममिदं च यद्भविष्यत् ।
यत्किंचिच्चरमचरं यदस्ति चान्यत्तत्सर्वं पुरुषवरः प्रभुः पुराणः ॥ २८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावे चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८८७६ ॥

+ एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ङ. पुस्तके—आधिदैवं तु तद्दैवं यद्दैवमिति संज्ञितम् । इति ।

१ ङ. शुभाः । २ ङ. °ले । लोके च ग° । ३ ङ. °द्भुतामुप° । ४ ङ. देवेभ्यश्च° । ५ ग. श्रुतं च. सु° । ६ ग. °यनं च य° । ङ. °यनोऽपि य° । ७ ङ. °श्वदेवानां । ८ ङ. °म् । यमीड्यं स° । ९ क. तमिज्यं स° । १० ग ङ. स्वाधीन ए° । ११ ङ °धैर्भावै° । १२ क. ख दैवः । स । १३ ग. घ. यतामहे ।

अथ पञ्चषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तु कृतं युगम्। तस्य तावच्छती संध्या द्विगुणा रविनन्दन
यत्र धर्मश्चतुष्पादस्त्वधर्मः पादविग्रहः । स्वधर्मनिरताः सन्तो जायन्ते यत्र मानवाः ॥ २
विप्राः स्थिता धर्मपरा राजवृत्तौ स्थिता नृपाः। कृष्यामभिरता वैश्याः शूद्राः शुश्रूषवः स्थिताः
तदा सत्यं च शौचं च धर्मश्चैव विवर्धते । सद्भिराचरितं कर्म क्रियते ख्यायते च वै ॥ ४
एतत्कार्तयुगं वृत्तं सर्वेषामपि पार्थिव । प्राणिनां धर्मसङ्गानामपि वै नीचजन्मनाम् ॥ ५
त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रेतायुगमिहोच्यते । तस्य तावच्छती संध्या द्विगुणा परिकीर्त्यते ॥
द्वाभ्यामधर्मः पादाभ्यां त्रिभिर्धर्मो व्यवस्थितः । यत्र सत्यं च सत्त्वं च त्रेताधर्मो विधीयते
त्रेतायां विकृतिं यान्ति वर्णास्त्वेते न संशयः । चातुर्वर्ण्यस्य वैकृत्याद्यान्ति दौर्बल्यमाश्रमाः
एषा त्रेतायुगगतिर्विचित्रा देवनिर्मिता । द्वापरस्य तु या चेष्टा तामपि श्रोतुमर्हसि ॥ ९
द्वापरं द्वे सहस्रे तु वर्षाणां रविनन्दन । तस्य तावच्छती संध्या द्विगुणा युगमुच्यते ॥ १०
तत्र चार्थपराः सर्वे प्राणिनो रजसा हताः । सर्वे नैष्कृतिकाः[4] क्षुद्रा जायन्ते रविनन्दन ॥११
द्वाभ्यां धर्मः स्थितः पद्भ्यामधर्मस्त्रिभिरुत्थितः । विपर्ययाच्छनैर्धर्मः क्षयमेति कलौ युगे १२
ब्राह्मण्यभावस्य ततस्तथौत्सुक्यं विशीर्यते । व्रतोपवासास्त्यज्यन्ते द्वापरे युगपर्यये ॥ १३
तथा वर्षसहस्रं तु वर्षाणां द्वे शते अपि । संध्यया सह संख्यातं क्रूरं कलियुगं स्मृतम् ॥ १४
यत्राधर्मश्चतुष्पादः स्याद्धर्मः पादविग्रहः । कामिनस्त[6]पसा[7] हीना जायन्ते तत्र मानवाः॥१५
नैवातिसात्त्विकः कश्चिन्न साधुर्न च सत्यवाक् । नास्तिका ब्रह्म[9]भक्ता वा जायन्ते तत्र मानवाः
अहंकारगृहीताश्च प्रक्षीणस्नेहबन्धनाः । विप्राः शूद्रसमाचाराः सन्ति सर्वे कलौ युगे ॥ १७
आश्रमाणां विपर्यासः कलौ संपरिवर्तते । वर्णानां चैव संदेहो युगान्ते रविनन्दन ॥ १८
विद्याद्द्वादशसाहस्रीं युगाख्यां पूर्वनिर्मिताम् । एवं सहस्रपर्यन्तं तदहर्ब्राह्ममुच्यते[10] ॥ १९
ततोऽहनि गते तस्मिन्सर्वेषामेव जीविनाम् । शरीरनिर्वृतिं दृष्ट्वा लोकसंहारबुद्धितः ॥ २०
देवतानां च सर्वासां ब्रह्मादीनां महीपते । दैत्यानां दानवानां च यक्षराक्षसपक्षिणाम् ॥ २१
गन्धर्वाणामप्सरसां भुजंगानां च पार्थिव । पर्वतानां नदीनां च पशूनां चैव सत्तम ॥
तिर्यग्योनिगतानां च सत्त्वानां कृमिणां तथा ॥ २२
महाभूतपतिः पञ्च [11]हत्वा भूतानि भूतकृत् । जगत्संहरणार्थाय कुरुते वैशसं महत् ॥ २३
भूत्वा सूर्यश्चक्षुषी चाऽऽददानो भूत्वा वायुः प्राणिनां प्राणजालम् ।
भूत्वा वह्निर्निर्दहन्सर्वलोकान्भूत्वा मेघो भूय उग्रोऽप्यवर्षत् ॥ २४

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावे पञ्चषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८९०० ॥

---

१ ङ. °षस्तथा । त° । २ ङ. सत्त्वं च सत्यं च धर्मश्चैवातिवर्तते । ३ ङ.च त्रिधा ध° । ४ ग. °र्ययशतैर्ध° । ५ ग. °ह्मण्यं क्षत्रधर्मश्च तथौ° । ६ ङ. °स्तमसाऽऽच्छन्ना जा° । ७ क. ख. °साच्छन्ना जा° । ८ ग. ङ. °वावसायिकः । घ. °वावसानिकः । ९ ङ. °ह्मयुक्ताश्च जा° । १० ग. घ. ङ. °द्भिना । दे° । ११ ग. घ. ङ. भूत्वा ।

अथ षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

भूत्वा नारायणो योगी सत्त्वमूर्तिर्विभावसुः । गभस्तिभिः प्रदीप्ताभिः संशोषयति सागरान्॥
ततः पीत्वाऽर्णवान्सर्वान्नदीः कूपांश्च सर्वशः । पर्वतानां च सलिलं सर्वमादाय रश्मिभिः ॥२
भित्त्वा गभस्तिभिश्चैव महीं गत्वा रसातलात् । पातालजलमादाय पिबते रसमुत्तमम् ॥ ३
मूत्रासृक्क्लेदमन्यच्च यदस्ति प्राणिषु ध्रुवम् । तत्सर्वमरविन्दाक्ष आदत्ते पुरुषोत्तमः ॥ ४
वायुश्च बलवान्भूत्वा विधुन्वानोऽखिलं जगत् । प्राणापानसमानाद्यान्वायूनाकर्षते हरिः॥५
ततो देवगणाः सर्वे भूतान्येव च यानि तु । गन्धो घ्राणं शरीरं च पृथिवीं संश्रिता गुणाः ॥ ६
जिह्वा रसश्च स्नेहश्च संश्रिताः सलिले गुणाः । रूपं चक्षुर्विपाकश्च ज्योतिरेवाऽऽश्रिता गुणाः॥
स्पर्शः प्राणश्च चेष्टा च पवने संश्रिता गुणाः । शब्दः श्रोत्रं च खान्येव गगने संश्रिता गुणाः॥८
लोकमाया भगवता मुहूर्तेन विनाशिता । मनो बुद्धिश्च सर्वेषां क्षेत्रज्ञश्चेति यः श्रुतः ॥ ९
तं वरेण्यं परमेष्ठी हृषीकेशमुपाश्रितः । ततो भगवतस्तस्य रश्मिभिः परिवारितः ॥ १०
*वायुनाऽऽक्रम्यमाणासु द्रुमशाखासु चाऽऽश्रितः । तेषां संघर्षणोद्भूतः पावकः शतधा ज्वलन् ॥ ११
अदहच्च तदा सर्वं वृतः संवर्तकोऽनलः । सपर्वतद्रुमान्गुल्मॉंल्लतावल्लीस्तृणानि च ॥ १२
विमानानि च दिव्यानि पुराणि विविधानि च । यानि चाऽऽश्रयणीयानि तानि सर्वाणि सोऽदहत् ॥ १३
भस्मीकृत्य ततः सर्वॉंल्लोकाँल्लोकगुरुर्हरिः । भूयो निर्वापयामास युगान्तेन च कर्मणा ॥ १४
सहस्रवृष्टिः शतधा भूत्वा कृष्णो महाबलः । दिव्यतोयेन हविषा तर्पयामास मेदिनीम् ॥ १५
ततः क्षीरनिकायेन स्वादुना परमाम्भसा । शिवेन पुण्येन मही निर्वाणमगमत्परम् ॥ १६
तेन रोधेन संछन्ना पयसां वर्षतो धरा । एकार्णवजलीभूता सर्वसत्त्वविवर्जिता ॥ १७
महासत्त्वान्यपि विभुं प्रविष्टान्यमितौजसम् । नष्टार्कपवनाकाशे सूक्ष्मे जगति संवृते ॥ १८
संशोषमात्मना कृत्वा समुद्रानपि देहिनः । दग्ध्वा संप्लाव्य च तथा स्वपित्येकः सनातनः ॥
पौराणं रूपमास्थार्य स्वपित्यमितविक्रमः । एकार्णवजलव्यापी योगी योगमुपाश्रितः ॥ २०
अनेकानि सहस्राणि युगान्येकार्णवाम्भसि । न चैनं कश्चिदव्यक्तं व्यक्तं वेदितुमर्हति ॥ २१
कश्चैव पुरुषो नाम किंयोगः कश्च योगवान् । असौ कियन्तं कालं च एकार्णवविधिं प्रभुः ॥
करिष्यतीति भगवानिति कश्चिन्न बुध्यते ॥ २२
न द्रष्टा नैव गमिता न ज्ञाता नैव पार्श्वगः । तस्य न ज्ञायते किंचित्तमृते देवसत्तमम् ॥ २३

---

* अत्रार्धेऽयं पाठो ग. पुस्तके—वायुनाऽऽक्रम्यमाणाश्च द्रुमशाखासमाश्रिता इति ।

---

१ ग. ङ. दग्ध्वा । घ. दृष्ट्वा । २ ङ. °तले । पा° । ३ क. ख. °श्च भगवा° । ४ ग. °गणानां च सर्वेषां चैव देहिनां । पञ्चेन्द्रियगणानां च भू° । ङ. °गणानां च सर्वेषां चैव देहिनाम् । पञ्चेन्द्रियगणाः सर्वे भूतान्येवानुयान्ति च । घ्रेयं घ्रा° । ५ घ. ङ. °शिताः । म° । ६ ग. °ति विश्रुतः । ङ. °ति संस्मृताः । तं° । ७ ग. घ. ङ. °घ्राणि च दे° । ८ ङ. °य स ह्येको मि° । ९ ग. घ. ङ. °णि शतान्ये° ।

नभः क्षितिं पवनमपः प्रकाशकं प्रजापतिं भुवनधरं सुरेश्वरम् ।
पितामहं श्रुतिनिलयं महामुनिं प्रशाम्य भूयः शयनं ह्यरोचयत् ॥ २४

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावे षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

आदित श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८५२४ ॥

अथ सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

एवमेकार्णवीभूते शेते लोके महाद्युतिः । प्रच्छाद्य सलिलेनोर्वीं हंसो नारायणस्तदा ॥ १
महतो रजसो मध्ये महार्णवसरःसु वै । विरजस्कं महाबाहुमक्षयं ब्रह्म यद्विदुः ॥ २
आत्मरूपप्रकाशेन तमसा संवृतः प्रभुः । मनः सात्त्विकमाधाय यत्र तत्सत्यमासत ॥ ३
याथातथ्यं परं ज्ञानं भूतं तद्ब्रह्मणा पुरा । रहस्यारण्यकोद्दिष्टं यच्चौपनिषदं स्मृतम् ॥ ४
पुरुषो यज्ञ इत्येतद्यत्परं परिकीर्तितम् । यश्चान्यः पुरुषाख्यः स्यात्स एष पुरुषोत्तमः ॥ ५
ये च यज्ञकरा विप्रा ये चर्त्विज इति स्मृताः । अस्मादेव पुरा भूता यज्ञेभ्यः श्रूयतां तथा ॥ ६
ब्रह्माणं प्रथमं वक्त्रादुद्गातारं च सामगम् । होतारमपि चाध्वर्युं बाहुभ्यामसृजत्प्रभुः ॥ ७
ब्रह्मणो ब्राह्मणाच्छंसि प्रस्तोतारं च सर्वशः । तौ मित्रावरुणौ पृष्ठात्प्रतिप्रस्तारमेव च(?)
उदरात्प्रतिहर्तारं पोतारं चैव पार्थिव । अच्छावाकमथोरुभ्यां नेष्टारं चैव पार्थिव ॥ ९
पाणिभ्यामथ चाऽऽग्नीध्रं सुब्रह्मण्यं च जानुतः । ग्रावस्तुतं तु पादाभ्यामुन्नेतारं च याजुषम् ॥
एवमेवैष भगवान्षोडशैव जगत्पतिः । प्रवक्तॄन्सर्वयज्ञानामृत्विजोऽसृजदुत्तमान् ॥ ११
तदेष वै वेदमयः पुरुषो यज्ञसंज्ञितः । वेदाश्चैतन्मयाः सर्वे साङ्गोपनिषदक्रियाः ॥ १२
स्वपित्येकार्णवे चैव यदाश्चर्यमभूत्पुरा । श्रूयतां तद्यथा विप्रा मार्कण्डेयकुतूहलम् ॥ १३
गीर्णो भगवतस्तस्य[10] कुक्षावेव महामुनिः । बहुवर्षसहस्रायुस्तस्यैव वरतेजसा ॥ १४
अटंस्तीर्थप्रसङ्गेन पृथिवीं तीर्थगोचराम् । आश्रमाणि च पुण्यानि देवतायतनानि[11] च ॥ १५
देशान्राष्ट्राणि चित्राणि पुराणि विविधानि च ।[12] जपहोमपरः शान्तस्तपो घोरं समास्थितः॥
मार्कण्डेयस्ततस्तस्य शनैर्वक्त्राद्विनिःसृतः । स निष्क्रामन्न चाऽऽत्मानं जानीते देवमायया ॥
निष्क्रम्याप्यस्य वदनादेकार्णवमथो जगत् । सर्वतस्तमसाऽऽच्छन्नं मार्कण्डेयोऽन्ववैक्षत ॥
तस्योत्पन्नं भयं तीव्रं[13] संशयश्चाऽऽत्मजीविते । देवदर्शनसंहृष्टो विस्मयं परमं गतः ॥ १९
चिन्तयञ्जलमध्यस्थो मार्कण्डेयो विशङ्कितः[14] । किं नु स्यान्मम चिन्तेयं मोहः स्वप्नोऽनुभूयते

---

१ क. ख. °काशं प्र° । २ ग. °शयन्प्रजा° । ३ ग. °पतिर्भुवनसुरासुरे° । ४ ङ. °यणोऽरिहा । म° । ५ क. ख. °ह्मयं विदुः । ६ ङ. °ह्मणो मतम् । र° । ७ क. ख. घ °संस्थितः । ८ ग. घ. ङ. च. °हलात् । जीर्णो । ९ ङ. °हाद्युतिः । ब° । १० क. ख. °थिवीतीर्थगोचरान् । आ° । घ. °थिवीतीर्थगोचरम् । आ° । ङ. °थिवीतीर्थगोचरः । आ° । ११ ङ. °पोरतिमयः श्रुतः । १२ ग. घ. च. °तः । निष्कामन्तं स आत्म° । ङ. °तः । निष्क्रम्यमाण आत्मा° । १३ घ. °व्रं व्यथयन्स्वात्म° । ङ. °व्रं कथयन्स्वात्मजीवितम् । १४ क. ख. °योऽन्ववैक्षत । किं । १५ ङ. स्यादात्मचि° ।

व्यक्तमन्यतमो भावस्तेषां संभावितो मम । न हीदृशं जगत्क्लेशमयुक्तं सत्यमर्हति ॥ २१
नष्टचन्द्रार्कपवने नष्टपर्वतभूतले । कतमः स्यादयं लोक इति चिन्तामवस्थितः ॥ २२
ददर्श चापि पुरुषं स्वपन्तं पर्वतोपमम् । सलिलेऽर्धमथो मग्नं जीमूतमिव सागरे ॥ २३
ज्वलन्तमिव तेजोभिर्गोयुक्तमिव भास्करम् । शर्वर्यां जाग्रतमिव भासन्तं स्वेन तेजसा ॥
देवं द्रष्टुमिहाऽऽयातः को भवानिति विस्मयात् । तथैव स मुनिः कुक्षिं पुनरेव प्रवेशितः ॥
संप्रविष्टः पुनः कुक्षिं मार्कण्डेयोऽतिविस्मयः । तथैव तु पुनर्भूयो विजानन्स्वप्नदर्शनम् ॥
स तथैव यथापूर्वं यो धरामटते पुरा । पुण्यतीर्थजलोपेतां विविधान्याश्रमाणि च ॥ २७
क्रतुभिर्यजमानाश्च समाप्तवरदक्षिणान् । अपश्यद्देवकुक्षिस्थान्याजकाञ्छतशो द्विजान् ॥
सद्वृत्तमास्थिताः सर्वे वर्णा ब्राह्मणपूर्वकाः । चत्वारश्चाऽऽश्रमाः सम्यग्यथोद्दिष्टा मया तव
एवं वर्षशतं साग्रं मार्कण्डेयस्य धीमतः । चरतः पृथिवीं सर्वां न कुक्ष्यन्तः समीक्षितः॥३०
ततः कदाचिदथ वै पुनर्वक्त्राद्विनिःसृतः । सुप्तं न्यग्रोधशाखायां बालमेकं निरैक्षत ॥ ३१
तथैवैकार्णवजले नीहारेणाऽऽवृतेऽम्बरे । अव्यग्रः क्रीडते लोके सर्वभूतविवर्जिते ॥ ३२
स मुनिर्विस्मयाविष्टः कौतूहलसमन्वितः । बालमादित्यसंकाशं नाशक्नोदभिवीक्षितुम् ॥
स चिन्तयंस्तथैकान्ते स्थित्वा सलिलसंनिधौ । पूर्वदृष्टमिदं मेने शङ्कितो देवमायया ॥३४
अगाधसलिले तस्मिन्मार्कण्डेयः सविस्मयः । प्लवंस्तथाऽऽर्तिमगमद्भयात्संत्रस्तलोचनः ॥
स तस्मै भगवानाह स्वागतं बालयोगवान् । बभाषे मेघतुल्येन स्वरेण पुरुषोत्तमः ॥ ३६
मा भैर्वत्स न भेतव्यमिहैवाऽऽयाहि मेऽन्तिकम् । मार्कण्डेयो मुनिस्त्वाह बालं तं श्रमपीडितः

मार्कण्डेय उवाच—

*को मां नाम्ना कीर्तयति तपः परिभवन्मम । दिव्यं वर्षसहस्राख्यं धर्षयन्निव मे वयः ॥
न ह्येष वः समाचारो देवेष्वपि ममोचितः । मां ब्रह्माऽपि हि देवेशो दीर्घायुरिति भाषते॥
कस्तमो घोरमासाद्य मामद्य त्यक्तजीवितः । मार्कण्डेयेति मामुक्त्वा मृत्युमीक्षितुमर्हति

सूत उवाच—

एव+मभाष्य तं क्रोधान्मार्कण्डेयो महामुनिः । तथैव भगवान्भूयो बभाषे मधुसूदनः ॥ ४१

श्रीभगवानुवाच—

अहं ते जनको वत्स हृषीकेशः पिता गुरुः । आयुष्प्रदाता पौराणः किं मां त्वं नोपसर्पसि
मां पुत्रकामः प्रथमं पिता तेऽङ्गिरसो मुनिः । पूर्वमाराधयामास तपस्तीव्रं समाश्रितः ॥ ४३
× ततस्त्वां घोरतपसा प्रावृणोदमितौजसम् । उक्तवानहमात्मस्थं महर्षिममितौजसम् ॥

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ङ. पुस्तके—को मां कीर्तयते भीतं शीतवर्षातपःसहम् । इति । + अत्राभाषते-त्येवं भवितुं युक्तम् । × एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ङ. पुस्तके–स तप्त्वा घोरतपसा प्रावृणोत्त्वां सुतेजसमिति ।

---

१ ङ. °व एतेषां भाविता मम । २ ख °षां भावितता मम । ३ च. °दृशमसंक्ले° । ४ ग. घ. ङ. °सयन्स्वेन । ५ क. °ण्डेयस्य वि° । ग. ङ. °ण्डेयः सवि° । ६ ग. च. °क्षिणैः । अ° । ७ ग. घ. ङ. °तान्तरे । अव्यक्तः क्री° । ८ क. ख. ग. °दं मन्येश । ९ क. ख. घ. °यः सुवि° । १० ङ. साविस्मितः । ११ ग. ङ °मित आया° । १२ ग. तेजः । १३ ग. घ. ङ. °ख्यं वर्षयंश्चैव । १४ ङ. सदाचारो देवेष्वपि समो मतः । १५ क. ख. ग. °स्तपोघो° । १६ ङ. °भाषते को° ।

कः समुत्सहते चान्यो यो न भूतात्मकात्मजः । द्रष्टुमेकार्णवगतं क्रीडन्तं योगवर्त्मना ॥४५
ततः प्रहृष्टवदनो विस्मयोत्फुल्ललोचनः । मूर्ध्नि बद्ध्वाञ्जलिपुटो मार्कण्डेयो महातपाः ॥
नामगोत्रे ततः प्रोच्य दीर्घायुर्लोकपूजितः । तस्मै भगवते भक्त्या नमस्कारमथाकरोत् ॥

मार्कण्डेय उवाच—

इच्छेयं तत्त्वतो मायामिमां ज्ञातुं तवानघ । यदेकार्णवमध्यस्थः शेषे त्वं बालरूपवान् ॥
किंसंज्ञश्चैव भगवाँल्लोके विज्ञायसे प्रभो । तर्कये त्वां महात्मानं को ह्यन्यः स्थातुमर्हति ॥४९

श्रीभगवानुवाच—

अहं नारायणो ब्रह्मन्सर्वभूतविनाशनः । अहं सहस्रशीर्षाख्यो यः पदैरभिसंज्ञितः ॥ ५०
आदित्यवर्णः पुरुषो मखे ब्रह्ममयो मखः । अहमग्निर्हव्यवाहो यादसां पतिरव्ययः ॥ ५१
अहमिन्द्रपदे शक्रो वर्षाणां परिवत्सरः । अहं योगी युगाख्यस्य युगान्तावर्त एव च ॥ ५२
अहं सर्वाणि सत्त्वानि दैवतान्यखिलानि तु । भुजंगानामहं शेषस्तार्क्ष्यो वै सर्वपक्षिणाम् ॥
कृतान्तः सर्वभूतानां विश्वेषां कालसंज्ञितः । अहं धर्मस्तपश्चाहं सर्वाश्रमनिवासिनाम् ॥
अहं चैव सरिद्दिव्या क्षीरोदश्च महार्णवः । यत्तत्सत्यं च परममहमेकः प्रजापतिः ॥ ५५
अहं सांख्यमहं योगोऽप्यहं तत्परमं पदम् । अहमिज्या क्रिया चाहमहं विद्याधिपः स्मृतः ॥
अहं ज्योतिरहं वायुरहं भूमिरहं नभः । अहमापः समुद्राश्च नक्षत्राणि दिशो दश ॥ ५७
अहं वर्षमहं सोमः पर्जन्योऽहमहं रविः । क्षीरोदसागरे चाहं समुद्रे वडवामुखः ॥ ५८
वह्निः संवर्तको भूत्वा पिबंस्तोयमयं हविः । अहं पुराणः परमं तथैवाहं परायणम् ॥ ५९
अहं भूतस्य भव्यस्य वर्तमानस्य संभवः । यत्किंचित्पश्यसे विप्र यच्छृणोषि च किंचन ॥६०
यल्लोके चानुभवसि तत्सर्वं मामनुस्मर । विश्वं सृष्टं मया पूर्वं सृज्यं चाद्यापि पश्य माम् ॥ ६१
युगे युगे च स्रक्ष्यामि मार्कण्डेयाखिलं जगत् । तदेतदखिलं सर्वं मार्कण्डेयावधारय ॥ ६२
शुश्रूषुर्मम धर्मांश्च कुक्षौ चर सुखं मम । मम ब्रह्मा शरीरस्थो देवैश्च ऋषिभिः सह ॥ ६३
व्यक्तमव्यक्तयोगं मामवगच्छासुरद्विषम् । अहमेकाक्षरो मन्त्रस्त्र्यक्षरश्चैव तारकः ॥ ६४
परस्त्रिवर्गादोंकारस्त्रिवर्गार्थनिदर्शनः । एवमादिपुराणेशो वदन्नेव महामतिः ॥ ६५
*वक्त्रमाहृतवानाशु मार्कण्डेयं महामुनिम् । ततो भगवतः कुक्षिं प्रविष्टो मुनिसत्तमः ॥
स तस्मिन्सुखमेकान्ते शुश्रूषुर्हंसमव्ययम् । ६६

योऽहमेव विविधतनुं परिश्रितो महार्णवे व्यपगतचन्द्रभास्करे ।
शनैश्चरन्प्रभुरपि हंससंज्ञितोऽसृजज्जगद्विहरति कालपर्यये ॥ ६७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावे सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८९९१ ॥

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ङ पुस्तके—वक्त्रं व्यावृत्तवानाशु मार्कण्डेयो महामुनिरिति ।

---

१ ग. घ. °त्मकः । द्र° । २ क ख. °र्वभूः सर्वना° । ३ क. ख. °र्षाख्यैर्यः प° । ४ ग. घ. °षो मुखे । ङ. षो मुख्यो ब्र° । ५ ग. घ ङ. °वाहः सदसत्पतिरद्भुतः । अ° । ६ ग. घ. ङ. शक्रः क्रतूनां प° । ७ ग. ङ. °म् । भविष्ये वारि सर्वत्र भविष्यत्सर्वसं° । ८ ग. घ. °म् । तदक्षयो विविधमयाश्रितां तनुं म° । ९ क. ख. ग. °रथहंससंज्ञितेऽसृजज्जगद्विरहितका° ।

अथाष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

आपवः स विभुर्भूत्वा चारयामास वै तपः। छादयित्वाऽऽत्मनो देहं[3] यादसां कुलसंभवम् ॥ १
ततो महात्माऽतिबलो मतिं लोकस्य सर्जने। महतां पञ्चभूतानां विश्वो विश्वममचिन्तयत्
तस्य चिन्तयमानस्य निर्वाते संस्थितेऽर्णवे । निराकाशे तोयमये सूक्ष्मे जगति गह्वरे ॥ ३
ईषत्संक्षोभयामास सोऽर्णवं सलिलाश्रयः। अनन्तरोर्मिभिः सूक्ष्ममथ च्छिद्रमभूत्पुरा ॥ ४
शब्दं प्रति तदोद्भूतो मारुतश्छिद्रसंभवः। स लब्ध्वाऽन्तरमक्षोभ्यो व्यवर्धत समीरणः ॥५
विवर्धता बलवता वेगाद्विक्षोभितोऽर्णवः। तस्यार्णवस्य क्षुब्धस्य तस्मिन्नम्भसि मन्थिते
कृष्णवर्त्मा समभवत्प्रभुर्वैश्वानरो महान् ॥ ६
ततः संशोषयामास पावकः सलिलं बहु। क्षयाज्जलनिधेश्छिद्रमभवद्विस्तृतं नभः ॥ ७
आत्मतेजोद्भवाः पुण्या आपोऽमृतरसोपमाः। आकाशं छिद्रसंभूतं वायुराकाशसंभवः॥ ८
आभ्यां संघर्षणोद्भूतं पावकं वायुसंभवम् । दृष्ट्वा प्रीतो महादेवो महाभूतविभावनः ॥ ९
दृष्ट्वा भूतानि भगवाँल्लोकसृष्ट्यर्थमुत्तमम् । ब्रह्मणो जन्मसहितं बहुरूपो व्यचिन्तयत् ॥ १०
चतुर्युगाभिसंख्याते सहस्रयुगपर्यये । बहुर्जन्मा हि विश्वात्मा ब्रह्मणो हविरुच्यते ॥ ११
यत्पृथिव्यां द्विजेन्द्राणां तपसा भावितात्मनाम् । ज्ञानं दृष्टं तु विश्वार्थे योगिनां याति मुख्य-
ताम् ॥ १२
तं योगवन्तं विज्ञाय संपूर्णैश्वर्यमुत्तमम् । पदे ब्रह्मणि विश्वेशं[10] न्ययोजयत योगवित् ॥ १३
ततस्तस्मिन्महातोये महीशो हरिरच्युतः । जले[11] क्रीडंश्च विधिवन्मोदते सर्वलोककृत् ॥
पद्मं नाभ्युद्भवं चैकं समुत्पादितवांस्तदा । सहस्रपर्णं विरजं भास्कराभं हिरण्मयम् ॥ १५
हुताशनज्वलितशिखोज्ज्वलत्प्रभमुपस्थितं शरदमलार्कतेजसम् ।
विराजते कमलमुदारवर्चसं महात्मनस्तनुरुहचारुदर्शनम् ॥ १६

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावो नामाष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९००७ ॥

अथैकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

अथ योगवतां श्रेष्ठमसृजद्भूरितेजसम् । स्रष्टारं सर्वलोकानां ब्रह्माणं सर्वतोमुखम्[13] ॥ १
यस्मिन्हिरण्मये पद्मे बहुयोजनविस्तृते । सर्वतेजोगुणमयं पार्थिवैर्लक्षणैर्वृतम् ॥ २

---

१ ग घ. ङ. च. °प एव वि°। २ ग. च. 'त्वा चर°। घ °त्वा वरया'। ङ. 'त्वा तापया'। ३ ग. °हं तपसा कुशसंभवः। त° । घ. ङ. च. 'हं पयसा कुशसंभवः। त°। ४ ङ. च. °लाश्रितः। ५ ग. 'श्रयम्। अ'। ६ ङ. 'णो रूपस°। ७ ग. 'हशाने स°। ८ क. ख. °जन्मविशुद्धात्मब्रह्मणेह निरु° । ग. घ. जन्मविशुद्धात्मा। ९ ग. ज्ञातं द्रष्टुं तु। घ. ज्ञातु द°। १० ग. घ. ङ 'शं न्ययो°। ११ क. ख. स्वयं। १२ ग. घ. ङ. 'रुशैलवत्। इ°। १३ ङ. 'मू।
तस्मि'।

तच्च पद्मं पुराणज्ञाः पृथिवीरूपमुत्तमम् । नारायणसमुद्भूतं प्रवदन्ति महर्षयः ॥ ३
या पद्मा सा रसा देवी पृथिवी परिचक्ष्यते । ये पद्मसारगुरवस्तान्दिव्यान्पर्वतान्विदुः ॥ ४
हिमवन्तं च मेरुं च नीलं निषधमेव च । कैलासं मुञ्जवन्तं च तथाऽन्यं गन्धमादनम् ॥ ५
पुण्यं त्रिशिखरं चैव कान्तं मन्दरमेव च । उदयं पिञ्जरं चैव विन्ध्यवन्तं च पर्वतम् ॥ ६
एते देवगणानां च सिद्धानां च महात्मनाम् । आश्रयाः पुण्य[3]शीलानां सर्वकामफलप्रदाः ॥
एतेषामन्तरे देशो जम्बूद्वीप इति स्मृतः । जम्बूद्वीपस्य संस्थानं याज्ञिया यत्र वै क्रियाः ॥
एभ्यो यत्स्रवते तोयं दिव्यामृतरसोपमम् । दिव्यास्तीर्थ[4]शताधाराः सुरम्याः सरितः स्मृताः
स्मृतानि यानि पद्मस्य केसराणि समन्ततः । असंख्येयाः पृथिव्यास्ते विश्वे वै धातुपर्वताः
यानि पद्मस्य पर्णानि भू[6]रीणि तु नराधिप । ते दुर्गमाः शैलचिता म्लेच्छदेशा विकल्पिताः
यान्यधोभागपर्णानि ते निवासास्तु भागशः । दैत्यानामुरगाणां च पतङ्गानां च पार्थिव ॥ १२
तेषां महार्णवो यत्र तद्रसेत्यभिसंज्ञितम् । महापातककर्माणो मज्जन्ते यत्र मानवाः ॥ १३
पद्मस्यान्तरतो यत्तदेकार्णवगता मही । प्रोक्ताऽथ दिक्षु सर्वासु चत्वारः सलिलाकराः ॥
एवं नारायणस्यार्थे मही पुष्करसंभवा । प्रादुर्भावोऽप्ययं तस्मान्नाम्ना[10,11] पुष्करसंज्ञितः ॥ १५
एतस्मात्कारणात्तज्ज्ञैः[12] पुराणैः परमर्षिभिः । याज्ञिकैर्वेददृष्टान्तैर्यज्ञे पद्मविधिः स्मृतः ॥ १६
एवं भगवता तेन विश्वेषां धारणाविधिः । पर्वतानां नदीनां च ह्रदानां चैव निर्मितः ॥ १७
विभुस्तथैवाप्रतिमप्रभावः प्रभाकराभो वरुणः[13] सितद्युतिः ।
*शनैः स्वयंभूः शयनं सृजत्तदा जगन्मयं पद्मविधिं महार्णवे ॥ १८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भाव एकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९०२५ ॥

अथ सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

[14]विघ्नस्तपसि संभूतो मधुर्नाम महासुरः । तेनैव च सहोद्भूतो[15] ह्यसुरो नाम कैटभः ॥ १
तौ रजस्तमसौ विष्णोः[16] संभूतौ[17] तामसौ गणौ । एकार्णवे जगत्सर्वं क्षोभयन्तौ महाबलौ ॥
दिव्यरक्ताम्बरधरौ श्वेतदीप्तोग्रदंष्ट्रिणौ । किरीटै[18]कुण्डलोदग्रौ केयूरवलयोज्ज्वलौ ॥ ३
महाविवृतता[19]म्राक्षौ पीनोरस्कौ महाभुजौ । महागिरेः संहननौ जङ्गमाविव पर्वतौ ॥ ४

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ग. घ. पुस्तकयोः । शनैःस्वयंभूः श्रयते सृजज्जगज्जगन्मयः पद्मनिधिर्महार्णवे । इति ।

---

१ ङ मनीषिणः । २ ङ. °लासमृक्षव° । ३ ङ °ण्यतीर्थानां । ४ ङ. °र्थसिता । ५ ग. घ. ङ. °ताः । यान्येतानि च प° । ६ ग. घं. ङ. भूरिपूर्वं न° । ७ ग. घ. °न्यष्टौ भा° । ८ ङ. नामसुराणां । ९ ग. घ. °भिः । यज्ञियैर्वे° । १० ग. °र्यज्ञैः पूर्वचितिः कृता ए° । घ. °र्यज्ञैः सूपचितिःकृता । ए° । ११ ङ. ज्ञैषूपचितिः कृता । ए° । १२ ग. घ. विश्वया धरया वि° । १३ क. ख. °रुणासि° । ङ. °रुणोऽमरद्यु° । १४ ङ. विष्णौ स्वपिति सं° । १५ क. ख. °तो रजसा कैटभस्ततः। तौ । १६ क. ख. विघ्नसं° । ग. घ. विघ्नो सं° । १७ क. ख. घ. °दीप्ताग्र° । १८ ग. ङ. °टमुकुटोद° । १९ क. ख °विक्रमता° । ग. घं. विकृतता° ।

नवमेघप्रतीकाशावादित्यसदृशाननौ । विद्युदाभौ गदाग्राभ्यां कराभ्यामतिभीषणौ ॥ ५
तौ पादयोस्तु विन्यासादुत्क्षिपन्ताविवार्णवम् । कम्पयन्ताविव हरिं शयानं मधुसूदनम् ॥
तौ तत्र विचरन्तौ स्म पुष्करे विश्वतोमुखम् । योगिनां श्रेष्ठमासाद्य दीप्तं ददृशतुस्तदा ॥७
नारायणसमाज्ञातं सृजन्तमखिलाः प्रजाः । दैवतानि च विश्वानि मानसानसुरानृषीन् ॥ ८
ततस्तावूचतुस्तत्र ब्रह्माणमसुरोत्तमौ । दीप्तौ मुमूर्षू संक्रुद्धौ रोषव्याकुलितेक्षणौ ॥ ९
कस्त्वं पुष्करमध्यस्थः सितोष्णीषश्चतुर्भुजः । आधाय नियमं मोहादास्से त्वं विगतज्वरः ॥
एह्यागच्छाऽऽवयोर्युद्धं देहि त्वं कमलोद्भव । आवाभ्यां परमीशाभ्यामशक्तस्त्वमिहार्णवे ॥
तत्र कश्चोद्भवस्तुभ्यं केन वाऽसि न योजितः । कः स्रष्टा कश्च ते गोप्ता केन नाम्ना विधीयसे

ब्रह्मोवाच—

एक इत्युच्यते लोकैरविचिन्त्यः सहस्रदृक् । तत्संयोगेन भवतोः कर्म नामावगच्छताम् ॥

मधुकैटभावूचतुः—

नाऽऽवयोः परमं लोके किंचिदस्ति महामते । आवाभ्यां छाद्यते विश्वं तमसा रजसाऽथ वै
रजस्तमोमयावावामृषीणामवलङ्घितौ । छाद्यमानौ धर्मशीलौ दुस्तरौ सर्वदेहिनाम् ॥
आवाभ्यामुह्यते लोको दुष्कराभ्यां युगे युगे । * आवामर्थश्च कामश्च यज्ञः स्वर्गपरिग्रहः ॥
सुखं यत्र मुदा युक्तं यत्र श्रीः कीर्तिरेव च । येषां यत्काङ्क्षितं चैव तत्तदावां विचिन्तय ॥

ब्रह्मोवाच—

यत्नाद्योगवतो दृष्ट्वा योगः पूर्वं मयाऽर्जितः । तं समाधाय गुणवत्सत्त्वं चास्मि समाश्रितः॥
यः परो योगमतिमान्योगाख्यः सत्त्वमेव च । रजसस्तमसश्चैव यः स्रष्टा विश्वसंभवः ॥ १९
ततो भूतानि जायन्ते सात्त्विकानीतराणि च । स एव हि युवां नांशे वशी देवो हनिष्यति ॥
स्वपन्नेव ततः श्रीमान्बहुयोजनविस्तृतम्[12] । बाहुं नारायणो [11]ब्रह्मा कृतवानात्ममायया ॥ २१
कृष्यमाणौ ततस्तस्य बाहुना बाहुशालिनः । चेरतुस्तौ विगलितौ शकुनाविव पीवरौ ॥२२
ततस्तावाहतुर्गत्वा तदा देवं सनातनम् । पद्मनाभं हृषीकेशं प्रणिपत्य स्थितावुभौ ॥ २३
जानीवस्त्वां विश्वयोनिं त्वामेकं पुरुषोत्तमम्[13] । त्वमावां पाहि हेत्वर्थमिदं नौ बुद्धिकारणम्
अमोघदर्शनः स त्वं यतस्त्वां विद्व(:)शाश्वतम् । ततस्त्वामागतावावामभितः प्रसमीक्षितुम्
तदिच्छामो वरं देव त्वत्तोऽद्भुतमरिंदम । अमोघदर्शनोऽसि त्वं नमस्ते समितिंजय ॥ २६

श्रीभगवानुवाच—

किमर्थं हि द्रुतं ब्रूतं वरं ह्यसुरसत्तमौ । दत्तायुष्कौ पुनर्भूयो[14] रहो जीवितुमिच्छथः ॥ २७

मधुकैटभावूचतुः—

यस्मिन्न कश्चिन्मृतवान्देव तस्मिन्प्रभो वधम् । [15]तमिच्छावो [16]वधश्चैव+ त्वत्तो नोऽस्तु महाव्रत

* इतः प्रभृतिविचिन्तयेत्यन्तग्रन्थो न ङ. पुस्तके । + अत्र नौ त्वत्तोऽस्तु महाव्रतेति भवितुं युक्तम् ।

१ क. ख घ. नगमे । २ ङ. °दाभोगवद्ग्राह्यः क° । ३ ग. घ. ङ. °णौ । पादसंचारवि° । ४ ङ. च. °मुखे । यो° । ५ ग. घ. ङ. युयुत्सू । ६ ङ. आवामगणयन्मोहा° । ७ ग. घ. °तिनाथो गा° । ङ. °तिनायोऽक्षरः स° । ८ च. युवामर्थे व° । ९ ग. घ. नाशं । १० च. °वोऽत्र तक्षति । ११ क. ख. ब्रह्म । १२ ङ. °लिनौ । चे° । १३ ग. घ. °म् । न मायायां हि । ङ. °म् । तन्मायया हि तत्त्वार्थमिह नो बु° । १४ ङ. °भूय आहो । १५ ग. तदिच्छा° । १६ क. ख. वधं चै° ।

श्रीभगवानुवाच—

बाढं युवां तु प्रवरौ भविष्यत्कालसंभवे। भविष्यतो न संदेहः सत्यमेव्द्रवीमि वाम् ॥ २९
वरं प्रदायाथ महासुराभ्यां सनातनो विश्ववरः सुरोत्तमः ।
रजस्तमोवर्गभवायनौ यमौ ममन्थ तावूरुतलेन वै प्रभुः ॥ ३०

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावे मधुकैटभवधे सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९०५५ ॥

अथैकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

स्थित्वा च त[1]स्मिन्कमले ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः। ऊर्ध्वबाहुर्महातेजास्तपो घोरं समाश्रितः ॥
प्रज्वलन्निव तेजोभिर्भाभिः स्वाभिस्तमोनुदः । बभासे सर्वधर्मस्थः सहस्रांशुरिवांशुभिः ॥
अथान्यद्रूपमास्थाय शंभुर्नारायणोऽव्ययः । आजगाम महातेजा योगाचार्यो महायशाः ॥
सांख्याचार्यो हि मतिमान्कपिलो ब्राह्मणो वरः। उभावपि महात्मानौ स्तुवन्तौ[2] क्षेत्रतत्परौ
तौ प्राप्तावूचतुस्तत्र ब्रह्माणममितौजसम् । परावरविशेषज्ञौ पूजितौ च महर्षिभिः ॥ ५
ब्रह्मात्मदृढबन्धश्च विशालो जगदास्थितः । ग्रामणीः सर्वभूतानां ब्रह्मा त्रैलोक्यपूजितः॥
*तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा[3] ब्रह्माऽभ्याहृतयोगवित्। त्रीनिमान्कृतवाँल्लोका[4]न्यथेयं ब्रह्मणःश्रुतिः+
पुत्रं[5] च शंभवे चैकं समुत्पादितवानृषिः । तस्याग्रे[6] वाग्यतस्तस्थौ ब्रह्मा[7] तामसमव्ययम् ॥ ८
सोत्पन्नमात्रो ब्रह्माणमुक्तवान्मानसः सुतः। किं कुर्मस्तव साहाय्यं ब्रवीतु भगवानृषिः॥ ९

ब्रह्मोवाच—

य एष कपिलो ब्रह्म[8] नारायणमयस्तथा । वेदते[9] भवतस्तत्त्वं तत्कुरुष्व महामते ॥ १०
ब्रह्मणस्तु तदर्थं तु तदा भूयः समुत्थितः । शुश्रूषुरस्मि युवयोः किं करोमि कृताञ्जलिः ॥

श्रीभगवानुवाच—

यत्सत्यमक्षरं ब्रह्मं[10] ह्यष्टादशविधं तु तत् । यत्सत्यं यदृतं तत्तु परं पदमनुस्मर ॥ १२
एतद्वचो निशम्यैव ययौ स दिशमुत्तराम्। गत्वा च तत्र ब्रह्मत्वमगमं[11]ज्ज्ञानतेजसा ॥ १३
ततो ब्रह्मा भुवं नाम द्वितीयमसृजत्प्रभुः । संकल्पयित्वा मनसा तमेव च महामनाः ॥१४
ततः सोऽथाब्रवीद्वाक्यं किं करोमि पितामह। पितामहसमाज्ञातो ब्रह्माणं समुपस्थितः ॥
ब्रह्माभ्यासं तु कृतवान्भुवश्च पृथिवीं गतः। प्राप्तश्च परमं स्थानं स तयोः पार्श्वमागतः ॥
तस्मिन्नपि गते पुत्रे तृतीयमसृजत्प्रभुं[12]ः । मोक्षप्रवृत्तिकुशलं भूर्भुवं नामतो विभुम् ॥ १७

---

* एतदर्धेऽयं पाठो ङ. पुस्तके—यतस्तद्वचनं श्रुत्वा सायोज्यमुभयोस्तदेति । + इतः परं मानसः सुत इत्यन्तग्रन्थो न विद्यते ग. पुस्तके ।

---

१ ख. ग. घ. ङ. तस्मिंस्तुमुले। २ ङ. कूजन्तौ । ३ ख. ग. घ. °त्रा विप्रो व्याहृ° । ४ ङ °थेष्ट ब्रह्मणः श्रुतम् । पु° । ५ ङ. °त्रं स्वायंभुवं चै° । ६ ङ. °स्याऽऽश्रमपदस्थस्य ब्रह्मा मानसम° । ७ क. °ह्माणमजमव्य° । ८ ग. घ. ङ. ब्रह्मा । ९ ग. वदेच्च भ° । ङ. वदत्येव म° । १० क. ख. °ह्मनष्टा° । ११ ग. °मध्यगन° । १२ क. ख. °भुः । सांख्यप्र° ।

गो[1]पतित्वं समासाद्य तयोरेवागमद्गतिम् । एवं पुत्रास्त्रयोऽप्येत उक्ताः शंभोर्महात्मनः ॥
तान्गृहीत्वा सुतांस्तस्य प्रयातः स्वार्जितां गतिम् । नारायणश्च भगवान्कपिलश्च यतीश्वरः
यं कालं तौ गतौ मुक्तौ ब्रह्मा तं कालमेव हि । ततो घोरतमं भूयः संश्रितः परमं व्रतम् ॥
न रेमेऽथ ततो ब्रह्मा प्रभुरेकस्तपश्चरन् । शरीरा[2]र्धात्ततो भार्यां समुत्पादितवाञ्छुभाम् ॥ २१
तपसा तेजसा चैव वर्चसा नियमेन च । सदृशीमात्मनो देवीं समर्थां लोकसर्जने ॥ २२
तया समाहितस्तत्र रेमे ब्रह्मा तपश्चरन् । * ततो जगाद त्रिपदां गायत्रीं वेदपूजिताम् ॥
सृ[3]जन्प्रजा[4]नां पतयः(?) सागरांश्चासृजद्विभुः । अ[5]परांश्चैव चतुरो वेदान्गायत्रिसंभवान् ॥ २४
आत्मनः सदृशान्पुत्रानसृजद्वै पितामहः । विश्वे प्रजानां पतयो येभ्यो लोका विनिःसृताः ॥
विश्वेशं प्रथमं तावन्महातापसमात्मजम् । सर्व[6]मन्त्रहितं पुण्यं नाम्ना धर्मं स सृष्टवान् ॥ २६
दक्षं मरीचिमत्रिं च पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् । वसिष्ठं गौतमं चैव भृगुमङ्गिरसं मनुम् ॥ २७
अथैवाद्भुतमित्येते ज्ञेयाः पैतामहर्षयः । त्रयोदश[7]गुणं धर्ममालभन्त महर्षयः ॥ २८
अदितिर्दितिर्दनुः काला अनायुः सिंहिका मुनिः । ताम्रा क्रोधाऽथ सुरता विनता कद्रुरेव च ॥
दक्षस्यापत्यमेता वै कन्या द्वादश पार्थिव + । मरीचेः कश्यपः पुत्रस्तपसा निर्मितः किल ॥
तस्मै कन्या द्वादशान्या दक्षस्ताः प्रददौ तदा । नक्षत्राणि च सोमाय तदा वै दत्तवानृषिः ॥
रोहिण्यादीनि सर्वाणि पुण्यानि रविनन्दन । लक्ष्मी[8]र्मरुत्वती साध्या विश्वेशा च मता शुभा
देवी सरस्वती चैव ब्रह्मणा निर्मिता पुरा । एताः पञ्च वरिष्ठा वै सुरश्रेष्ठाय पार्थिव ॥ ३३
दत्ता भद्राय धर्माय ब्रह्मणा दृष्टकर्मणा । यां[10] तु रूपवती पत्नी ब्रह्मणः कामरूपिणी ॥
सुर[11]भिः सा हिता भूत्वा ब्रह्माणं समुपस्थिता । ततस्तामगमद्ब्रह्मा मैथुनं लोकपूजितः ॥ ३५
लोकसर्जनहेतुज्ञो गवामर्थाय सत्तमः । × जज्ञिरे च सुतास्तस्यां विपुला धूमसंनिभाः ॥
नक्तसंध्याभ्रसंकाशाः प्रादहंस्तिग्मतेजसः । ते रुदन्तो द्रवन्तश्च गर्हयन्तः पितामहम् ॥
रोदनाद्द्रवणाच्चैव रुद्रा इति ततः स्मृताः । निर्ऋतिश्चैव शंभुर्वै तृतीयश्चापराजितः ॥ ३८
मृगव्याधः कपर्दी च दह[12]नोऽथेश्वरश्च वै । अहिर्बुध्न्यश्च भगवान्कपाली चापि पिङ्गलः ॥
सेनानीश्च महातेजा रुद्रास्त्वेकादश स्मृताः । तस्यामेव सुरभ्यां च गावो यज्ञेश्वराश्च वै[13]
प्रकृष्टाश्च तथा[14] मायाः[15] सुरभ्याः पशवोऽक्षराः । अजाश्चैव तु हंसाश्च तथैवामृतमुत्तमम् ॥ ४१
ओषध्यः प्रवरायाश्च सुरस्यास्ताः समुत्थिताः । धर्माल्लक्ष्मीस्तथा कामं साध्या साध्यान्व्यजायत ॥ ४२

---

* एतदर्धं सृजन्प्रजानामित्येतदर्धात्परं विद्यते ग. घ. च. पुस्तकेषु । + इतउत्तरमेतदर्धं विद्यते ग. घ. ङ. पुस्तकेषु—नक्षत्राणि च चन्द्रस्य सप्तविंशतिर्मूर्जिताम् । इति । × अत्रायं पाठो ग. घ. ङ. पुस्तकेषु—जज्ञे चैकादशांस्तान्वै विपुलान्धूमसंनिभान् । नक्तसंध्याभ्रसंकाशान्दहतस्तिग्मतेजसा । इति ।

---

१ ग. घ. ङ. °पतिधर्ममा° । २ क. ख. घ. °रात्तां ततो । ३ ग. घ. जत्प्रजा° । ४ ङ. °नां सप्तशतीः सा° । ५ ङ. °श्चाऽऽत्मजानिव । अ° । ६ ग. ङ. अकरोच्चैव । ७ ग. घ. ङ. °वेत्र सहितं । ८ ग. घ. ङ. °गुणारम्भा ये वंशास्तु महर्षिणाम् । अ° । ९ ग. घ. °क्ष्मीरूर्जवतीसध्या । १० क. ख. ङ. या रूपार्धव° । ११ ग. ङ. °भिः सहि° । १२ क. ख. °नोऽथ खर° । १३ ग. घ. ङ. वै । अक्र° । १४ घ. °था शाखाः सिकताः पृष्ठयोऽक्ष° । १५ ग. माषाः सिकताः पृष्ठयोऽक्ष° ।

भवं च प्रभवं चैव हीशं चाऽऽसुरहं तथा। अरुणं चाऽऽरुणिं चैव विश्वावसुबलध्रुवौ॥४३
हविष्यं च वितानं च विधानशमितावपि । वत्सरं चैव भूतिं च सर्वासुरनिषूदनम् ॥ ४४
सुपर्वाणं बृहत्कान्तिः साध्या लोकनमस्कृताः। वासवानुगता देवी जनयामास वै सुरान्
वरं वै प्रथमं देवं द्वितीयं ध्रुवमव्ययम्। विश्वावसुं तृतीयं च चतुर्थं सोममीश्वरम् ॥ ४६
ततोऽनुरूपमार्यं च यमस्तस्मादनन्तरम् । सप्तमं च तथा वायुमष्टमं निर्ऋतिं वसुम् ॥ ४७
धर्मस्यापत्यमेतद्वै सुदेव्यां समजायत। विश्वे देवाश्च विश्वायां धर्माज्जाता इति श्रुतिः॥४८
दक्षश्चैव महाबाहुः पुष्करस्वन एव च । चाक्षुषस्तु मनुश्चैव तथा मधुमहोरगौ ॥ ४९
विश्रान्तकवपुर्बालो विष्कम्भश्च महायशाः। गरुडश्चातिसत्त्वौजा भास्करप्रतिमद्युतिः ॥
विश्वान्देवान्देवमाता विश्वेशाऽजनयत्सुतान्। मरुत्वती मरुत्वतो देवानजनयत्सुतान्॥५१
*अग्निं चक्षुं रविज्योतिः सावित्रं मित्रमेव च। अमरं शरवृष्टिं च सुकर्षं च महाभुजम्॥५२
विराजं चैव वाचं च विश्वावसुमतिं तथा। अश्वमित्रं चित्ररश्मिं तथा निषधनं नृप॥ ५३
ह्वयन्तं वाडवं चैव चारित्रं मन्दपन्नगम् । बृहन्तं वै बृहद्रूपं तथा वै पूतनानुगम् ॥ ५४
मरुत्वती पुरा जज्ञ एतान्वै मरुतां गणान्। अदितिः कश्यपाज्जज्ञ आदित्यान्द्वादशैव हि
इन्द्रो विष्णुर्भगस्त्वष्टा वरुणो ह्यर्यमा रविः। पूषा मित्रश्च धनदो धाता पर्जन्य एव च॥५६
इत्येते द्वादशाऽऽदित्या वरिष्ठास्त्रिदिवौकसः। आदित्यस्य सरस्वत्यां जज्ञाते द्वौ सुतौ वरौ ॥
तपःश्रेष्ठौ गुणश्रेष्ठौ त्रिदिवस्यापि संमतौ। दनुस्तु दानवाञ्जज्ञे दितिर्दैत्यान्व्यजायत ॥ ५८
काला तु वै कालकेयानसुरान्सुरसा तु वै। अनायुषायास्तनया व्याधयः सुमहाबलाः॥५९
सिंहिका ग्रहमाता वै गन्धर्वजननी मुनिः । ताम्रा त्वप्सरसां माता पुण्यानां भारतोद्भव
क्रोधायाः सर्वभूतानि पिशाचाश्चैव पार्थिव। जज्ञे यक्षगणांश्चैव राक्षसांश्च विशांपते ॥६१
चतुष्पदानि सत्त्वानि तथा गावस्तु सौरभाः । सुपर्णान्पक्षिणश्चैव विनता च व्यजायत ॥
महीधरान्सर्वनागान्देवी कद्रूर्व्यजायत । एवं वृद्धिं समगमन्विश्वे लोकाः परंतप ॥ ६३
तदा वै पौष्करो[11] राजन्प्रादुर्भावो महात्मनः । प्रादुर्भावः पौष्करस्ते मया द्वैपायनेरितः ॥६४
पुराणः पुरुषश्चैव मया विष्णुर्हरिः प्रभुः । कथितस्तेऽनुपूर्वेण संस्तुतः परमर्षिभिः ॥ ६५

यश्चेदमग्र्यं शृणुयात्पुराणं सदा नरः पर्वसु[12] गौरवेण ।
अवाप्य लोकान्स हि वीतरागः परत्र च स्वर्गफलानि भुङ्क्ते ॥ ६६

चक्षुषा मनसा वाचा कर्मणा च चतुर्विधम्। प्रसादयति यः कृष्णं तं कृष्णोऽनुप्रसीदति॥
राजा च लभते राज्यमधनश्चोत्तमं धनम्। क्षीणायुर्लभते चाऽऽयुः पुत्रकामः सुतं तथा ॥
यज्ञा वेदास्तथा कामास्तपांसि विविधानि च। प्राप्नोति विविधं पुण्यं विष्णुभक्तो धनानि च
यद्यत्कामयते किंचित्तत्तल्लोकेश्वराद्भवेत् । सर्वं विहाय य इमं पठेत्पौष्करकं हरेः ॥ ७०

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ग. ङ. पुस्तकयोः—अग्निश्चक्षू रविज्योतिः सावित्री मित्र एव च । इति ।

१ ग. घ. °था । वरुणं वारुणिं । २ क. °स्कृताः । तमेवा° । ३ ङ. °मार्यं च य° । ४ ङ. सुरभ्याः । ग. ङ. वरदो । ८ क. ख. गुणिश्रे° । ९ क. ख. ग. घ. °राम्राक्षसांस्तु वै । १० ख. °रसाः । सु° । ११ ग. °ष्करे राजन्प्रादुर्भावे म° । घ. ङ. °ष्करं राजन्प्रादुर्भावं म° । १२ ङ. °सु चेत्पठेत वा । अ° ।
सुरभ्यां । ५ ग. घ. विश्रान्तकमनुर्बा° । ङ. विश्वरूपवसुर्बा° । ६ ग. घ. विश्वेदेवा° । ङ विश्वेश्वरी दे° । ७ ग घ.

प्रादुर्भावं नृपश्रेष्ठ न तस्य ह्यशुभं भवेत्। एष पौष्करको नाम प्रादुर्भावो महात्मनः ॥
कीर्तितस्ते महाभाग व्यासश्रुतिनिदर्शनात् ॥ ७१

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावो नामैकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९१२६ ॥

अथ द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

विष्णुत्वं शृणु विष्णोश्च हरित्वं च कृते युगे। वैकुण्ठत्वं च देवेषु कृष्णत्वं मानुषेषु च ॥ १
ईश्वरस्य हि तस्यैषा कर्मणां गहना गतिः । संप्रत्यतीतान्भव्यांश्च शृणु राजन्यथातथम्॥
अव्यक्तो व्यक्तलिङ्गस्थो य एष भगवान्प्रभुः। नारायणो ह्यनन्तात्मा प्रभवोऽव्यय एव च
एष नारायणो भूत्वा हरिरासीत्सनातनः । ब्रह्मा वायुश्च सोमश्च धर्मः शक्रो बृहस्पतिः
अदितेरपि पुत्रत्वमेव[1] याति युगे युगे । एष विष्णुरिति ख्यात इन्द्रस्यावरजो विभुः ॥ ५
प्रसादजं ह्यस्य विभोरदित्याः पुत्रकारणम् । वधार्थं सुरशत्रूणां दैत्यदानवरक्षसाम् ॥ ६
प्रधानात्मा पुरा ह्येष ब्रह्माणमसृजत्प्रभुः । सोऽसृजत्पूर्वपुरुषः पुराकल्पे प्रजापतीन्[2] ॥ ७
असृजन्मानवांस्तत्र ब्रह्मवंशाननुत्तमान् । तेभ्योऽभवन्महात्मभ्यो बहुधा ब्रह्म शाश्वतम्
एतदाश्चर्यभूतस्य विष्णोः कर्मानुकीर्तनम्। कीर्तनीयस्य लोकेषु कीर्त्यमानं निबोध मे॥९
वृत्ते वृत्रवधे तत्र वर्तमाने कृते युगे । आसीत्त्रैलोक्यविख्यातः सङ्ग्रामस्तारकामयः॥ १०
यत्र ते दानवा घोराः सर्वे सङ्ग्रामदुर्जयाः । घ्नन्ति देवगणान्सर्वान्सयक्षोरगराक्षसान् ॥
ते वध्यमाना विमुखाः क्षीणप्रहरणा रणे । त्रातारं मनसा जग्मुर्देवं नारायणं प्रभुम्॥१२
एतस्मिन्नन्तरे मेघा निर्वाणाङ्गारवर्चसः। सार्कचन्द्रग्रहगणं छादयन्तो नभस्तलम्[3] ॥ १३
*चण्डविद्युद्गणोपेता घोरनिर्ह्रादकारिणः। अन्योन्यवेगाभिहताः प्रववुः सप्त मारुताः१४
दीप्ततोयाशनिघनैर्वज्रवेगानलानिलैः । रवैः सुघोरैरुत्पातैर्दह्यमानमिवाम्बरम् ॥ १५
तत उल्कासहस्राणि निपेतुः खगतान्यपि । दिव्यानि च विमानानि प्रपतन्त्युत्पतन्ति च१६
चतुर्युगान्त[4]पर्याये लोकानां यद्भयं भवेत्। अरूपवन्ति रूपाणि तस्मिन्नुत्पातलक्षणे ॥ १७
जातं च निष्प्रभं सर्वं न प्राज्ञायत किंचन । तिमिरौघपरिक्षिप्ता न रेजुश्च दिशो दश ॥ १८
विवेश रूपिणी काली कालमेघावगुण्ठिता। द्यौर्न भात्यभिभूतार्का घोरेण तमसाऽऽवृता॥
तान्घनौघान्सतिमिरान्दोर्भ्यामाक्षिप्य स प्रभुः। वपुः संदर्शयामास दिव्यं कृष्णवपुर्हरिः ॥
बलाहकाञ्जननिभं बलाहकतनूरुहम्। तेजसा वपुषा चैव कृष्णं कृष्णमिवाचलम् ॥ २१
दीप्तपीताम्बरधरं तप्तकाञ्चनभूषणम्। धूमान्धकारवपुषं युगान्ताग्निमिवोत्थितम् ॥ २२
चतुर्द्विगुणपीनांसं किरीटच्छन्नमूर्धजम्। बभौ चामीकरप्रख्यैरायुधैरुपशोभितम् ॥ २३

---

* इत आरभ्य दह्यमानमिवाम्बरमित्यन्तग्रन्थो न ग. पुस्तके।

---

१ क. ख. °त्रत्वं समेत्य रविनन्दन । ए° । २ ग. घ. °पतिः । अ° । ३ क. ख. घ. °म् । वेणुवि° । ४ ग. °गानुप° ।

चन्द्रार्ककिरणोद्द्योतं गिरिकूटमिवोच्छ्रितम् । नन्दकानन्दितकरं शराशीविषधारिणम् २४
शक्तिचि[1]त्रबलोदग्रं शङ्खचक्रगदाधरम् । विष्णुशैलं क्षमामूलं श्रीवृक्षं [2]शार्ङ्गशृङ्गिणम् ॥ २५
[*त्रिदशोदारफलदं स्वर्गस्त्रीचारुपल्लवम् । सर्वलोकमनःकान्तं सर्वसत्त्वमनोहरम् ॥ २६
नानाविमानविटपं तोयदाम्बुमधुस्रवम् । विद्याहंकारसाराढ्यं महाभूतप्ररोहणम् ॥ २७
विशेषपत्रैर्निचितं ग्रहनक्षत्रपुष्पितम् । दैत्यलोकमहास्कन्धं मर्त्यलोकप्रकाशितम् ॥ २८
+सागराकारनिर्ह्रादं रसातलमहाश्रयम् । मृगेन्द्रपाशैर्विततं पक्षजन्तुनिषेवितम् ॥ २९
शीलार्थचारुगन्धाढ्यं सर्वलोकमहा[3]द्रुमम् । अव्यक्तानन्तसलिलं व्यक्ताहंकारफेनिलम् ॥३०
महाभूततरङ्गौघं ग्रहनक्षत्रबुद्बुदम् । विमानै[4]र्विहगव्याप्तं तोयदाडम्बराकुलम् ॥ ३१
जन्तुमत्स्यगणाकीर्णं शैलशङ्खकुलैर्युतम् । त्रैगुण्यविषयावर्तं सर्वलोकतिमिङ्गिलम् ॥ ३२
वीरवृक्षलतागुल्मं भुजगोत्कृष्टशैवलम् । द्वादशार्कमहाद्वीपं रुद्रैकादशपत्तनम् ॥ ३३
वस्वष्टपर्वतोपेतं त्रैलोक्याम्भोमहोदधिम् । संध्यासंख्योर्मिसलिलं सुपर्णानिलसेवितम् ॥३४
दैत्यरक्षोगणग्राहं यक्षोरगझषाकुलम् । पितामहमहावीर्यं सर्वस्त्रीरत्नशोभितम् ॥ ३५
श्रीकीर्तिकान्तिलक्ष्मीभिर्नदीभिरुपशोभितम् । कालयोगिमहापर्वप्रलयोत्पत्तिवेगिनम् ॥३६
तं तु योगमहापारं नारायणमहार्णवम् । देवाधिदेवं वरदं भक्तानां भक्तिवत्सलम् ॥ ३७
अनुग्रहकरं देवं प्रशान्तिकरणं शुभम्] । हर्यश्वरथसंयुक्ते सुपर्णध्वजसेविते ॥ ३८
ग्रहचन्द्रार्करचिते मन्दराक्षवरावृते । अनन्तरश्मिभि[9]र्युक्ते विस्तीर्णे मेरुगह्वरे ॥ ३९
तारकाचित्रकुसुमे ग्रहनक्षत्रबन्धुरे । भयेष्वभयदं[10] व्योम्नि देवा दैत्यपराजिताः ॥ ४०
द[11]दृशुस्ते स्थितं देवं दिव्ये लोकमये रथे । ते कृताञ्जलयः सर्वे देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ ४१
जयशब्दं पुरस्कृत्य शरण्यं शरणं गताः । स तेषां तां गिरं श्रुत्वा विष्णुर्दैवतदैवतम् ॥४२
मनश्चक्रे विनाशाय दानवानां महामृधे । आकाशे तु स्थितो विष्णुरुत्तमं वपुरास्थितः॥
उवाच देवताः सर्वाः सप्रतिज्ञमिदं वचः । शान्तिं व्रजत भद्रं वो मा भैष्ट मरुतां गणाः ४४
जिता मे दानवाः सर्वे त्रैलोक्यं परिगृह्यताम् । ते तस्य सत्यसंधस्य विष्णोर्वाक्येन तोषिताः
देवाः प्रीतिं समाजग्मुः प्राश्यामृतमिवोत्तमम् । ततस्तमः संहृतं तद्विनेशुश्च बलाहकाः ॥४६
प्रववुश्च शिवा वाताः [12]प्रशान्ताश्च दिशो दश । शुद्धप्रभाणि ज्योतींषि सोमश्चक्रुः प्रदक्षिणाम्
न विग्रहं ग्रहाश्चक्रुः प्रशान्ताश्चापि सिन्धवः । विरजस्का×भवन्मार्गा नाकवर्गादयस्त्रयः ४८
यथार्थमूहुः सरितो नापि चुक्षुभिरेऽर्णवाः । आसञ्छुभानीन्द्रियाणि नराणामन्तरात्मसु ॥
महर्षयो वीतशोका वेदानुच्चै*रधीयत । यज्ञेषु च हविः पाकं शिवमाप च पावकः ॥ ५०

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ङ. पुस्तके नास्ति । + इत आरभ्य महाद्रुमामित्यन्तग्रन्थो ग. पुस्तके नास्ति ।

× अत्र संधिरार्षः । * अडभाव आर्षः ।

---

१ क. ख. °त्रफलोदग्रश° । २ क. ख. °धन्विनम् । त्रि° । ३ च. °हाद्रुतम् । अ° । ४ क. ख. घ. °नगरुतव्या° । ५ ग. °दानुचरा° । ६ ग. घ. °गोत्सृष्ट° । ७ ग. घ. °संध्योर्मि° । ८ ग. °म् । जन्तुयो° । घ. च. °म् । तत्तु ध° । ९ ग. °क्ते ददृशे मेरुकूबरे । १० ङ. °दं देवं देवदैत्यापराजितम् । द° । ११ ङ. °तं दिव्यं दिव्यलो° । १२ ङ. प्रसन्नाश्च ।

प्रवृत्तधर्माः संवृत्ता लोका मुदितमानसाः । विष्णोर्दत्तप्रतिज्ञस्य श्रुत्वाऽरिनिधने गिरम् ॥ ५२

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकामयसङ्ग्रामे द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९१७७ ॥

अथ त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

ततोऽभयं विष्णुवचः श्रुत्वा दैत्याश्च दानवाः । उद्योगं विपुलं चक्रुर्युद्धाय विजयाय च ॥ १

मयस्तु काञ्चनमयं त्रिनल्वायतमक्षयम् । चतुश्चक्रं सुविपुलं सुकल्पितमहायुगम् ॥ २

किङ्किणीजालनिर्घोषं द्वीपिचर्मपरिष्कृतम् । रुचिरं रत्नजालैश्च हेमजालैश्च शोभितम् ॥ ३

ईहामृगगणाकीर्णं पक्षिपङ्क्तिविराजितम् । दिव्यास्त्रतूणीरधरं पयोधरविनादितम् ॥ ४

स्वक्षं रथवरोदारं सूपस्थं गगनोपमम् । गदापरिघसंपूर्णं मूर्तिमन्तमिवार्णवम् ॥ ५

हेमकेयूरवलयं स्वर्णमण्डलकूबरम् । सपताकध्वजोपेतं सादित्यमिव[1]मन्दरम्[2] ॥ ६

गजेन्द्राभोगवपुषं[3] क्वचित्केसरिवर्चसम् । युक्तमृक्षसहस्रेण समृद्धाम्बुदनादितम् ॥ ७

दीप्तमाकाशगं दिव्यं रथं पररथारुजम् । अध्यतिष्ठद्रणाकाङ्क्षी मेरुं दीप्त इवांशुमान् ॥ ८

तारमुत्क्रोशविस्तारं सर्वं हेममयं रथम् । शैलाकारमसंबाधं नीलाञ्जनचयोपमम् ॥ ९

कार्ष्णायसमयं दिव्यं लोहेषाबद्धकूबरम् । तिमिरोद्गारिकिरणं गर्जन्तमिव तोयदम् ॥ १०

लोहजालेन महता सगवाक्षेण दंशितम् । आयसैः परिघैः पूर्णं क्षेपणीयैश्च मुद्गरैः ॥ ११

प्रासैः पाशैश्च विततैरसंयुक्तैश्च कण्टकैः । शोभितं त्रासयानैश्च तोमरैश्च परश्वधैः ॥ १२

उद्यन्तं द्विषतां हेतोर्द्वितीयमिव मन्दरम् । युक्तं खरसहस्रेण सोऽध्यारोहद्रथोत्तमम् ॥ १३

विरोचनस्तु संक्रुद्धो गदापाणिरवस्थितः । प्रमुखे तस्य सैन्यस्य दीप्तशृङ्ग इवाचलः ॥ १४

युक्तं रथसहस्रेण हयग्रीवस्तु दानवः । स्यन्दनं वाहयामास सपत्नानीकमर्दनः ॥ १५

व्यायतं किष्कुसाहस्रं धनुर्विस्फारयन्महत् । वराहः प्रमुखे तस्थौ सप्ररोह इवाचलः ॥ १६

खरस्तु विक्षरन्दर्पान्नेत्राभ्यां रोषजं जलम् । स्फुरद्दन्तोष्ठनयनः सङ्ग्रामं सोऽभ्यकाङ्क्षत ॥

त्वष्टा त्वष्टगजं घोरं यानमास्थाय दानवः । व्यूहितुं दानवव्यूहं परिचक्राम वीर्यवान् ॥ १८

विप्रचित्तिसुतः श्वेतः श्वेतकुण्डलभूषणः । श्वेतशैलप्रतीकाशो युद्धायाभिमुखे स्थितः ॥ १९

* अरिष्टो बलिपुत्रश्च वरिष्ठोऽद्रिशिलायुधः । युद्धायाभिमुखस्तस्थौ धराधरविकम्पनः ॥ २०

किशोरस्त्वतिसंहर्षात्किशोर इति चोदितः । सबला दानवाश्चैव संनह्यन्ते यथाक्रमम् ॥ २१

अभवद्दैत्यसैन्यस्य मध्ये रविरिवोदितः । लम्बस्तु नवमेघाभः प्रलम्बाम्बरभूषणः ॥ २२

* एतदर्धं नास्ति ङ. च. पुस्तकयोः ।

१ ग. घ. ङ. दैतेयदा° । २ ग. घ. ङ. मन्दिरम् । ३ ग. घ. ङ. °पुषा क्वचित्केसरि वर्चसा । यु° । ४ ङ. °दिना । दी । ५ ङ. °ष्टजयाका° । ६ क ख. °तैर्नरसंयुक्तक° । ७ ग. ङ. °क्त हयस° । ८ ङ. °स परानी° । ९ क. ख. वाराहः । १० ख. ग. °त्तिवपुश्चैव श्वे° । ११ क. °सुतश्चैव श्वे° । १२ क. ख. घ. °णः । श्वेतः श्वेतप्र° । १३ क. ख. घ. °स्त्वभिसं° । १४ ग. ङ. इव । १५ ग. संगृह्यन्ति ।

दैत्यव्यूहगतो भाति सनीहार इवांशुमान् । स्वर्भानुरास्ययोधी तु दशनोष्ठेक्षणायुधः ॥ २३
हसंस्तिष्ठति दैत्यानां प्रमुखे स महाग्रहः । अन्ये हयगतास्तत्र गजस्कन्धगताः परे ॥ २४
सिंहव्याघ्रगताश्चान्ये वराहर्क्षेषु चापरे । केचित्खरोष्ट्रयातारः केचिच्छ्वापदवाहनाः * ॥ २५
पत्तिनस्त्वपरे दैत्या भीषणा विकृताननाः । एकपादार्धपादाश्च ननृतुर्युद्धकाङ्क्षिणः ॥ २६
आस्फोटयन्तो बहवः क्ष्वेडन्तश्च तथा परे । हृष्टशार्दूलनिर्घोषा नेदुर्दानवपुंगवाः ॥ २७
ते गदापरिघैरुग्रैः शिलामुसलपाणयः । बाहुभिः परिघाकारैस्तर्जयन्ति स्म देवताः ॥ २८
पाशैः प्रासैश्च परिघैस्तोमराङ्कुशपट्टिशैः । चिक्रीडुस्ते शतघ्नीभिः शतधारैश्च मुद्गरैः ॥ २९
गण्डशैलैश्च शैलैश्च परिघैश्चोत्तमायसैः । चक्रैश्च दैत्यप्रवराश्चक्रुरानन्दितं बलम् ॥ ३०
एतद्दानवसैन्यं तत्सर्वं युद्धमदोत्कटम् । देवानभिमुखे तस्थौ मेघानीकमिवोद्धतम् ॥ ३१

तदद्भुतं दैत्यसहस्रगाढं वाय्वग्निशैलाम्बुदतोयकल्पम् ।
बलं रणौघाभ्युदयेऽभ्युदीर्णं युयुत्सयोन्मत्त मिवाऽऽबभासे ॥ ३२ ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकामयसङ्ग्रामे त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९२०९ ॥

अथ चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—
श्रुतस्ते दैत्यसैन्यस्य विस्तारो रविनन्दन । सुराणामपि सैन्यस्य विस्तारं वैष्णवं शृणु ॥ १
आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च महाबलौ । सबलाः सानुगाश्चैव संनह्यन्त यथाक्रमम् ॥
पुरुहूतस्तु पुरतो लोकपालः सहस्रदृक् । ग्रामणीः सर्वदेवानामारुरोह सुरद्विपम् ॥ ३
+मध्ये चास्य रथः सर्वपक्षिप्रवररंहसः । सुचारुचक्रचरणो हेमवज्रपरिष्कृतः ॥ ४
देवगन्धर्वयक्षौघैरनुयातः सहस्रशः । दीप्तिमद्भिः सदस्यैश्च ब्रह्मर्षिभिरभिष्टुतः ॥ ५
वज्रविस्फूर्जितोद्भूतैर्विद्युदिन्द्रायुधोदितैः । युक्तो बलाहकगणैः पर्वतैरिव कामगैः ॥ ६
यमारुढः स भगवान्पर्येति सकलं जगत् । हविर्धानेषु गायन्ति विप्रा मखमुखे स्थिताः ॥ ७
स्वर्गे शक्रानुयातेषु देवतूर्यनिनादिषु । सुन्दर्यः परिनृत्यन्ति शतशोऽप्सरसां गणाः ॥ ८
केतुना नागराजेन राजमानो यथा रविः । युक्तो हयसहस्रेण मनोमारुतरंहसा ॥ ९
स स्यन्दनवरो भाति गुप्तो मातलिना तदा । कृत्स्नः परिवृतो मेरुर्भास्करस्येव तेजसा १०
यमस्तु दण्डमुद्यम्य कालयुक्तश्च मुद्गरम् । तस्थौ सुरगणानीके दैत्यान्नादेन भीषयन् ॥ ११
चतुर्भिः सागरैर्युक्तो लेलिहानैश्च पन्नगैः । शङ्खमुक्ताङ्गदधरो बिभ्रत्तोयमयं वपुः ॥ १२
कालपाशान्समाविध्यन्हयैः शशिकरोपमैः । वाय्वीरितैर्जलाकारैः कुर्वल्लीलाः सहस्रशः॥१३

---

* इत उत्तरमेवदर्धं ङ पुस्तके—केचिच्छरभसंस्थाश्च द्वीपश्वापदवाहना इति । + एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ङ. पुस्तके—सर्वे चास्य रथौवाश्च पक्षप्रवरसंघश इति ।

---

१ ङ. °ष्ट्रगन्तारः केचित्तोयद° । २ ग. °थः पार्श्वे प° । ३ घ. सर्वे प° । ४ ग. °तैर्दिव्यादित्यायुतप्रभैः । यु° । ५ ङ. °युधप्रभैः । यु° । ६ ङ. °मारुह्य स । ७ ग. ङ. °ः रं च म° ।

पाण्डुरोद्धूतवसनः प्रवालरुचिराङ्गदः । मणिश्यामोत्तमवपुर्हरिभारार्पितो वरः ॥ १४
वरुणः पाशधृङ्मध्ये देवानीकस्य तस्थिवान् । युद्धवेलामभिलषन्भिन्नवेल इवार्णवः ॥१५
यक्षराक्षससैन्येन गुह्यकानां गणैरपि । युक्तश्च शङ्खपद्माभ्यां निधीनामधिपः प्रभुः ॥ १६
राजराजेश्वरः श्रीमान्गदापाणिरदृश्यत । विमानयोधी धनदो विमाने पुष्पके स्थितः ॥१७
स राजराजः शुशुभे युद्धार्थी नरवाहनः । उक्षाणमास्थितः संख्ये साक्षादिव शिवः स्वयम्
पूर्वपक्षः सहस्राक्षः पितृराजस्तु दक्षिणः । वरुणः पश्चिमं पक्षमुत्तरं नरवाहनः ॥ १९
चतुर्षु युक्ताश्चत्वारो लोकपाला महाबलाः । स्वासु दिक्षु स्वरक्षन्त तस्य देवबलस्य ते ॥२०
सूर्यः सप्ताश्वयुक्तेन रथेनामितगामिना । श्रिया जाज्वल्यमानेन दीप्यमानैश्च रश्मिभिः॥२१
उदयास्तगचक्रेण मेरुपर्वतगामिना । त्रिदिवद्वारचक्रेण तपता लोकमव्ययम् ॥ २२
सहस्ररश्मियुक्तेन भ्राजमानेन तेजसा । चचार मध्ये लोकानां द्वादशात्मा दिनेश्वरः ॥२३
सोमः श्वेतहये भाति स्यन्दने शीतरश्मिवान् । हिमवत्तोयपूर्णाभिर्भाभिराह्लादयञ्जगत् २४
तमृक्षपूगानुगतं शिशिरांशुं द्विजेश्वरम् । शशच्छायाङ्किततनुं नैशस्य तमसः क्षयम्॥ २५
ज्योतिषामीश्वरं व्योम्नि रसानां रसदं प्रभुम् । ओषधीनां सहस्राणां निधानममृतस्य च २६
जगतः प्रथमं भागं सौम्यं सत्यमयं रथम् । ददृशुर्दानवाः सोमं हिमप्रहरणं स्थितम् ॥ २७
यः प्राणः सर्वभूतानां पञ्चधा भिद्यते नृषु । सप्तधातुगतो लोकांस्त्रीन्दधार चचार च॥२८
यमाहुरग्निकर्तारं सर्वप्रभवमीश्वरम् । सप्तस्वरगतो यश्च नित्यं गीर्भिरुदीर्यते ॥ २९
[+यं वदन्त्युत्तमं भूतं यं वदन्त्यशरीरिणम् । यमाहुराकाशगमं शीघ्रगं शब्दयोगिनम्॥३०
स वायुः सर्वभूतायुरुद्भूतः स्वेन तेजसा । ववौ प्रव्यथयन्दैत्यान्प्रतिलोमं सतोयदः ॥ ३१
मरुतः दिव्यगन्धर्वैर्विद्याधरगणैः सह । चिक्रीडुरासिभिः शुभ्रैर्निर्मुक्तैरिव पन्नगैः ॥ ३२
सृजन्तः सर्पपतयस्तीव्रतोयमयं विषम् । शरभूता दिवीन्द्राणां चेरुर्व्यात्तानना दिवि ॥३३
पर्वतैश्च शिलाशृङ्गैः शतशश्चैव पादपैः । उपतस्थुः सुरगणाः प्रहर्तुं दानवं बलम् ॥ ३४
यः स देवो हृषीकेशः पद्मनाभस्त्रिविक्रमः । युगान्तकृष्णवर्माभो विश्वस्य जगतः प्रभुः
सर्वयोनिः स मधुहा हव्यभुक्क्रतुसंस्थितः । भूम्यापोव्योमभूतात्मा श्यामः शान्तिकरोऽरिहा
अरिघ्नममरादीनां चक्रं गृह्य गदाधरः । अर्कं नागादिवोद्यन्तमुद्यम्योत्तमतेजसा ॥ ३७
सव्येनाऽऽलम्ब्य महतीं सर्वासुरविनाशिनीम् । करेण कालीं वपुषा शत्रुकालप्रदां गदाम् ॥
अन्यैर्भुजैः प्रदीप्तानि भुजगारिध्वजः प्रभुः । दधाराऽऽयुधजातानि शार्ङ्गादीनि महाबलः ॥
स कश्यपस्याऽऽत्मभुवं द्विजं भुजगभोजनम् । पवनाधिकसंपातं गगनक्षोभणं खगम् ॥४०
भुजगेन्द्रेण वदने निविष्टेन विराजितम् । अमृतारम्भनिर्मुक्तं मन्दराद्रिमिवोच्छ्रितम् ॥४१
देवासुरविमर्देषु बहुशो दृष्टविक्रमम् । महेन्द्रेणामृतस्यार्थे वज्रेण कृतलक्षणम् ॥ ४२

+ एतच्चिह्नान्तर्गत ग्रन्थो न विद्यते घ. पुस्तके ।

१ ग. घ. °पुर्हारभा° । २ ङ. °रि तारार्पितोदरः । ३ ङ. युद्धा वै न° । ४ ग. घ. ङ. °हयो भा° । ५ ङ. °मतोयप्रपू° । ६ ङ. पवित्राणां । ७ ग. ङ. °म्यं सैन्यम° । ८ ग. घ. ङ. °सस्कन्धग° । ९ ग. °योनिजम् । स । १० ग. ङ. °रुद्धतः । ११ ग. सर्वशस्त्रास्त्रतीव्रं रोषम° । १२ ग. पर्वताश्च । १३ क. ख. घ. ङ. °नवे बले । यः । १४ क. ख. घ. °गान्ते कृष्णवर्णाभो । १५ ङ. °र्मा यो वि° । १६ घ. भूत्वा यो व्यो° । १७ क. ख. °माभैर्भुज° । १८ ङ. खलम् । १९ क. ख. घ. दृढवि° ।

शिखिनं बलिनं चैव तप्तकुण्डलभूषणम् । विचित्रपत्रवसनं धातुमन्तमिवाचलम् ॥ ४३
स्फीतक्रोडावलम्बेन शीतांशुसमतेजसा । भोगिभोगावसक्तेन मणिरत्नेन भास्वता ॥ ४४
पक्षाभ्यां चारुपत्राभ्यामावृत्य दिवि लीलया । युगान्ते सेन्द्रचापाभ्यां तोयदाभ्यामिवाम्बरम् ॥ ४५
नीललोहितपीताभिः पताकाभिरलंकृतम् । केतुवेषप्रतिच्छन्नं महाकायनिकेतनम् ॥ ४६
अरुणावरजं श्रीमानारुह्य समरे विभुः । सुवर्णस्वर्णवपुषा सुपर्णं खेचरोत्तमम् ॥ ४७
तमन्वयुर्देवगणा मुनयश्च समाहिताः । गीर्भिः परममन्त्राभिस्तुष्टुवुश्च जनार्दनम् ॥ ४८
तद्वैश्रवणसंश्लिष्टं वैवस्वतपुरःसरम् । द्विजराजपरिक्षिप्तं देवराजाविराजितम् ॥ ४९
चन्द्रप्रभाभिर्विपुलं युद्धाय समवर्तत* । पवनाविद्धनिर्घोषं संप्रदीप्तहुताशनम् ॥ ५०
विष्णोर्जिष्णोश्च भ्राजिष्णोस्तेजसा तमसाऽऽवृतम् । बलं बलवदुद्वृत्तं युद्धाय समवर्तत ॥
स्वस्त्यस्तु देवेभ्य इति बृहस्पतिरभाषत । स्वस्त्यस्तु दानवानीक उशना वाक्यमाददे ॥५२

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकामयसङ्ग्रामे चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९२६१ ॥

अथ पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—
ताभ्यां बलाभ्यां संजज्ञे तुमुलो विग्रहस्तदा । सुराणामसुराणां च परस्परजयैषिणाम् ॥ १
दानवा दैवतैः सार्धं नानाप्रहरणोद्यताः । समीयुर्युध्यमाना वै पर्वता इव पर्वतैः ॥ २
तत्सुरासुरसंयुक्तं युद्धमत्यद्भुतं बभौ । धर्माधर्मसमायुक्तं दर्पेण विनयेन च ॥ ३
ततो रथैर्विप्रयुक्तैर्वारणैश्च प्रचोदितैः । उत्पतद्भिश्च गगनमसिहस्तैः समन्ततः ॥ ४
क्षिप्यमाणैश्च मुसलैः संपतद्भिश्च सायकैः । चापैर्विस्फार्यमाणैश्च पात्यमानैश्च मुद्गरैः ॥ ५
तद्युद्धमभवद्घोरं देवदानवसंकुलम् । जगतस्त्रासजननं युगसंवर्तकोपमम् ॥ ६
हस्तमुक्तैश्च परिघैर्विप्रयुक्तैश्च पर्वतैः । दानवाः समरे जघ्नुर्देवानिन्द्रपुरोगमान् ॥ ७
ते बध्यमाना बलिभिर्दानवैर्जितकाशिभिः । विषण्णवदना देवा जग्मुरार्तिं परां मृधे ॥ ८
तेऽस्त्रशूलप्रमथिताः परिघैर्भिन्नमस्तकाः । भिन्नोरस्का दितिसुतैर्वेमू+ रक्तं व्रणैर्बहु ॥ ९
वेष्टिताः शरजालैश्च निर्यत्नाश्चासुरैः कृताः । प्रविष्टा दानवीं मायां न शेकुस्ते विचेष्टितुम् ॥
अस्तं गतमिवाऽऽभाति निष्प्राणसदृशाकृति । बलं सुराणामसुरैर्निष्प्रयत्नायुधं कृतम् ॥ ११
दैत्यचापच्युतान्घोरांच्छित्त्वा वज्रेण ताञ्छरान् । शक्रो दैत्यबलं घोरं विवेश बहुलोचनः
स दैत्यप्रमुखान्हत्वा तद्दानवबलं महत् । तामसेनास्त्रजालेन तमोभूतमथाकरोत् ॥ १२
तेऽन्योन्यं नावबुध्यन्त देवानां वाहनानि च । घोरेण तमसाऽऽविष्टाः पुरुहूतस्य तेजसा ॥

---

* इतः परं सार्धश्लोकोऽधिको ङ. पुस्तके । + अत्र एत्वाभ्यासलोप आर्षः ।

---

१ ङ. पट्ट° । २ क. ख. घ. °वसिरेक° । ३ ग. च ऋग्भिः । ४ ग. रथैः प्रजवितैर्वा° । ५ ग. °गनमुत्पतद्भिः स° । ६ क. ख. °वैजयका° । ७ ग. घ. ङ. स्यन्दिताः । ८ ग. °मृ । तैः स्ताम्भित° । ङ. °म् । विस्तम्भित° ।

मायापाशैर्विमुक्तास्तु यत्नवन्तः सुरोत्तमाः । वपूंषि दैत्यसिंहानां तमोभूतान्यपातयन् ॥
अपध्वस्ता विसंज्ञाश्च तमसा नीलवर्चसा । पेतुस्ते दानवगणाश्छिन्नपक्षा इवाद्रयः॥ १६
तद्घनीभूतदैत्येन्द्रमन्धकार इवार्णवे । दानवं देवकदनं तमोभूतमिवाभवत् ॥ १७
तदाऽसृजन्महामायां मयस्तां तामसीं दहन् । युगान्तोद्योतजननीं सृष्टामौर्वेण वह्निना॥
सा ददाह ततः सर्वान्माया मयविकल्पिता । दैत्याश्चाऽऽदित्यवपुषः सद्य उत्तस्थुराहवे ॥
मायामौर्वीं समासाद्य दह्यमाना दिवौकसः । भेजिरे चन्द्रविषयं शीतांशुसलिलप्रदम् ॥
ते दह्यमाना ह्यौर्वेण वह्निना नष्टचेतसः । शशंसुर्वज्रिणं देवाः संतप्ताः शरणैषिणः ॥ २१
संतप्ते मायया सैन्ये हन्यमाने च दानवैः । चोदितो देवराजेन वरुणो वाक्यमब्रवीत् ॥
पुरा ब्रह्मर्षिजः शक्र तपस्तेपे सुदारुणम् । ऊर्वः सपूर्वतेजस्वी सदृशो ब्रह्मणो गुणैः ॥
तं तपन्तमिवाऽऽदित्यं तपसा जगदव्ययम् । उपतस्थुर्मुनिगणा दिव्या देवर्षिभिः सह॥ २४
हिरण्यकशिपुश्चैव दानवो दानवेश्वरः । ऋषिं विज्ञापयामासुः पुरा परमतेजसम् ॥ २५
ऊचुर्ब्रह्मर्षयस्तं तु वचनं धर्मसंहितम् । ऋषिवंशेषु भगवंश्छिन्नमूलमिदं पदम् ॥ २६
एकस्त्वमनपत्यश्च गोत्रजोऽन्यो न वर्तते । कौमारं व्रतमास्थाय क्लेशमेवानुवर्तसे ॥ २७
बहूनि विप्र गोत्राणि मुनीनां भावितात्मनाम् । एकदेहानि तिष्ठन्ति विविक्तानि विना प्रजाः
एवमुच्छिन्नमूलैश्च पुत्रैर्नो नास्ति कारणम् । भवांस्तु तपसा श्रेष्ठो प्रजापतिसमद्युतिः ॥
तत्र वर्तस्व वंशाय वर्धयाऽऽत्मानमात्मना । त्वया धर्मोऽर्जितस्तेन द्वितीयां कुरु वै तनुम्
स एवमुक्तो मुनिभिर्मुनिर्मर्मसु ताडितः । जगर्हे तानृषिगणान्वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ३१
यथाऽयं विहितो धर्मो मुनीनां शाश्वतः पुरा । आर्षं वै सेवतः कर्म वन्यमूलफलाशिनः ॥
ब्रह्मयोनौ प्रसूतस्य ब्राह्मणस्याऽऽत्मदर्शिनः । ब्रह्मचर्यं सुचरितं ब्रह्माणमपि चालयेत् ॥
जनानां वृत्तयस्तिस्रो ये गृहाश्रमवासिनः । अस्माकं तु वरं वृत्तिर्वनाश्रमनिवासिनाम् ॥ ३४
अब्भक्षा वायुभक्षाश्च दन्तोलूखलिनस्तथा । अश्मकुट्टा ह्यशनकाः पञ्चातपसहाश्च ये॥
एते तपसि तिष्ठन्ति व्रतैरपि सुदुष्करैः । ब्रह्मचर्यं पुरस्कृत्य प्रार्थयन्ति परां गतिम् ॥ ३६
ब्रह्मचर्याद्ब्राह्मणस्य ब्राह्मणत्वं विधीयते । एवमाहुः परे लोके ब्रह्मचर्यविदो जनाः ॥ ३७
ब्रह्मचर्ये स्थितं सत्यं ब्रह्मचर्ये स्थितं तपः । ये स्थिता ब्रह्मचर्ये तु ब्राह्मणा दिवि संस्थिताः
नास्ति योगं विना सिद्धिर्न वा सिद्धिं विना यशः । नास्ति लोके यशोमूलं ब्रह्मचर्या-
त्परं तपः ॥ ३९
यो निगृह्येन्द्रियग्रामं भूतग्रामं च पञ्चकम् । ब्रह्मचर्यं समाधत्ते किमतः परमं तपः ॥ ४०
अयोगे केशधरणमसंकल्पव्रतक्रियां । अब्रह्मचर्ये चर्या च त्रयं स्याद्दम्भसंज्ञकम् ॥ ४१
क्व दाराः क्व च संयोगः क्व च भावविपर्ययः । नन्वियं ब्रह्मणा सृष्टा मनसा मानसी प्रजा ॥

१ ग. ततस्ताम°। २ ङ. तमः सर्वं माया । ३ क. ख. °रे चेन्द्रवि°। ४ ङ. °लिलं ह्रदा । ते ५ क. घ. उर्वो । ६ क.ख. ग. और्वैः । ७ क.ख.घ. गोत्रे चान्यो । ८ ग. एवं तच्छन्नभूतेषु पुत्र मे ना°। ९ घ. मुच्छन्नभूतेषु पु° । १० ग. त्वमात्ममूर्तिजं तेजो द्वि° । घ ङ. त्वमावत्सोर्जितं तेजो द्वि° । ११ क. ख. °श्वतस्तु सः । आ°। १२ ग. ङ. °त्मवर्तिनः । १३ क. ख. °स्रो यद्गृहाश्रमवासिनाम् । अ° । १४ क. °ट्टा दशतपाः प° । १५ क. ख. घ. धैर्ये । १६ ङ. द्विर्नास्तियोगं वि° । १७ ङ. स्ति योगो वशो । १८ घ. °शवपरम° । १९ ङ. क्रिया । २० ग. °या । ब्रह्मचर्येऽपि चर्या । ङ. °या । ब्रह्मचर्याश्चर्या ।

यद्यस्ति तपसो वीर्यं युष्माकं विदितात्मनाम्[1] । सृजध्वं मानसान्पुत्रान्प्राजापत्येन कर्मणा ॥
मनसा निर्मिता योनिराधातव्या[2] तपस्विभिः । न दारयोगो बीजं वा व्रतमुक्तं तपस्विनाम्॥
यदिदं लुप्तधर्मार्थं युष्माभिरिह निर्भयैः । व्याहृतं सद्भिरत्यर्थमसद्भिरिव मे मतम्[3] ॥ ४५
वपुर्दीप्तान्तरात्मानमेतत्कृत्वा मनोमयम् । दारयोगं विना स्रक्ष्ये पुत्रमात्मतनूरुहम् ॥ ४६
एवमात्मानमात्मा मे द्वितीयं जनयिष्यति[4] । वन्येनानेन विधिना दिधक्षन्तामिव प्रजाः ॥ ४७
ऊर्वस्तु तपसा[5]ऽऽविष्टो निवेश्योरुं हुताशने । ममन्थैकेन दर्भेण सुतस्य प्रभवारणिम् ॥ ४८
तस्योरुं सहसा भित्त्वा ज्वालामाली ह्यनिन्धनः । जगतो दहनाकाङ्क्षी पुत्रोऽग्निः समपद्यत॥
ऊर्वस्योरुं विनिर्भिद्य और्वो नामाऽन्तकोऽनलः । दिधक्षन्निव लोकांस्त्रीञ्जज्ञे परमकोपनः॥
उत्पन्नमात्रश्चोवाच पितरं क्षीणया[6] गिरा । क्षुधा मे बाधते तात जगद्भक्ष्ये त्यजस्व माम् ॥
त्रिदिवारोहिभिर्ज्वालैर्जृम्भमाणो दिशो दश । निर्दहन्सर्वभूतानि ववृधे सोऽन्तकोऽनलः ॥
एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा मुनिमूर्वं[7] सभाजयन् । उवाच वार्यतां पुत्रो जगतश्च दयां कुरु ॥ ५३
अस्यापत्यस्य ते विप्र करिष्ये स्थानमुत्तमम् । तथ्यमेतद्वचः[8] पुत्र शृणु त्वं वदतां वर ॥ ५४

ऊर्व उवाच—

धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यन्मेऽद्य भगवाञ्छिशोः । मतिमेतां ददातीह परमानुग्रहाय वै ॥
प्रभातकाले संप्राप्ते काङ्क्षितव्ये समागमे । भगवंस्तर्पितः पुत्रः कैर्हव्यैः प्राप्स्यते सुखम् ॥
कुत्र चास्य निवासः स्याद्भोजनं वा किमात्मकम् । विधास्यतीह भगवान्वीर्यतुल्यं[9] महौजसः

ब्रह्मोवाच[10]—

वडवामुखेऽस्य वसतिः समुद्रे वै भविष्यति । मम योनिर्जलं विप्र तस्य पीतवतः सुखम्[11] ॥ ५८
यत्राहमास नियतं पिबन्वारिमयं हविः । तद्धविस्तव[12] पुत्रस्य[13] विसृजाम्यालयं च तत् ॥ ५९
ततो युगान्ते भूतानामेष चाहं च पुत्रक । सहितौ विचरिष्यावो निष्पुत्राणामृणापहः ॥६०
एषोऽग्निरन्तकाले तु सलिलाशी मया कृतः । दहनः सर्वभूतानां सदेवासुररक्षसाम् ॥ ६१
एवमस्त्विति तं सोऽग्निः संवृतज्वालमण्डलः । प्रविवेशार्णवमुखं प्रक्षिप्य पितरि प्रभाम् ॥६२
प्रतियातस्ततो ब्रह्मा ये च सर्वे महर्षयः । और्वस्याग्नेः प्रभां ज्ञात्वा स्वां स्वां गतिमुपाश्रिताः॥
हिरण्यकशिपुर्दृष्ट्वा तदा तन्महदद्भुतम् । उच्चैः[14] प्रणतसर्वाङ्गो वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ६४
भगवन्नद्भुतमिदं संवृत्तं लोकसाक्षिकम् । तपसा ते मुनिश्रेष्ठ परितुष्टः पितामहः ॥ ६५
अहं तु तव पुत्रस्य तव चैव महाव्रत । भृत्य इत्यवगन्तव्यः साध्यो[15] यदिह कर्मणा ॥ ६६
तन्मां पश्य समापन्नं तवैवाऽऽराधने रतम् । यदि सीदेन्[16]मुनिश्रेष्ठ तवैव स्यात्पराजयः ॥

और्व उवाच—

धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य तेऽहं गुरुः[17] स्थितः । नास्ति मे[18] तपसाऽनेन भयमद्येह सुव्रत

१ ग. ङ. विजिता° । २ ग. °राश्रित° । ३ ग. घ. °म् । बहुदीप्ता° । ४ ग. °ति । कृतेना° । ङ. °ति । धन्ये° । ५ ग. तमसा° । ६ ग. ङ. दीनया । ७ ग. ङ. समागतः । उ° । ८ ग. ङ. °तन्मम वचः शृ° । ९ ग. °न्वीर्येतु स्वम° । १० ङ. च. °च । चन्द्रे वायौ च व° । ११ ग. °म् । अत्राहमात्मनि° । ङ. °म् । अस्मिन्हयास्ये नि° । १२ ङ. तद्गृद्धिस्त° । १३ ङ. °स्य निमृष्याप्यालपन्व्रतम् । त° । १४ ग. और्व । १५ ग. ङ. श्लाघ्यो । १६ क. ख. घ. सीदे मुनि° । १७ ग. ङ. गुरुर्महान् । ना° । १८ ग. ङ. ते ।

तामेव मायां गृह्णीष्व मम पुत्रेण निर्मिताम्। निरिन्धनामग्निमयीं दुर्धर्षां पावकैरपि ॥ ६९
एषा ते स्वस्य वंशस्य वशगाऽरिविनिग्रहे । संरक्षत्यात्मपक्षं च विपक्षं च प्रधक्ष्यति ॥ ७०
एवमस्त्विति तां गृह्य प्रणम्य मुनिपुंगवम्। जगाम त्रिदिवं हृष्टः कृतार्थो दानवेश्वरः॥७१
एषा दुर्विषहा माया देवैरपि दुरासदा। और्वेण निर्मिता पूर्वं पावकेनोर्वसूनुना ॥ ७२
तस्मिंस्तु व्युत्थिते दैत्ये निर्वीर्यैषा न संशयः। शापो ह्यस्याः पुरा दत्तः सृष्टा येनैव तेजसा ॥
गद्येषा प्रतिहन्तव्या कर्तव्यो भगवान्सुखी। दीयतां मे सखा शक्र तोययोनिर्निशाकरः ॥७४
तेनाहं सह संगम्य यादोभिश्च समावृतः। मायामेतां हनिष्यामि त्वत्प्रसादान्न संशयः ॥७५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकामयसङ्ग्रामे पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९३३६ ॥

अथ षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः।

मत्स्य उवाच—

एवमस्त्विति संहृष्टः शक्रस्त्रिदशवर्धनः । संदिदेशाग्रतः सोमं युद्धाय शिशिरायुधम् ॥ १
गच्छ सोम सहायत्वं कुरु पाशधरस्य वै। असुराणां विनाशाय जयार्थं च दिवौकसाम्॥
त्वं मत्तः प्रतिवीर्यश्च ज्योतिषां चेश्वरेश्वरः । त्वन्मयं सर्वलोकेषु रसं रसविदो विदुः ॥ ३
क्षयवृद्धी तव व्यक्ते सागरस्येव मण्डले। * परिवर्तस्यहोरात्रं कालं जगति योजयन् ॥ ४
लोक[2]च्छायामयं लक्ष्म तवाङ्कः शश[3]संनिभः। न विदुः सोम +देवापि ये च नक्षत्रयोनयः॥
त्वमादित्यपथादूर्ध्वं ज्योतिषां चोपरि स्थितः। तमः प्रोत्सार्य महसा भासयस्यखिलं जगत् ॥
श्वेतभानुर्हिमतनुर्ज्योतिषामधिपः शशी। अधिकृत्कालयोगात्मा इष्टो यज्ञरसोऽव्ययः ॥ ७
ओषधीशः क्रियायोनिर्हिरशेखरभाक्तथा। शीतांशुरमृताधारश्चपलः श्वेतवाहनः ॥ ८
त्वं कान्तिः कान्तिवपुषां त्वं सोमः सोमपायिनाम्। सौम्यस्त्वं सर्वभूतानां तिमिरघ्नस्त्व-
मृक्षराट् ॥ ९
तद्गच्छ त्वं महा[11]सेन वरुणेन वरूथिना । शमय त्वासुरीं मायां यया दह्याम संयुगे ॥ १०

सोम उवाच—

यन्मां वदसि युद्धार्थे देवराज वरप्रद । एष वर्षामि शिशिरं दैत्यमायापकर्षणम् ॥ ११
एतान्मच्छीतनिर्दग्धान्पश्य[12] त्वं हिमवेष्टितान्। विमायान्विमदांश्चैव दैत्यसिंहान्महाहवे ॥
× इत्युक्त्वा तारकाधीशः सजलेशः शिवोदकैः। प्लावयामास सैन्यानि सुराणां शान्ति-
वृद्धये ॥ १३
तेषां हिमकरोत्सृष्टाः[13] सपाशा हिमवृष्टयः। वेष्टयन्ति स्म तान्घोरान्दैत्यान्मेघगणा इव॥ १४

---

* अत्रपरस्मैपदमार्षम्। + अत्र संधिरार्षः। × न विद्यतेऽयं श्लोकः क. ख. ग. घ. पुस्तकेषु।

---

१ क. ख. घ. °धर्षति। २ ग. लोके छाया°। ३ ग ङ. °शावभ्रमः। न। ४ ग. °योगत्वादिष्टाज्यायज्ञसा धयः। ५ ङ. इष्टायरजसो°। ६ क. ख. ज्ञश्च साऽ। ७ ग. °यादक्षोह°। ८ क. ख. °निरब्जयोनिरनुष्णभाः। शी°। ९ ग. °रयुक्त°। १० ङ. कान्तव°। ११ ग. ङ. °हासैन्यं व°। १२ क. ख. °श्यस्वहि°। १३ ग. °ष्टाः सासारा हि° ङ. °ष्टाः शिशिरा हि°।

तौ पाशशीतांशुधरौ वरुणेन्दू महाबलौ । जघ्नतुर्हिमपातैश्च पाशपातैश्च दानवान् ॥ १५
द्वावम्बुनाथौ समरे तौ पाशहिमयोधिनौ । मृधे चेरतुरम्भोभिः क्षुब्धाविव महार्णवौ ॥ १६
ताभ्यामाप्लावितं सैन्यं तद्दानवमदृश्यत । जगत्संवर्तकाम्भोदैः प्रविष्टैरिव संवृतम् ॥ १७
तावुद्यताम्बुनाथौ तु शशाङ्कवरुणावुभौ । शमयामासतुर्मायां देवौ दैत्येन्द्रनिर्मिताम् ॥ १८
शीतांशुजालनिर्दग्धाः पाशैश्च स्पन्दिता रणे । न शेकुश्चलितुं दैत्या विशिरस्का इवाद्रयः॥
शीतांशुनिहतास्ते तु दैत्यास्तोयहिमार्दिताः । हिमाप्लावितसर्वाङ्गा निरूष्माण इवाग्नयः २०
तेषां तु दिवि दैत्यानां विपरीतप्रभाणि वै । विमानानि विचित्राणि प्रपतन्त्युत्पतन्ति च २१
तान्पाशहस्तग्रथितांश्छादिताञ्छीतरश्मिभिः । मयो ददर्श मायावी दानवान्दिवि दानवः ॥
स[2] शिलाजालवितता खड्ग[3]चर्माट्ट[4]हासिनीम् । पाद[5]पोत्कट[6]कूटाग्रां कन्दराकीर्णकाननाम् ॥
सिंहव्याघ्रगणाकीर्णां नदद्भिर्गजयूथपैः । ईहामृगगणाकीर्णां पवनाघूर्णितद्रुमाम् ॥ २४
निर्मितां स्वेन य[7]त्नेन कूजितां दिवि कामगाम् । प्रथितां पार्वतीं मायामसृजत्स समन्ततः॥२५
सासि[8]शब्दैः शिलावर्षैः संपतद्भिश्च पादपैः । जघान देवसंघांश्च दानवांश्चाप्यजीवयत् ॥२६
नैशाकरी वारुणी च मायेऽन्तर्दधतुस्ततः । असिभिश्चाऽऽयसगणैः किरन्देवगणान्रणे ॥ २७
साश्मयन्त्रायुधघना द्रुमपर्वतसंकटा । अभवद्घोरसंचारा पृथिवी पर्वतैरिव ॥ २८
अश्मनो प्र[10]हताः केचिच्छिलाभिः शकलीकृताः । नानिरुद्धो द्रुमगणैर्देवोऽदृश्यत कश्चन ॥
तदपध्वस्तधनुषं भग्नप्रहरणाविलम् । निष्प्रयत्नं सुरानीकं वर्जयित्वा गदाधरम् ॥ ३०
स हि युद्धगतः श्री[11]मानीशो न स्म व्यकम्पत । सहिष्णुत्वाज्जगत्स्वामी न चुक्रोध गदाधरः॥
कालज्ञः कालमेघाभः *समीक्षन्[12]कालमाहवे । देवासुरविमर्दं तु द्रष्टुकामस्तदा हरिः ॥ ३२
ततो भगवता दृष्टौ रणे पावकमारुतौ । चोदितौ विष्णुवाक्येन तौ मायामपकर्षताम् ॥ ३३
ताभ्यामुद्भ्रान्तवेगाभ्यां प्रवृद्धाभ्यां महाहवे । दग्धा सा पार्वती माया भस्मीभू[13]ता ननाश ह
सोऽनिलोऽनलसंयुक्तः सोऽनलश्चानिलाकुलः । दैत्यसेनां ददहतुर्युगान्तेष्विव मूर्छितौ ॥३५
वायुः प्रधावितस्तत्र पश्चादग्निस्तु मारुतम् । चेरतुर्दानवानीके क्रीडन्तावनिलानलौ ॥ ३६
भस्मावयवभूतेषु प्रपतत्सूत्पतत्सु च । दानवानां विमानेषु निपतत्सु समन्ततः ॥ ३७
वातस्कन्धापविद्धेषु कृतकर्मणि पावके । मायाबन्धे निवृत्ते तु स्तूयमाने गदाधरे ॥ ३८
निष्प्रयत्नेषु दैत्येषु त्रैलोक्ये मुक्तबन्धने । संप्रहृष्टेषु देवेषु साधु साध्विति सर्वशः ॥ ३९
जये दशशताक्षस्य दैत्यानां च पराजये । दिक्षु सर्वासु शुद्धासु प्रवृत्ते धर्मविस्तरे ॥ ४०
अपावृते चन्द्रमसि स्वस्थानस्थे दिवाकरे । प्रकृतिस्थेषु लोकेषु त्रिषु चारित्रबन्धुषु ॥ ४१
यजमानेषु भूतेषु प्रशान्तेषु च पाप्मसु । अभिन्नबन्धने मृत्यौ हूयमाने हुताशने ॥ ४२
यज्ञशोभिषु देवेषु स्वर्गार्थं दर्शयत्सु च । लोकपालेषु सर्वेषु दिक्षु संयानवर्तिषु+ ॥ ४३

---

* अत्रपरस्मैपदमार्षम् । + इतः परं सत्पथ इत्यन्तग्रन्थो न विद्यते ङ. पुस्तके ।

---

१ ग. ङ. °शिमना । म° । २ ग. घ. ङ. सशैल° । ३ ङ. °ड्गदंष्ट्राग्रहा° । ४ ग. °र्मासिहा° । ५ ग. °दपाग्रोत्कटां तां च क° । ६ ङ. °टरूपाग्रां । ७ ग. ङ पुत्रेण । ८ ग. °सिसंघैः शि° । ९ ग. °ना च हता देवा शिलाभिश्च वशीकृ° । १० ङ. °हता देवाः शिलाभिश्च समुद्गरैः । न चारु° । ११ ग. °मानसौ न° । १२ ङ. °मीक्ष्य काल° । १३ ग. ङ. °ता गता तदा सो ।

मावे तपसि सिद्धानामभावे पापकर्मणाम् । देवपक्षे प्रमुदिते दैत्यपक्षे विषीदति ॥ ४४
त्रिपादविग्रहे धर्मे अधर्मे पादविग्रहे । अपावृत्ते महाद्वारे वर्तमाने च सत्पथे ॥ ४५
लोके प्रवृत्ते धर्मेषु सद्धर्मेष्वाश्रमेषु च । प्रजारक्षणयुक्तेषु भ्राजमानेषु राजसु ॥ ४६
प्रशान्तकल्मषे लोके शान्ते तमसि दानवे । अग्निमारुतयोस्तत्र वृत्ते सङ्ग्रामकर्मणि ॥ ४७
तन्मया विपुला लोकास्ताभ्यां कृतजयक्रियाः । पूर्वं दैत्यभयं श्रुत्वा मारुताग्निकृतं महत् ४८
कालनेमीति विख्यातो दानवः प्रत्यदृश्यत । भास्कराकारमुकुटः शिञ्जिताभरणाङ्गदः ॥४९
मन्दराद्रिप्रतीकाशो महारजतसंवृतः । शतप्रहरणोदग्रः शतबाहुः शताननः ॥ ५०
शतशीर्षः स्थितः श्रीमाञ्छतशृङ्ग इवाचलः । कक्षे महति संवृद्धो निदाघ इव पावकः ॥ ५१
धूम्रकेशो हरिच्छ्मश्रुः संदष्टौष्ठपुटाननः । त्रैलोक्यान्तरविस्तारि धारयन्विपुलं वपुः ॥ ५२
बाहुभिस्तुलयन्व्योम क्षिपन्पद्भ्यां महीधरान् । ईरयन्मुखनिःश्वासैर्वृष्टियुक्तान्बलाहकान् ॥
तिर्यगायतरक्ताक्षं मन्दरोदग्रवर्चसम् । दिधक्षन्तमिवाऽऽयान्तं सर्वान्देवगणान्मृधे ॥ ५४
तर्जयन्तं सुरगणांश्छादयन्तं दिशो दश । संवर्तकाले तृषितं दृष्टं मृत्युमिवोत्थितम् ॥ ५५
सुतलेनोच्छ्रयवता विपुलाङ्गुलिपर्वणा । लम्बाभरणपूर्णेन किंचिच्चलितकर्मणा ॥ ५६
उच्छ्रितेनाग्रहस्तेन दक्षिणेन वपुष्मता । दानवान्देवनिहतानुत्तिष्ठध्वमिति ब्रुवन् ॥ ५७
तं कालनेमिं समरे द्विषतां कालचेष्टितम् । वीक्षन्ते स्म सुराः सर्वे भयवित्रस्तलोचनाः॥
तं वीक्षन्ते स्म भूतानि क्रमन्तं कालनेमिनम् । त्रिविक्रमाधिकमतं नारायणमिवापरम् ॥ ५९
सोऽत्युच्छ्रयपुरःपादमारुताघूर्णिताम्बरः । प्रक्रामन्नसुरो युद्धे त्रासयामास देवताः ॥ ६०
स मयेनासुरेन्द्रेण परिष्वक्तस्ततो रणे । कालनेमिर्बभौ दैत्यः सविष्णुरिव मन्दरः ॥ ६१
अथ विव्यथिरे देवाः सर्वे शक्रपुरोगमाः । कालनेमिं समायान्तं दृष्ट्वा कालमिवापरम् ॥ ६२

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकामययुद्धे षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९३९८॥

अथ सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—
दानवानामनीकेषु कालनेमिर्महासुरः । व्यवर्धत महातेजास्तपान्ते जलदो यथा ॥ १
*तं त्रैलोक्यान्तरगतं दृष्ट्वा ते दानवेश्वराः । उत्तस्थुरपरिश्रान्ताः पीत्वाऽमृतमनुत्तमम् ॥ २
ते वीतभयसंत्रासा मयतारपुरोगमाः । तारकामयसङ्ग्रामे सततं जितकाशिनः ॥ ३

---

* इत आरभ्य पुरोगमा इत्यन्तग्रन्थो न विद्यते ग. पुस्तके ।

---

१ क. ख. °षु सुधर्मे° । घ. ङ. °षु स्वधर्मे° । २ ङ. दारुणे । ३ ग. °न्मयो विमलो लोकस्ता° । च. °न्मये विमले लोके ताभ्यां । ४ ङ. विमला । ५ क ख. °भ्यां तज्जयकृत्किं° । घ. °भ्यां जयभृतक्रियाः । पू° । ङ. °भ्यां जयधृतिक्रियाः । पू° । ६ ग. ङ. °टः स्फूर्जिता° । ७ ग. हर्षितं । ८ ख. घ. °तवर्म° ग. °तवर्म्मगा । ङ. °तधर्म° । ९ क. ख. घ. °क्षन्ति स्म । १० क. ग. ङ. °क्रम विक्रमन्तं ना° । ११ ग. ङ. सोऽभ्युच्छ्रित्य पुरः पादं मा° । १२ ग. °वानां च पिप्रीषुः का° । घ. °वानां तु पिप्रीषुः का° ।

रेजुरायोधनगता दानवा युद्धकाङ्क्षिणः। मन्त्रमभ्यसतां तेषां व्यूहं च परिधावताम् ॥ ४
प्रेक्षतां चाभवत्प्रीतिर्दानवं कालनेमिनम्। ये तु तत्र मयस्याऽऽसन्मुख्या युद्धपुरःसराः ॥५
ते तु सर्वे भयं त्यक्त्वा हृष्टा योद्धुमुपस्थिताः। मयस्तारो वराहश्च हयग्रीवश्च वीर्यवान् ६
विप्रचित्तिसुतः श्वेतः खरलम्बावुभावपि । अरिष्टो बलिपुत्रश्च किशोराख्यस्तथैव च ॥ ७
स्वर्भानुश्चामरप्रख्यो वक्त्रयोधी महासुरः। एतेऽस्त्रवेदिनः सर्वे सर्वे तपसि सुस्थिताः ॥ ८
दानवाः कृतिनो जग्मुः कालनेमिं तमुद्धतम्। ते गदाभिर्भुशुण्डीभिश्चक्रैरथ परश्वधैः ॥ ९
कालकल्पैश्च मुसलैः क्षेपणीयैश्च मुद्गरैः। अश्मभिश्चाद्रिसदृशैर्गण्डशैलैश्च दारुणैः ॥ १०
पट्टिशैर्भिन्दिपालैश्च परिघैश्चोत्तमायसैः। घातनीभिः सुगुर्वीभिः शतघ्नीभिस्तथैव च ॥ ११
युगैर्यन्त्रैश्च निर्मुक्तैर्मार्गणैरुग्रताडितैः। दोर्भिश्चाऽऽयतैर्दीप्तैश्च प्रासैः पाशैश्च मूर्छनैः ॥ १२
भुजंगवदनैः क्रूरैर्लेलिहानैश्च सायकैः। वज्रैः प्रहरणीयैश्च दीप्यमानैश्च तोमरैः ॥ १३
विकोशैरसिभिस्तीक्ष्णैः शूलैश्च शितनिर्मलैः। दैत्याः संदीप्तमनसः प्रगृहीतशरासनाः ॥ १४
ततः पुरस्कृत्य तदा कालनेमिं महाहवे। सा दीप्तशस्त्रप्रवरा दैत्यानां रुरुचे चमूः। १५
द्यौर्निमीलितसर्वाङ्गा घनानीलाम्बुदागमे। देवतानामपि चमूर्मुमुदे शक्रपालिता ॥ १६
उपेता सितकृष्णाभ्यां ताराभ्यां चन्द्रसूर्ययोः। वायुवेगवती सौम्या तारागणपताकिनी ॥
तोयदाविद्धवसना ग्रहनक्षत्रहासिनी। यमेन्द्रवरुणैर्गुप्ता धनदेन च धीमता ॥ १८
संप्रदीप्ताग्निनयना नारायणपरायणा। सा समुद्रौघसदृशी दिव्या देवमहाचमूः ॥ १९
रराजास्त्रवती भीमा यक्षगन्धर्वशालिनी । तयोश्चम्वोस्तदानीं तु बभूव स समागमः॥२०
द्यावापृथिव्योः संयोगो यथा स्याद्युगपर्यये । तद्युद्धमभवद्घोरं देवदानवसंकुलम् ॥ २१
क्षमापराक्रमपरं दर्पस्य विनयस्य च । निश्चक्रमुर्बलाभ्यां तु भीमास्तत्र[११] सुरासुराः ॥ २२
पूर्वापराभ्यां संरब्धाः[१२] सागराभ्यामिवाम्बुदाः। ताभ्यां बलाभ्यां संहृष्टाश्चेरुस्ते देवदानवाः॥
वनाभ्यां पार्वतीयाभ्यां पुष्पिताभ्यां यथाऽऽगमाः[१३]।समाजघ्नुस्ततो भेरीः शङ्खान्दध्मुरनेकशः[१४]
स शब्दो द्यां भुवं खं च दिशश्च[१५] समपूरयत्। ज्याघाततलनिर्घोषो धनुषां कूजितानि च ॥
दुंदुभीनां च निनदो दैत्यमन्तर्दधुः स्वनम्[१६]। तेऽन्योन्यमभिसंपेतुः पातयन्तः परस्परम् ॥
बभञ्जुर्बाहुभिर्बाहून्द्वंद्वमन्ये युयुत्सवः। देवास्तु चाशनिं घोरं परिघांश्चोत्तमायसान् ॥ २७
निस्त्रिंशान्ससृजुः संख्ये गदा गुर्वीश्च दानवाः। गदानिपातैर्भग्नाङ्गा बाणैश्च शकलीकृताः ॥
परिपेतुर्भृशं केचित्पुनः केचित्तु जघ्निरे । ततो रथैः सतुरगैर्विमानैश्चाऽऽशुगामिभिः ॥ २९
समीयुस्ते सुसंरब्धा[१७] रोषादन्योन्यमाहवे । संवर्तमानाः समरे संदष्टौष्ठपुटाननाः ॥ ३०
रथा रथैर्निरुध्यन्ते पादाताश्च पदातिभिः। तेषां रथानां तुमुलः स शब्दः[१८] शब्दवाहिनाम् ॥
नभोनभश्च हि यथा नभस्यैर्जलदस्वनैः। बभञ्जुस्तु रथान्केचित्केचित्संमर्दिता रथैः ॥ ३२

१ ग. च. गृहं । २ ग. °त्र भयादासन्युद्धात्सर्वे पराङ्मुखाः । ते। ३ ग. 'भिश्च गुर्वीभिश्चक्रै' । ४ ग. °णैर्यन्त्रता' । घ. 'णैरप्र' । ५ ग. ङ. 'तर्पानाभिः प्रा' । ६ ग. च. °जंगैर्लेलिहानैश्च विसर्प । ७ क. ख. घ. °गवक्त्रैर्लेलिहानैर्विसर्पद्भिश्च । ८ घ. °मूः । तैर्नि' । ९ ग. °नानां चाभ्युपाग° । १० ग ङ. °ता । सा प्रदीप्ताग्निवदना । ११ ग. ङ. °माभ्यां तु महासुराः । १२ ङ. सरवाः । १३ क. ख. °था गजाः । ग° । ग. ङ. 'था नगाः । स° । १४ ग. ङ. °शः । अपोभुवं च खं चैव दि° । १५ घ. °दधे स्व° । १६ ग. ङ. देवताः शरवृष्टीश्च प° । १७ ङ. °न्ते पदा° । १८ ग. °भस्यौ हि । ङ. 'भस्यौ हि यथा नभस्ये ज' । १९ क. ख. °त्संपाटिता ।

संबाधमन्ये संप्राप्य न शेकुश्चलितु रथाः । अन्योन्यमन्ये समरे दोर्भ्यामुत्क्षिप्य दंशिताः ३३
संह्लादमानाभरणा जघ्नुस्तत्रापि चर्मिणः[2] । अस्त्रैरन्ये विनिर्भिन्ना वेमू रक्तं हता युधि ॥ ३४
क्षरज्जलानां सदृशा जलदानां समागमे । तदस्त्रशस्त्रग्रथितं क्षिप्तोत्क्षिप्तगदाविलम् ॥ ३५
देवदानवसंक्षुब्धं संकुलं युद्धमाबभौ । तद्दानवमहामेघं देवायुधविराजितम्[3] ॥ ३६
अन्योन्यबाणवर्षेण युद्धदुर्दिनमाबभौ । एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धः कालनेमिः स दानवः ॥ ३७
व्यवर्धत समुद्रौघैः पूर्यमाण इवाम्बुदः । तस्य विद्युच्चलापीडाः प्रदीप्ताशनिवर्षिणः ॥ ३८
गात्रैर्नागगिरिप्रख्या विनिपेतुर्बलाहकाः । क्रोधान्निःश्वसतस्तस्य भ्रूभेदस्वेदवर्षिणः ॥ ३९
साग्निस्फुलिङ्गप्रतता मुखान्निष्पेतुरर्चिषः । तिर्यगूर्ध्वं च गगने ववृधुस्तस्य बाहवः ॥ ४०
पर्वतादिव निष्क्रान्ताः पञ्चास्या इव पन्नगाः । सोऽस्त्रजालैर्बहुविधैर्धनुर्भिः परिघैरपि॥४१
दिव्यमाकाशमावव्रे पर्वतैरुच्छ्रितैरिव । सोऽनिलोध्दूतवसनस्तस्थौ सङ्ग्रामलालसः ॥ ४२
संध्यातपग्रस्तशिलः साक्षान्मेरुरिवाचलः । उरुवेगप्रमथितैः शैलशृङ्गाग्रपादपैः ॥ ४३
अपातयद्देवगणान्वज्रेणेव महागिरीन् । बहुभिः शस्त्रनिस्त्रिंशैश्छिन्नभिन्नशिरोरुहाः ॥४४
न शेकुश्चलितुं देवाः कालनेमिहता युधि । मुष्टिभिर्निहताः केचित्केचित्तु विदलीकृताः४५
यक्षगन्धर्वपतयः पेतुः सह महोरगैः । तेन वित्रासिता देवाः समरे कालनेमिना ॥ ४६
न शेकुर्यत्नवन्तोऽपि यत्नं कर्तुं विचेतसः । तेन शक्रः सहस्राक्षः स्पन्दितः शरबन्धनैः ॥४७
ऐरावतगतः संख्ये चलितुं न शशाक ह । निर्जलाम्भोदसदृशो निर्जलार्णवसप्रभः ॥ ४८
निर्व्यापारः कृतस्तेन विपाशो वरुणो मृधे । रणे वैश्रवणस्तेन परिघैः कामरूपिणा ॥ ४९
+वित्तदोऽपि कृतः संख्ये निर्जितः कालनेमिना । यमः सर्वहरस्तेन मृत्युप्रहरणो रणे ॥ ५०
याम्यामवस्थां संत्यज्य भीतः स्वां दिशमाविशत् । स लोकपालानुत्सार्य कृत्वा तेषां च कर्म तत् ॥ ५१
दिक्षु सर्वासु देहं स्वं चतुर्धा विदधे तदा । स नक्षत्रपथं गत्वा दिव्यं स्वर्भानुदर्शनम्[11] ॥ ५२
जहार लक्ष्मीं सोमस्य तं चास्य विषयं महत् । चालयामास दीप्तांशुं[12] स्वर्गद्वारात्[13] स भास्करम्
सायनं चास्य विषयं जहार दिनकर्म च । सोऽग्निं देवमुखं[14] दृष्ट्वा चकाराऽऽत्ममुखाश्रयम् ॥ ५४
वायुं च तरसा जित्वा[15] चकाराऽऽत्मवशानुगम् । स समुद्रान्समानीय सर्वांश्च सारतो बलात् ॥
चकाराऽऽत्ममुखे वीर्याद्दिहभूताश्च सिन्धवः । अपः स्ववशगाः कृत्वा[16] दिविजा याश्च भूमिजाः
स स्वयंभूरिवाऽऽभाति महाभूतपतिर्यथा । सर्वलोकमयो दैत्यः सर्वभूतभयावहः ॥ ५७
स लोकपालैकवपुश्चन्द्रादित्यग्रहात्मवान् । स्थापयामास जगतीं सुगुप्तां धरणीधरैः ॥ ५८

+ एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ङ. पुस्तके—विलपं लोकपालेशः स्त्याजितो धनदाक्रियामिति ।

---

१ क. ख. रथान् । ग. रणात् । २ क. ख. घ. ॑गे । तैरस्त्रश॑ । ३ क. ख. ॑नेमी स । ४ क. ख. ॑पीडैः प्र॰। ५ ङ. ॰स्य क्रेदस्वेदैर्विव॰ । ६ ग. ॰ददर्शिनः । सा॑ । ७ ग. ॑ग्नि धूमयुतास्तस्य मु॰ । ८ ङ. ॰व संवपुः । नि॑ । ९ ग. ॰दो विक्र॰ । १० ग. घ. याम्यां दिशं तु संत्यज्य भीतः स्वान्यां समाविश॰ । ११ ग. ङ. ॰दर्शितम् । ज॑ । १२ ग. ङ. ॰शुं धर्मद्वा॰ । १३ घ. ॑द्वारां सभास्कराम् । सा॑ । १४ ग. घ. ॰मुखा द्रुत्वा च॑ । १५ ङ. ॑त्वा विदधे स्वव॰ । १६ ग. ङ. ॰र्वे लोक भ॰ ।

पावकानिलसंपातो रराज युधि दानवः । पारमेष्ठ्ये स्थितः स्थाने लोकानां प्रभवाप्यये ॥
तं तुष्टुवुर्दैत्यगणा देवा इव पितामहम् ॥ ५९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकामययुद्धे सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९४५७ ॥

अथाष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

पश्च तं नाभ्यवर्तन्त विपरीतेन कर्मणा । वेदो धर्मः क्षमा सत्यं श्रीश्च नारायणाश्रया ॥ १
स तेषामनुपस्थानात्सक्रोधो दानवेश्वरः । वैष्णवं पदमन्विच्छन्ययौ नारायणान्तिकम् ॥ २
स ददर्श सुपर्णस्थं शङ्खचक्रगदाधरम् । दानवानां विनाशाय भ्रामयन्तं गदां शुभाम् ॥ ३
सजलाम्भोदसदृशं विद्युत्सदृशवाससम् । स्वारूढं स्वर्णपक्षाढ्यं शिखिनं काश्यपं खगम्
दृष्ट्वा दैत्यविनाशाय रणे स्वस्थमवस्थितम् । दानवो विष्णुमक्षोभ्यं बभाषे क्षुब्धमानसः ॥
अयं स रिपुरस्माकं पूर्वेषां प्राणनाशनः । अर्णवावासिनश्चैव मधोर्वै कैटभस्य च ॥ ६
अयं स विग्रहोऽस्माकमशाम्यः किल कथ्यते । अनेन संयुगेष्वद्य दानवा बहवो हताः॥७
अयं स निर्घृणो लोके स्त्रीबालनिरपत्रपः । येन दानवनारीणां सीमन्तोद्धरणं कृतम् ॥ ८
अयं स विष्णुर्देवानां वैकुण्ठश्च दिवौकसाम् । अनन्तो भोगिनामप्सु स्वपन्नाद्यः स्वयंभुवः ॥
अयं स नाथो देवानामस्मांभिर्व्यथितात्मनाम् । अस्य क्रोधं समासाद्य हिरण्यकशिपुर्हतः॥
अस्य च्छायामुपाश्रित्य देवा मखमुखे श्रिताः । आज्यं महर्षिभिर्दत्तमश्नुवन्ति विधौ हुतम् ॥
अयं स निधने हेतुः सर्वेषाममरद्विषाम् । यस्य वक्त्रं प्रविष्टानि कुलान्यस्माकमाहवे ॥ १२
अयं स किल युद्धेषु सुरार्थे त्यक्तजीवितः । सवितुस्तेजसा तुल्यं चक्रं क्षिपति शत्रुषु ॥
अयं स कालो दैत्यानां कालभूतः समास्थितः । अतिक्रान्तस्य कालस्य फलं प्राप्स्यति केशवः
दिष्ट्येदानीं समक्षं मे विष्णुरेष समागतः । अद्य मद्बाहुनिष्पिष्टो मामेव प्रणयिष्यति ॥ १५
यास्याम्यपचितिं दिष्ट्या पूर्वेषामद्य संयुगे । इमं नारायणं हत्वा दानवानां भयावहम्॥ १६
क्षिप्रमेव हनिष्यामि रणेऽमरगणांस्ततः । जात्यन्तरगतोऽप्येष बाधते दानवान्मृधे ॥ १७
एषोऽनन्तः पुरा भूत्वा पद्मनाभ इति श्रुतः । जघानैकार्णवे घोरे तावुभौ मधुकैटभौ ॥ १८
द्विधा भूतं वपुः कृत्वा सिंहस्यार्धं नरस्य च । पितरं मे जघानैको हिरण्यकशिपुं पुरा॥१९
शुभं गर्भमधत्तैनमदितिर्देवतारणिः । त्रींल्लोकानुज्जहारैकः क्रममाणस्त्रिभिः क्रमैः ॥ २०
भूयस्त्विदानीं सङ्ग्रामे संप्राप्ते तारकामये । मया सह समागम्य सह देवैर्विनङ्क्ष्यति॥ २१
एवमुक्त्वा बहुविधं क्षिपन्नारायणं रणे । वाग्भिरप्रतिरूपाभिर्युद्धमेवाभ्यरोचयत् ॥ २२

---

१ ग. ङ. °संयोगो र° । २ क. ख. ग. °भवोपमे । तं । ३ ग. ङ. च. °स्थं स्वं स्थं । च° । ४ क. ख. °षे षलुब्ध° । ५ घ. ङ. नसम् । अ° । ६ ग. ङ. °सिनोश्चैव मधुकैटभयोरपि । अने° । ७ ङ. °गे त्वद्य । ८ ग. ङ. °कुण्ठोऽयं दि° । ९ ग. °नामास्ति स्वयंभूश्चं स्व° । १० क.ख. घ. °स्माकं व्यथि° । ११ ग. ङ. °वा हविर्मुखे स्थिताः । १२ क. ख. ग. त्रिधा । १३ क. ख. चक्रे । १४ ग. ङ. च. °लरूपे मयि स्थिते । अ° । १५ ग. °प्स्यसि केशव । दि° । १६ ग. °णिः । त्रैलोक्यमाजह्° । १७ क. ख. घ. स देवो विनशिष्यति ।

क्षिप्यमाणोऽसुरेन्द्रेण न चुकोप गदाधरः । क्षमाबलेन महता सस्मितं चेदमब्रवीत् ॥ २३
अल्पं दर्पबलं दैत्य स्थिरमक्रोधजं बलम् । हतस्त्वं दर्पजैर्दोषैर्हित्वा यद्भाषसे क्षमाम् ॥ २४
अधीरस्त्वं मम मतो धिगेतत्तव वाग्बलम् । न यत्र पुरुषाः सन्ति तत्र गर्जन्ति योषितः ॥
अहं त्वां दैत्य पश्यामि पूर्वेषां मार्गगामिणम् । प्रजापतिकृतं सेतुं भित्त्वा कः स्वस्ति-
मान्व्रजेत् ॥ २६

अद्य त्वां नाशयिष्यामि देवव्यापारघातकम् । स्वेषु स्वेषु च स्थानेषु स्थापयिष्यामि देवताः
एवं ब्रुवति वाक्यं तु मृधे श्रीवत्सधारिणि । जहास दानवः क्रोधाद्धस्तांश्चक्रे सहायुधान् ॥
स बाहुशतमुद्यम्य सर्वास्त्रग्रहणं[4] रणे । क्रोधाद्द्विगुणरक्ताक्षो विष्णुं वक्षस्यताडयत् ॥ २९
दानवाश्चापि समरे मयतारपुरोगमाः । उद्यतायुधनिस्त्रिंशा विष्णुमभ्यद्रवन्रणे ॥ ३०
स ताड्यमानोऽतिबलैर्दैत्यैः सर्वोद्यतायुधैः । न चचाल ततो युद्धेऽकम्पमान इवाचलः ॥
संसक्तश्च सुपर्णेन कालनेमी महासुरः । सर्वप्राणेन महतीं गदामुद्यम्य बाहुभिः ॥ ३२
घोरां ज्वलन्तीं मुमुचे संरब्धो गरुडोपरि । कर्मणा तेन दैत्यस्य विष्णुर्विस्मयमाविशत् ॥
यदा तेन सुपर्णस्य पातिता मूर्ध्नि सा गदा । सुपर्णं व्यथितं दृष्ट्वा क्षतं च वपुरात्मनः ॥
क्रोधसंरक्तनयनो वैकुण्ठश्चक्रमाददे । व्यवर्धत स वेगेन सुपर्णेन समं विभुः ॥ ३५
भुजाश्चास्य व्यवर्धन्त व्याप्नुवन्तो दिशो दश । प्रदिशश्चैव खं गां वै पूरयामास केशवः ॥
ववृधे च पुनर्लोकान्क्रान्तुकाम इवौजसा । तर्जनायासुरेन्द्राणां वर्धमानं नभस्तले ॥ ३८
ऋषयश्चैव गन्धर्वास्तुष्टुवुर्मधुसूदनम् । सर्वान्किरीटेन लिहन्साभ्रमम्बरमम्बरैः ॥ ३९
पद्भ्यामाक्रम्य वसुधां दिशः प्रच्छाद्य बाहुभिः । स सूर्यकरतुल्याभं सहस्रारमरिक्षयम् ॥ ४०
दीप्ताग्निसदृशं घोरं दर्शनेन सुदर्शनम् । सुवर्णरेणुपर्यन्तं वज्रनाभं भयावहम् ॥ ४१
मेदोस्थिमज्जारुधिरैः सिक्तं दानवसंभवैः । अद्वितीयप्रहरणं क्षुरपर्यन्तमण्डलम् ॥ ४२
स्रग्दाममालाविततं कामगं कामरूपिणम् । स्वयं स्वयंभुवा सृष्टं भयदं सर्वविद्विषाम् ॥
महर्षिरोषैराविष्टं[10] नित्यमाहवदर्पितम् । क्षेपणाद्यस्य मुह्यन्ति लोकाः[11] सस्थाणुजङ्गमाः ॥
क्रव्यादानि च भूतानि तृप्तिं यान्ति महामृधे । तदप्रतिमकर्माग्रं[12] समानं सूर्यवर्चसा ॥ ४५
चक्रमुद्यम्य समरे क्रोधदीप्तो गदाधरः । स मुष्णन्दानवं तेजः समरे स्वेन[13] तेजसा ॥ ४६
चिच्छेद बाहुं चक्रेण श्रीधरः कालनेमिनः । तच्च वक्त्रशतं घोरं साग्निपूर्णाट्टहासि वै ॥
तस्य दैत्यस्य चक्रेण प्रममाथ बलाद्धरिः । स च्छिन्नबाहुर्विशिरा[14] न प्राकम्पत दानवः ॥
कबन्धोऽवस्थितः संख्ये विशाख इव पादपः । संवितत्य महापक्षौ वायोः कृत्वा समं जवम्
उरसा पातयामास गरुडः कालनेमिनम् । स तस्य देहो विमुखो विबाहुः खात्परिभ्रमन्
निपपात दिवं त्यक्त्वा क्षोभयन्धरणीतलम् । तस्मिन्निपतिते दैत्ये देवाः सर्षिगणास्तदा
साधु साध्विति वैकुण्ठं समेताः प्रत्यपूजयन् । अपरे ये तु दैत्याश्च युद्धे दृष्टपराक्रमाः ॥

---

१ क. ख. क्षमम् । २ ग. ङ. अधर्मस्त्वं । ३ ग. °व्यापत्तिदायिनम् । स्वे° । ४ ग. °स्त्रशरणं । ५ ङ. सर्वा° युधोद्यतैः । न । ६ ग. °मागमत् । य° । ङ. °मागतः । य° । ७ क. ख. घ. कृतं । ८ ङ. °सा । तं जयाय सु° । ९ ग. षयः सहगन्धर्वैस्तु° । ङ. षयः सिद्धग° । १० ग. °वैर्गविष्टं नित्यमाहवजृम्भित° । ११ ङ. °काः स्थावरज° १२ ग. ङ. °कर्माणं स° । १३ ग. °म्निचूर्णावहा° । ङ. °म्निकृत्वाऽट्ट° । १४ ङ. °रा निपपात च दा° ।

ते सर्वे बाहुभिर्व्याप्ता न शेकुश्चलितुं रणे । कांश्चित्केशेषु जग्राह कांश्चित्कण्ठेषु पीडयन्
चकर्ष कस्यचिद्वक्त्रं मध्येऽगृह्णादथापरम् । ते गदा चक्रनिर्दग्धा गतसत्त्वा गतासवः ॥५३
गगनाद्भ्रष्टसर्वाङ्गा निपेतुर्धरणीतले । तेषु दैत्येषु सर्वेषु हतेषु पुरुषोत्तमः ॥ ५४
तस्थौ शक्रप्रियं कृत्वा कृतकर्मा गदाधरः । तस्मिन्विमर्दे सङ्ग्रामे निवृत्ते तारकामये ॥५५
तं देशमाजगामाऽऽशु ब्रह्मा लोकपितामहः । सर्वैर्ब्रह्मर्षिभिः सार्धं गन्धर्वाप्सरसां गणैः ॥
देवदेवो हरिं देवं पूजयन्वाक्यमब्रवीत् । कृतं देव महत्कर्म सुराणां शल्यमुद्धृतम् ॥
वधेनानेन दैत्यानां वयं च परितोषिताः ॥ ५७
योऽयं त्वया हतो विष्णो[1] कालनेमिर्महासुरः । त्वमेकोऽस्य मृधे हन्ता नान्यः कश्चन विद्यते
एष देवान्परिभवँल्लोकांश्च सं[3]चराचरान् । ऋषीणां कदनं कृत्वा मा[4]मपि प्रति गर्जति ॥
तदनेन तवाग्र्येण परितुष्टोऽस्मि कर्मणा । यदयं कालकल्पस्तु कालनेमिर्निपातितः ॥ ६०
तदागच्छ स्वभवनं गच्छामि दिवमुत्तमम् । ब्रह्मर्षयस्त्वां तत्रस्थाः प्रतीक्षन्ते सदोगताः
कं चाहं तव दास्यामि वरं वरवतां वर । सुरेष्वथ च दैत्येषु वराणां वरदो भवान् ॥ ६२
निर्यातयैतत्त्रैलोक्यं स्फीतं निहतकण्टकम् । अस्मिन्नेव मृधे विष्णो शक्राय सुमहात्मने
एवमुक्तो भगवता ब्रह्मणा हरिरव्ययः । देवाञ्छक्रमुखान्सर्वानुवाच शुभया गिरा ॥ ६४

विष्णुरुवाच—

शृण्वन्तु त्रिदशाः सर्वे यावन्तोऽत्र समागताः । श्रवणावहितैः श्रोत्रैः पुरस्कृत्य पुरंदरम्
अस्माभिः समरे सर्वे कालनेमिमुखा हताः । दानवा विक्रमोपेताः शक्रादपि महत्तराः ॥
अस्मिन्महति सङ्ग्रामे दैतेयौ द्वौ विनिःसृतौ । विरोचनश्च दैत्येन्द्रः स्वर्भानुश्च महाग्रहः ॥
स्वां दिशं भजतां शक्रो दिशं वरुण एव च । याम्यां यमः पालयितामुत्तरां च धनाधिपः
ऋक्षैः सह यथायोगं गच्छतां चैव चन्द्रमाः । अब्दमृतुमुखे सूर्यो[11] भजतामयनैः सह ॥ ६९
आज्यभागाः प्रवर्तन्तां सदस्यैरभिपूजिताः । हूयन्तामग्नयो विप्रैर्वेददृष्टेन कर्मणा ॥ ७०
देवाश्चाप्यग्निहोमेन स्वाध्यायेन महर्षयः । श्राद्धेन पितरश्चैव तृप्तिं यान्तु यथासुखम् ॥७१
वायुश्चरतु मार्गस्थस्त्रिधा दीप्यतु पावकः । त्रींस्तु+वर्णांश्च लोकांस्त्रींस्तर्पयंश्चाऽऽत्मजैर्गुणैः
क्रतवः संप्रवर्तन्तां दीक्ष[12]णीयैर्द्विजातिभिः । दक्षिणाश्चोपपाद्यन्तां याज्ञिकेभ्यः पृथक्पृथक्[13]
गां तु सूर्यो रसान्सोमो वायुः प्राणांश्च प्राणिषु । तर्पयन्तः प्रवर्तन्तां सर्व एव स्वकर्मभिः ॥
यथावदानुपूर्व्येण महेन्द्रमलयोद्भवाः । त्रैलोक्यमातरः सर्वाः समुद्रं यान्तु सिन्धवः ॥
दैत्येभ्यस्त्यज्यतां भीश्च शान्तिं व्रजत देवताः । स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि ब्रह्मलोकं सना-
तनम् ॥ ७६
स्वगृहे स्वर्गलोके वा सङ्ग्रामे वा विशेषतः । विश्रम्भो वो न मन्तव्यो नित्यं क्षुद्रा हि दानवाः

+ एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तके—त्रयो वर्णाश्च लोकांस्त्रींस्तर्पयन्त्वात्मजैर्गुणैरिति ।

१ ग. घ. ङ. °कर्त क° । २ ग. °वः । क्षणेनोद्ध° । ३ क. ख. घ. ससुरासुरान् । ४ ङ. मामेव प्र° । ५ ग. °मिविधाति° । ६ क. ख. घ. °च्छस्व भद्रं ते गच्छामदि° । ७ घ. ङ. रभृतां । ८ ग. निर्वापयित्वा त्रैलो° । ९ ग. °मे दावेतौ तु विनिर्गतौ । १० ग. अयं ऋतुगणं सू° । घ. अब्दं ऋतुमुखः सू° । ११ ग. °र्यो गच्छता° । १२ ग. °क्षणायैर्द्वि° । ङ. °क्षणायै द्विजा° । १३ ग. ङ. कृगाश्च सू° ।

छिद्रेषु प्रहरन्त्येते न तेषां संस्थितिर्ध्रुवा । सौम्यानामृजुभावानां भवतामार्जवं धनम्[1] ॥
एवमुक्त्वा सुरगणान्विष्णुः सत्यपराक्रमः । जगाम ब्रह्मणा सार्धं[2] स्वलोकं तु महायशाः ॥
एतदाश्चर्यमभवत्सङ्ग्रामे तारकामये । दानवानां च विष्णोश्च यन्मां त्वं परिपृष्टवान्[3] ॥ ८०

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावसंग्रहो नामाष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९५३७ ॥

अथ नवसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

श्रुतः पद्मोद्भवस्तात विस्तरेण त्वयेरितः । समासाद्भवमाहात्म्यं भैरवस्याभिधीयताम्[4] ॥ १

सूत उवाच—

तस्यापि देवदेवस्य शृणुध्वं कर्म चोत्तमम् । आसीद्दैत्योऽन्धको नाम भिन्नाञ्जनचयोपमः
तपसा महता युक्तो ह्यवध्यस्त्रिदिवौकसाम् । स कदाचिन्महादेवं पार्वत्या सहितं प्रभुम् ॥
क्रीडमानं तदा दृष्ट्वा हर्तुं देवीं प्रचक्रमे । तस्य युद्धं तदा घोरमभवत्सह शंभुना ॥ ४
अवन्तिविषये घोरे महाकालवनं प्रति । तस्मिन्युद्धे तदा रुद्रश्चान्धकेनातिपीडितः[5] ॥ ५
मुमुच[6] बाणमत्युग्रं नाम्ना पाशुपतं हि तत् । रुद्रबाणविनिर्भेदाद्रुधिरादन्धकस्य तु ॥ ६
अन्धकाश्च समुत्पन्नाः शतशोऽथ सहस्रशः । तेषां विदार्यमाणानां रुधिरादपरे पुनः ॥ ७
बभूवुरन्धका घोरा यैर्व्याप्तमखिलं जगत् । एवं मायाविनं दृष्ट्वा तं च देवस्तदाऽन्धकम् ॥
पानार्थमन्धकास्रस्य[7] सोऽसृजन्मातरः*स्तदा । +माहेश्वरी तथा ब्राह्मी कौमारी मालिनी तथा ॥ ९
सौपर्णी ह्यथ वायव्या शाक्री वै नैर्ऋती[8] तथा । सौरी सौम्या शिवा दूती चामुण्डा चाथ वारुणी ॥ १०
वाराही नारसिंही च वैष्णवी च चलच्छिखा । शतानन्दा भगानन्दा पिच्छिला भगमालिनी ॥ ११
बला चातिबला रक्ता सुरभी मुखमण्डिका । मातृनन्दा सुनन्दा च बिडाली शकुनी तथा ॥
रेवती च महारक्ता तथैव पिलपिच्छिका । जया च विजया चैव जयन्ती चापराजिता ॥ १३
काली चैव महाकाली दूती चैव तथैव च । सुभगा दुर्भगा चैव कराली नन्दिनी तथा ॥
अदितिश्च दितिश्चैव मारी वै मृत्युरेव च । कर्णमोटी तथा ग्राम्या उलूकी च घटोदरी ॥
कपाली वज्रहस्ता च पिशाची राक्षसी तथा । भुशुण्डी शांकरी चण्डा लाङ्गली कुटभी तथा ॥ १६

---

* अत्र द्वितीयार्थे प्रथमाऽवगन्तव्या । + मातृनामसु सर्वत्र द्वितीयन्तपाठो वर्तते ग. ङ. घ. पुस्तकेषु ।

---

१ ग. मतम् । ङ. मनः । २ ग. ङ. °र्धं ब्रह्मलोकं म° । घ. र्धं विष्णुलोकम्° । ३ ग. घ. ङ. °पृच्छसि । इ° । ४ क. ख. °वस्य विधी° । ५ क. ख. °ना । आवन्त्ये वि° । ६ क. ख. घ. मुमुचे । ७ ङ. च °स्य समृजे मात° । ८ ङ. °री चानलां त° । ९ ङ. °र्ऋति त° ।

खेटा सुलोचना धूम्रा[1] एकवीरा करालिनी । विशालदंष्ट्रिणी श्यामा त्रिजटी कुक्कुटी तथा
वैनायकी च वैताली उन्मत्तोदुम्बरी तथा । सिद्धिश्च लेलिहाना च केकरी[2] गर्दभी तथा ॥
भ्रुकुटी बहुपुत्री[3] च प्रेतयाना विडम्बिनी । क्रौञ्चा शैलमुखी चैव विनता सुरसा दनुः ॥
उषा रम्भा मेनका च सलिला चित्ररूपिणी । स्वाहा स्वधा वषट्कारा धृतिर्ज्येष्ठा कपर्दिनी
माया विचित्ररूपा च कामरूपा च संगमा । मुखेविला मङ्गला च महानासा महामुखी ॥
कुमारी रोचना भीमा सदाहा सा मदोद्धता । अलम्बाक्षी कालपर्णी कुम्भकर्णी महासुरी
केशिनी शङ्खिनी लम्बा पिङ्गला लोहितामुखी । घण्टारवाऽथ दंष्ट्राला रोचना काकज[4]-
ङ्घिका ॥ २३
गोकर्णिका[5]ऽजमुखिका महाग्रीवा महामुखी । उल्कामुखी धूमशिखा कम्पिनी[6] परिकम्पिनी
मोहना कल्पना क्ष्वेला निर्भया बाहुशालिनी । सर्पकर्णी तथैकाक्षी विशोका नन्दिनी तथा
ज्योत्स्नामुखी च रभसा निकुम्भा रक्तकम्पना । अविकारा महाचित्रा चन्द्रसेना मनोरमा ॥
अदर्शना हरत्पापा मातङ्गी लम्बमेखला । अबाला वञ्चना काली प्रमोदा लाङ्गलावती ॥
चित्ता चित्तजला कोणा शान्तिकाऽघविनाशिनी । लम्बस्तनी लम्बसटा विसटा वास-
चूर्णिनी ॥ २८
स्खलन्ती दीर्घकेशी च सुचिरा सुन्दरी शुभा । अयोमुखी कटुमुखी क्रोधनी च तथाऽशनी ॥
कुटुम्बिका मुक्तिका च चन्द्रिका बलमोहिनी । सामान्या हासिनी लम्बा कोविदारी संमा-
सवी ॥ ३०
शङ्कुकर्णी महानादा महादेवी महोदरी । हुंकारी रुद्रसुसटा रुद्रेशी भूतडामरी ॥ ३१
पिण्डजिह्वा चलज्ज्वाला शिवा ज्वालामुखी तथा । एताश्चान्याश्च देवेशः सोऽसृज-
न्मातरस्तदा ॥ ३२
अन्धकानां[10] महाघोराः पपुस्तद्रुधिरं तदा । ततोऽन्धकासृजः[11] सर्वाः परां तृप्तिमुपागताः ॥
तासु तृप्तासु संभूता भूय एवान्धकप्रजाः । अर्दितस्तैर्महादेवः शूलमुद्गरपाणिभिः ॥ ३४
ततः स शंकरो देवस्त्वन्धकैर्व्याकुलीकृतः । जगाम शरणं देवं वासुदेवमजं विभुम् ॥ ३५
ततस्तु भगवान्विष्णुः सृष्टवाञ्शुष्करेवतीम् । या पपौ सकलं तेषामन्धकानामसृक्क्षणात्
यथा यथा च रुधिरं पिबन्त्यन्धकसंभवम् । तथा तथाऽधिकं देवी[12] संशुष्यति जनाधिप ॥
पीयमाने तया तेषामन्धकानां तथाऽसृजि । अन्धकास्तु क्षयं नीताः सर्वे ते त्रिपुरारिणा
मूलान्धकं तु विक्रम्य तदा शर्वस्त्रिलोकधृक्[13] । चकार वेगाच्छूलाग्रे स च तुष्टाव शंकरम् ॥
अन्धकस्तु महावीर्यस्तस्य तुष्टोऽभवद्भवः । सामीप्यं प्रददौ नित्यं गणेशत्वं तथैव च ॥ ४०
ततो मातृगणाः[14] सर्वे शंकरं वाक्यमब्रुवन् । भगवन्भक्षयिष्याम: सदेवासुरमानुषान् ॥
त्वत्प्रसादाज्जगत्सर्वं तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ ४१

---

१ ग. °म्रा करालीं च क° । २ ग. केकरां । ३ ग. °पुत्रां च । ४ ग. कारुज° । ङ. कालज° । ५ ङ. °र्णिकां मूषिकां च ग° । ६ ग. कम्पनां परिकम्पनाम् । मो° । ७ ङ. °काह्यमिताशि° । ८ ग. सुवीरा । ९ ङ. सवासवी । १० ङ. °कान्ता म° । ११ ग. °सृजं पीत्वा प° । १२ ङ. °वी तं शु° । १३ ग. °त्रिशूलधृ° । १४ग. °गणः सर्वः शंकरं वाक्यमब्रवीत् । भ° ।

शंकर उवाच

भवतीभिः प्रजा सर्वा रक्षणीया न संशयः। तस्माद्घोरादभिप्रायान्मनशीघ्रं निवर्त्यताम्॥
इत्येवं शंकरेणोक्तमनादृत्य वचस्तदा। भक्षयामासुरत्युग्रास्त्रैलोक्यं सचराचरम्॥ ४३
त्रैलोक्ये भक्ष्यमाणे तु तदा मातृगणेन वै। नृसिंहमूर्तिं देवेशं प्रदध्यौ भगवाञ्छिवः॥४४
अनादिनिधनं देवं सर्वलोकभवोद्भवम्। दैत्येन्द्रवक्षोरुधिरचर्चिताग्रमहानखम्॥ ४५
विद्युज्जिह्वं महादंष्ट्रं स्फुरत्केसरकण्टकम्। कल्पान्तमारुतक्षुब्धं सप्तार्णवसमस्वनम्॥ ४६
वज्रतीक्ष्णनखं घोरमाकर्णव्यादिताननम्। मेरुशैलप्रतीकाशमुदयार्कसमेक्षणम्॥ ४७
हिमाद्रिशिखराकारं चारुदंष्ट्रोज्ज्वलाननम्। नखनिःसृतरोषाग्निज्वालाकेसरमालिनम्[3]॥
बद्धाङ्गदं सुमुकुटं हारकेयूरभूषणम्। श्रोणीसूत्रेण महता काञ्चनेन विराजितम्॥ ४९
नीलोत्पलदलश्यामं वासोयुगविभूषणम्। तेजसाऽऽक्रान्तसकलब्रह्माण्डागारसंकुलम्॥५०
पवनभ्राम्यमाणानां हुतहव्यवहार्चिषाम्। आवर्तसदृशाकारैः संयुक्तं देहलोमजैः॥ ५१
[6]सर्वपुष्पविचित्रां च धारयन्तं महास्रजम्। स ध्यातमात्रो भगवान्प्रददौ तस्य दर्शनम्॥
यादृशेनैव रूपेण ध्यातो रुद्रेण धीमता। तादृशेनैव रूपेण दुर्निरीक्ष्येण दैवतैः॥ ५३
प्रणिपत्य तु देवेशं तदा तुष्टाव शंकरः॥ ५४

शंकर उवाच—

नमस्तेऽस्तु जगन्नाथ नरसिंहवपुर्धर। दैत्यनाथासृजापूर्णनखशुक्तिविराजित॥ ५५
ततः सकलसंलग्न हेमपिङ्गलविग्रह। नतोऽस्मि पद्मनाभ त्वां सुरशक्रजगद्गुरो॥ ५६
कल्पान्ताम्भोदनिर्घोष सूर्यकोटिसमप्रभ। सहस्रयमसंक्रोध सहस्रेन्द्रपराक्रम॥ ५७
सहस्र[9]धनदस्फीत सहस्रवरुणात्मक। सहस्रकालरचित सहस्रनियतेन्द्रिय॥ ५८
सहस्र[10]भूर्महाधैर्य सहस्रा[11]नन्तमूर्तिमन्। सहस्रचन्द्रप्रतिम सहस्रग्रहविक्रम॥ ५९
सहस्ररुद्रतेजस्क सहस्रब्रह्मसंस्तुत। सहस्रबाहुवेगोग्र सहस्रास्यनिरीक्षण॥
सहस्रयन्त्रमथन सहस्रवधमोचन॥ ६०
अन्धकस्य विनाशाय याः सृष्टा मातरो मया। अनादृत्य तु मद्वाक्यं भक्षयन्त्युद्यताः प्रजाः
कृत्वा ताश्च न शक्तोऽहं संहर्तुमपराजित। स्वयं कृत्वा कथं तासां विनाशम[12]भिकारये॥६२
एवमुक्तः स रुद्रेण नरसिंहवपु[13]र्धरः। ससर्ज[15] देवो जिह्वायास्तदा वागीश्वरीं हरिः॥ ६३
हृदयाच्च तथा मा[14]या गुह्याच्च भवमालिनी। अस्थिभ्यश्च तथा काली सृष्टा पूर्वं महात्मना॥
यया तद्रुधिरं पीतमन्धकानां[16] दुरात्म[17]नाम्। या चास्मिन्कथिता लोके नामतः शुष्करेवती॥
द्वात्रिंशन्मातरः सृष्टा गात्रेभ्यश्चक्रिणा ततः। तासां नामानि वक्ष्यामि तानि मे गदतः शृणु॥
सर्वास्तास्तु महाभागा घण्टाकर्णी[18] तथैव च। त्रैलोक्यमोहिनी पुण्या सर्वसत्त्ववशंकरी॥
तथा च चक्रहृदया पञ्चमी व्योमचारिणी। शङ्खिनी लेखिनी चैव कालसंकर्षणी तथा॥

---

१ ङ. °तार्द्रम°। २ ग. °वमहास्त्र°। ३ क. ख. °मू। वज्राङ्ग°। ४ ङ. °ण्डान्तरमण्डपम्। प°। ५ ग. °रमण्डल°। ६ ङ. वैरत्न वि°। ७ क. ख. °खशक्ति°। ८ ङ. च. °स्रवदनस्फो°। ९ घ. ङ. च. °स्रवरुणा°। १० घ. च. °भूमिसंधै°। ११ घ. °स्रावर्तमू°। १२ ग. ङ. च. °भिरोचये। १३ ङ. °पुर्हरिः। स°। १४ ग. ङ. मायां। १५ ग. घ. ङ. °लिनीम्। अ°। १६ क. ग. °नां महात्म°। १७ ख. °त्मना। या। १८ ङ. °मी काम°।

इत्येताः पृष्ठगा राजन्वागीशानुचराः स्मृताः । संकर्षणी तथाऽश्वत्था बीजभावाऽपराजिता
कल्याणी मधुदंष्ट्री च कमलोत्पलहस्तिका । इति देव्यष्टकं राजन्मायानुचरमुच्यते ॥ ७०
अजिता सूक्ष्महृदया वृद्धावेशाश्मदंशना । नृसिंहभैरवा बिल्वा गरुत्मद्धृदया जया ॥ ७१
भवमालिन्यनुचरा इत्यष्टौ नृप मातरः । आकर्णनी संभटा च तथैवोत्तरमालिका ॥ ७२
ज्वालामुखी भीषणिका कामधेनुश्च बालिका । तथा पद्मकरा राजन्रेवत्यनुचराः स्मृताः ॥
अष्टौ महाबलाः सर्वा देवगात्रसमुद्भवाः । त्रैलोक्यसृष्टिसंहारसमर्थाः सर्वदेवताः ॥ ७४
ताः सृष्टमात्रा देवेन क्रुद्धा मातृगणस्य तु । प्रधाविता महाराज क्रोधविस्फारितेक्षणाः ॥
अविषह्यतमं तासां दृष्टितेजः सुदारुणम् । तमेव शरणं प्राप्ता नृसिंहो वाक्यमब्रवीत् ॥ ७६
यथा मनुष्याः पशवः पालयन्ति चिरात्सुतान् । जयन्ति ते तथैवाऽऽशु यथा वै देवतागणाः ॥
भवन्त्यस्तु तथा लोकान्पालयन्तु मयेरिताः । मनुजैश्च तथा देवैर्यजध्वं त्रिपुरान्तकम् ॥ ७८
न च बाधा प्रकर्तव्या ये भक्तास्त्रिपुरान्तके । ये च मां संस्मरन्तीह ते च रक्ष्याः सदा नराः ॥
बलिकर्म करिष्यन्ति युष्माकं ये सदा नराः । सर्वकामप्रदास्तेषां भविष्यध्वं तथैव च ॥ ८०
उच्छासनादिकं ये च कथयन्ति मयेरितम् । ते च रक्ष्याः सदा लोका रक्षितव्यं च शासनम्
रौद्रीं चैव परां मूर्तिं महादेवः प्रदास्यति । युष्मन्मुख्या महादेव्यस्तदुक्तं परिरक्ष्यथ ॥ ८२
मया मातृगणः सृष्टो योऽयं विगतसाध्वसः । एष नित्यं विशालाक्षो मयैव सह रंस्यते ॥ ८३
मया सार्धं तथा पूजां नरेभ्यश्चैव लप्स्यथ । पृथक्सुपूजिता लोकैः सर्वान्कामान्प्रदास्यथ ॥
शुष्कां संपूजयिष्यन्ति ये च पुत्रार्थिनो जनाः । तेषां पुत्रप्रदा देवी भविष्यति न संशयः ॥
एवमुक्त्वा तु भगवान्सह मातृगणेन तु । ज्वालामालाकुलवपुस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ८६
तत्र तीर्थं समुत्पन्नं कृतशौचेति यज्जगुः । तत्रापि पूर्वजो देवो जगदार्तिहरो हरः ॥ ८७
रौद्रस्य मातृवर्गस्य दत्त्वा रुद्रस्तु पार्थिव । रौद्रीं दिव्यां तनुं तत्र मातृमध्ये व्यवस्थितः ॥
सप्त ता मातरो देव्यः सार्धनारीश्वरः शिवः । निवेश्य रौद्रं तत्स्थानं तत्रैवान्तरधीयत ॥

समातृवर्गस्य हरस्य मूर्तिर्यदा यदा याति च तत्समीपे ।
देवेश्वरस्यापि नृसिंहमूर्तेः पूजां विधत्ते त्रिपुरान्धकारिः ॥ ९०

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽन्धकवधो नामैकोनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९६२७ ॥

अथाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

श्रुतोऽन्धकवधः सूत यथावत्त्वदुदीरितः । वाराणस्यास्तु माहात्म्यं श्रोतुमिच्छाम सांप्रतम्
भगवान्पिङ्गलः केन गणत्वं समुपागतः । अन्नदत्वं च संप्राप्तो वाराणस्यां महाद्युतिः ॥

---

१ ग. वृक्षकेशा॰ । २ ग. भीरा । ३ ङ. ॰जन्वर्धन्यनु॰ । ४ ङ. ॰न्ति विराजनम् । ज॰ । ५ ग. ङ. ॰जैश्चैव गन्धर्वैर्य॰ । ६ ङ. च । तच्छा॰ । ७ ङ. च हरिष्यन्ति हरेरि॰ । ८ ङ. ते न र॰ । ९ क. ख. ॰व्यं मदास॰ । १० ग. शक्ति । ११ ङ. ॰गणाननु । ज्वा॰ । १२ ग. ङ. तस्यापि । १३ ङ. ॰वंतो दे॰ । १४ ग. ॰स्य रुषा रु॰ । १५ क. ख. ॰रीनरः ।

क्षेत्रपालः कथं जातः प्रियत्वं च कथं गतः । एतदिच्छाम कथितं श्रोतुं ब्रह्मसुत त्वया ॥

सूत उवाच—

शृणुध्वं वै यथा लेभे गणेशत्वं स पिङ्गलः । अन्नदत्वं च लोकानां स्थानं वाराणसी त्विह
पूर्णभद्रसुतः श्रीमानासीद्यक्षः प्रतापवान् । हरिकेश इति ख्यातो ब्रह्मण्यो धार्मिकश्च ह
तस्य जन्मप्रभृत्येव शर्वे भक्तिरनुत्तमा । तदासीत्तन्नमस्कारस्तन्निष्ठस्तत्परायणः ॥ ६
आसीनश्च शयानश्च गच्छंस्तिष्ठन्ननुव्रजन् । भुञ्जानोऽथ पिबन्वाऽपि रुद्रमेवान्वचिन्तयत्
तमेवं युक्तमनसं पूर्णभद्रः पिताऽब्रवीत् । न त्वां पुत्रमहं मन्ये दुर्जातो यस्त्वमन्यथा ॥ ८
न हि यक्षकुलीनानामेतद्वृत्तं भवेत्युत । गुह्यका बत यूयं वै स्वभावात्क्रूरचेतसः ॥ ९
क्रव्यादाश्चैव किंभक्षा हिंसाशीलाश्च पुत्रक । मैवं कार्ष्णिर्न[3] ते वृत्तिरेवं दृष्टा महात्मना ॥
स्वयंभुवा यथा[4]ऽऽदिष्टा त्यक्तव्या यदि नो भवेत् । आश्रमान्तरजं कर्म न कुर्युर्[5]गृहिणस्तु तत्
हित्वा मनुष्यभावं च कर्मभिर्विविधैश्चरेः[6] । यत्त्वमेवं विमार्गस्थो मनुष्या[7]ज्जात एव च[8] ॥
यथावद्विविधं तेषां कर्म तज्जाति[9]संश्रयम् । मयाऽपि विहितं पश्य कर्मैतन्नात्र संशयः ॥

सूत उवाच—

एवमुक्त्वा स तं पुत्रं पूर्णभद्रः प्रतापवान् । उवाच निष्ठुरं क्षिप्रं गच्छ पुत्र यथेच्छसि ॥
ततः स निर्गतस्त्यक्त्वा गृहं संबन्धिनस्तथा । वाराणसीं समासाद्य तपस्तेपे सुदुश्चरम् ॥ १५
स्थाणुभूतो ह्यनिमिषः शुष्ककाष्ठोपलोपमः । संनियम्येन्द्रियग्राममवातिष्ठत निश्चलः ॥
अथ तस्यैवं[11] तपसि संस्थितस्य महात्मनः । सहस्रमेकं वर्षाणां दिव्यमप्यभ्यवर्तत ॥ १७
वल्मीकेन समाक्रान्तो भक्ष्यमाणः पिपीलिकैः । वज्रसूचिमुखैस्तीक्ष्णैर्विध्यमानस्तथैव च
निर्मांसरुधिर[12]त्वक्च कुन्दशङ्खेन्दुसप्रभः । अस्थिशेषोऽभवच्छर्वं देवं वै चिन्तयन्नपि ॥ १९
एतस्मिन्नन्तरे देवी व्यज्ञापयत शंकरम् ॥ २०

देव्युवाच—

उद्यानं पुनरेवेदं द्रष्टुमिच्छामि सर्वदा । क्षेत्रस्य देव माहात्म्यं श्रोतुं कौतूहलं हि मे ॥
यतश्च प्रियमेतत्ते तथाऽस्य फलमुत्तमम् । २१
इति विज्ञापितो देवः[13] शर्वाण्या परमेश्वरः[14] । सर्वं पृष्टं यथातथ्यमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ २२
निर्जगाम च देवेशः पार्वत्या सह शंकरः । उद्यानं दर्शयामास देव्या देवः पिनाकधृक् ॥

देवदेव उवाच—

प्रोत्फुल्लनानाविधगुल्मशोभितं लताप्रतानाव[15]नतं मनोहरम् ।
विरूढपुष्पैः परितः प्रियङ्गुभिः सुपुष्पितैः कण्टकितैश्च केतकैः ॥ २४
तमाल[16]गुल्मैर्निचितं सुगन्धिभिः सकर्णिकारैर्बकुलैश्च सर्वशः ।
अशोकपुंनागवरैः सुपुष्पितैर्द्विरेफमालाकुलपुष्पसंचयैः ॥ २५

---

१ ङ. °नं च गणतां चहि । २ ग. °वत्पुरा । गु° । ङ. °वत्पुनः । गु° । ३ ग. कार्यो न ते । ४ ग. °था सृष्टा । ५ ङ. कुर्याद्गुणवान्सुतः । °हि° । ६ ङ. °र । देवत्वं नो विमार्गेषु मनुष्याजातिमेव । ७ ग. °नुष्यां जातिमेव । ८ ङ. च । अथ चेद्वि° । ८ ग. ङ तत्प्राप्य सं° । १० क. ख. ङ. निष्क्रम क्षि° । ११ क. ख. °वमनिशं तत्परस्य तदाशिषः । स° । १२ ग. धिरः शुष्कः कु° । १३ ग. °वः पार्वत्या स पिनाकधृक् । स° । १४ क ख. °रः । शर्वः पृष्टो य° । १५ क. °तानं सफलं म° । १६ ग ङ. °लपुष्पैर्नि° ।

क्वचित्प्रफुल्लाम्बुजरेणुरूषितैर्विहङ्गमैश्चारुकलप्रणादिभिः ।
विनादितं सारसमण्डनादिभिः प्रमत्तदात्यूहरुतैश्च वल्गुभिः ॥ २६
क्वचिच्च चक्राह्वरवोपनादितं क्वचिच्च कादम्बकदम्बकैर्युतम् ।
क्वचिच्च कारण्डवनादनादितं क्वचिच्च मत्तालिकुलाकुलीकृतम् ॥ २७
मदाकुलाभिस्त्वमराङ्गनाभिर्निषेवितं चारुसुगन्धिपुष्पम् ।
क्वचित्सुपुष्पैः सहकारवृक्षैर्लतोपगूढैस्तिलकद्रुमैश्च ॥ २८
प्रगीतविद्याधरसिद्धचारणं प्रवृत्तनृत्याप्सरसां गणाकुलम् ।
प्रहृष्टनानाविधपक्षिसेवितं प्रमत्तहारीतकुलोपनादितम् ॥ २९
मृगेन्द्रनादाकुलसत्त्वमानसैः क्वचित्क्वचिद्द्वन्द्वकदम्बकैर्मृगैः ।
प्रफुल्लनानाविधचारुपङ्कजैः सरस्तडागैरुपशोभितं क्वचित् ॥ ३०
निबिडनिचुलनीलं नीलकण्ठाभिरामं मदमुदितविहङ्गव्रातनादाभिरामम् ।
कुसुमिततरुशाखालीनमत्तद्विरेफं नवकिसलयशोभाशोभितप्रान्तशाखम् ॥ ३१
क्वचिच्च दन्तिक्षतचारुवीरुधं क्वचिल्लतालिङ्गितचारुवृक्षकम् ।
क्वचिद्विलासालसगामिबर्हिणं निषेवितं किंपुरुषव्रजैः क्वचित् ॥ ३२
पारावतध्वनिविकूजितचारुशृङ्गैरभ्रंकषैः सितमनोहरचारुरूपैः ।
आकीर्णपुष्पनिकुरम्बविमुक्तहासैर्विभ्राजितं त्रिदशदेवकुलैरनेकैः ॥ ३३
फुल्लोत्पलागुरुसहस्रवितानयुक्तैस्तोयाशयैः समनुशोभितदेयमार्गम् ।
मार्गान्तरागलितपुष्पविचित्रभक्तिसंबद्धगुल्मविटपैर्विहगैरुपेतम् । ३४
तुङ्गाग्रैर्नीलपुष्पस्तबकभरनतप्रान्तशाखैरशोकै-
र्मत्तालिव्रातगीतश्रुतिसुखजननैर्भासितान्तर्मनोज्ञैः ।
रात्रौ चन्द्रस्य भासा कुसुमिततिलकैरेकतां संप्रयातं
छायासुप्तप्रबुद्धस्थितहरिणकुलालुप्तदर्भाङ्कुराग्रम् ॥ ३५
हंसानां पक्षपातप्रचलितकमलस्वच्छविस्तीर्णतोयं
तोयानां तीरजातप्रविकचकदलीवाटनृत्यन्मयूरम् ।
मायूरैः पक्षचन्द्रैः क्वचिदपि पतित रञ्जितक्ष्माप्रदेशं
देशे देशे विकीर्णप्रमुदितविलसन्मत्तहारीतवृक्षम् ॥ ३६
सारङ्गैः क्वचिदपि सेवितप्रदेशं संछन्नं कुसुमचयैः क्वचिद्विचित्रैः ।
हृष्टाभिः क्वचिदपि किंनराङ्गनाभिः क्षीबाभिः समधुरगीतवृक्षखण्डम् ॥ ३७
संसृष्टैः क्वचिदुपलिप्तकीर्णपुष्पैरावासैः परिवृतपादपं मुनीनाम् ।
आमूलात्फलनिचितैः क्वचिद्विशालैरुत्तुङ्गैः पनसमहीरुहैरुपेतम् ॥ ३८

---

१ ग. ङ. °णुभूषि° । २ ङ. °मयचकोरकै° । ३ ग. ङ. °भिर्भ्रम° । ४ घ. च. °सन्नमा° । ५ क. ख. °स्तटाकैरु° । ६ ग. ङ. च. नीडं । ७ ङ. °हङ्गं भृङ्गना° । ८ ङ. मिनीभिर्निषे । ९ ङ. °रुराङ्गनाभिः । पा° । १० ग. °ताक्षैर्म° । ११ ग. °वृन्दरम् । सा° । १२ ङ. चिदुपशोभित° । १३ ङ. °बाभिर्मधुरसुगीतवृक्षखण्डैः । सं° । १४ ग. °धुपगी° । १५ ग. च. संमृष्टैः । १६ ङ. °महाद्रुमैरु° ।

फुल्लातिमुक्तकलतागृहसिद्धलीलं सिद्धाङ्गनाकनकनूपुरनादरम्यम् ।
रम्यप्रियङ्गुतरुमञ्जरिसक्तभृङ्गं भृङ्गावलीस्खलितचारुकदम्बपुष्पम् ॥ ३९
पुष्पोत्करानिलविघूर्णितपादपाग्रमग्रेसरैर्भुवि निपातितवंशगुल्मम् ।
गुल्मान्तरप्रसृतभीतमृगीसमूहं संमुह्यतां तनुभृतामपवर्गदातृ ॥ ४०
चन्द्रांशुजालधवलैस्तिलकैर्मनोज्ञैः सिन्दूरकुङ्कुमकुसुम्भनिभैरशोकैः ।
चामीकरप्रतिसमैरथ कर्णिकारैः फुल्लारविन्दरचितं सुविशालशाखैः ॥ ४१
क्वचिद्रजतपर्णाभैः क्वचिद्विद्रुमसंनिभैः । क्वचित्काञ्चनसंकाशैः पुष्पैराचितभूतलम् ॥ ४२
पुन्नागेषु द्विजगणविरुतं रक्ताशोकस्तबकभरनमितम् ।
रम्योपान्तश्रमहरपवनं फुल्लाब्जेषु भ्रमरविलसितम् ॥ ४३
सकलभुवनभर्ता लोकनाथस्तदानीं तुहिनशिखरिपुत्र्याः सार्धमिष्टैर्गणेशैः ।
विविधतरुविशालं मत्तहृष्टान्यपुष्टमुपवनतरुरम्यं दर्शयामास देव्याः ॥ ४४

देव्युवाच—

उद्यानं दर्शितं देव शोभया परया युतम् । क्षेत्रस्य तु गुणान्सर्वान्पुनर्वक्तुमिहार्हसि ॥४५
अस्य क्षेत्रस्य माहात्म्यमविमुक्तस्य तत्तथा । श्रुत्वाऽपि हि न मे तृप्तिरतो भूयो वदस्व मे ॥

देवदेव उवाच—

इदं गुह्यतमं क्षेत्रं सदा वाराणसी मम । सर्वेषामेव भूतानां हेतुर्मोक्षस्य सर्वदा ॥ ४७
अस्मिन्सिद्धाः सदा देवि मदीयं व्रतमास्थिताः । नानालिङ्गधरा नित्यं मम लोकाभिका-
ङ्क्षिणः ॥ ४८
अभ्यस्यन्ति परं योगं मुक्तात्मानो जितेन्द्रियाः । नानावृक्षसमाकीर्णे नानाविहगकूजिते ॥४९
कमलोत्पलपुष्पाढ्यैः सरोभिः समलंकृते । अप्सरोगणगन्धर्वैः सदा संसेविते शुभे ॥ ५०
रोचते मे सदा वासो येन कार्येण तच्छृणु । मन्मना मम भक्तश्च मयि सर्वार्पितक्रियः ॥ ५१
यथा मोक्षमिहाऽऽप्नोति ह्यन्यत्र न तथा क्वचित् । एतन्मम पुरं दिव्यं गुह्याद्गुह्यतरं महत् ५२
ब्रह्मादयस्तु जानन्ति येऽपि सिद्धा मुमुक्षवः । अतः प्रियतमं क्षेत्रं तस्माच्चेह रतिर्मम ॥ ५३
विमुक्तं न मया यस्मान्मोक्ष्यते वा कदा च न । महत्क्षेत्रमिदं तस्मादविमुक्तमिदं स्मृतम् ॥५४
नैमिषेऽथ कुरुक्षेत्रे गङ्गाद्वारे च पुष्करे । स्नानात्संसेविताद्वाऽपि न मोक्षः प्राप्यते यतः ॥ ५५
इह संप्राप्यते येन तत एतद्विशिष्यते । प्रयागे च भवेन्मोक्ष इह वा मत्परिग्रहात् ॥ ५६
प्रयागादपि तीर्थाग्र्यादिदमेव महत्स्मृतम् । जैगीषव्यः परां सिद्धिं यो गतः स महातपाः ५७
अस्य क्षेत्रस्य माहात्म्याद्भक्त्या च मम भावनात् । जैगीषव्यो महाश्रेष्ठो योगिनां स्थानमि-
ष्यते ॥ ५८
ध्यायतस्तत्र मां नित्यं योगाग्निर्दीप्यते भृशम् । कैवल्यं परमं याति देवानामपि दुर्लभम् ॥५९

---

१ क. ख. °लीषु स्खलित.म्बुक° । ङ. °लीसवलिताम्बुक° । २ क. ख. °सरो भुवि । ३ क. ख. °प्रभृतिलीनमृ° । ४ क. ख ग. घ. °कराभानिचयैर° । ५ ग. °चिदञ्जनपूर्णा° । ६ ग. °रावृत° । ७ ग. अत्र सिद्धाः सगन्धर्वाः पितरश्च समाश्रिताः । ८ ग. °नाव्रतध° । ९ ङ. °दयो न जा° । १० ग. °नात्सुसेवनाद्वा° । ११ घ. °र्थाग्रयमिद° । १२ ग. पुरा ।

अव्यक्तलिङ्गैर्मुनिभिः सर्वसिद्धान्तवेदिभिः । इह संप्राप्यते मोक्षो दुर्लभो देवदानवैः ॥ ६०
तेभ्यश्चाहं प्रयच्छामि भोगैश्वर्यमनुत्तमम् । आत्मनश्चैव सायुज्यमीप्सितं स्थानमेव च ॥६१
कुबेरस्तु महायक्षस्तथा सर्वार्पितक्रियः । क्षेत्रसंवसनादेव गणेशत्वमवाप ह ॥ ६२
संवर्तो भविता यश्च सोऽपि भक्तो[1] ममैव तु । इहैवाऽऽराध्य मां देवि सिद्धिं यास्यत्यनुत्तमाम्
पराशरसुतो योगी ऋषिर्व्यासो महातपाः । धर्मकर्ता भविष्यश्च वेदसंस्थाप्रवर्तकः ॥ ६४
रंस्यते सोऽपि पद्माक्षि क्षेत्रेऽस्मिन्मुनिपुंगवः । ब्रह्मा देवर्षिभिः सार्धं विष्णुर्वायुर्दिवाकरः ॥
देवराजस्तथा शक्रो येऽपि चान्ये दिवौकसः । उपासते महात्मानः सर्वे मामेव सुव्रते ॥ ६६
अन्येऽपि योगिनः सिद्धाश्छन्नरूपा महाव्रताः । अनन्यमनसो भूत्वा मामिहोपासते सदा६७
अलर्कश्च पुरीमेतां मत्प्रसादादवाप्स्यति । स चैनां पूर्ववत्कृत्वा चातुर्वर्ण्याश्रमाकुलाम् ॥६८
स्फीतां जनैः[2] समाकीर्णां भक्त्या च सुचिरं नृपः । मयि सर्वार्पितप्राणो मामेव प्रतिपत्स्यते६९
ततःप्रभृति चार्वङ्गि येऽपि क्षेत्रनिवासिनः । गृहिणो लिङ्गिनो वाऽपि मद्भक्ता मत्परायणाः
मत्प्रसादाद्व्रजिष्यन्ति मोक्षं परमदुर्लभम् । विषयासक्तचित्तोऽपि त्यक्तधर्मरतिर्नरः ॥ ७१
इह क्षेत्रे मृतः सोऽपि संसारं न पुनर्विशेत् । ये पुनर्निर्ममा धीराः सत्त्वस्था विजितेन्द्रियाः ॥
व्रतिनश्च निरारम्भाः सर्वे ते मयि भाविताः । देहभङ्गं समासाद्य धीमन्तः सङ्गवर्जिताः ॥
गता एव परं मोक्षं प्रसादान्मम सुव्रते ॥ ७३
जन्मान्तरसहस्रेषु युञ्जन्[3]योगमवाप्नुयात् । तमिहैव परं मोक्षं मरणादधिगच्छति ॥ ७४
एतत्संक्षेपतो देवि क्षेत्रस्यास्य महत्फलम् । अविमुक्तस्य कथितं मया ते गुह्यमुत्तमम् ॥७५
अतः परतरं नास्ति सिद्धिगुह्यं महेश्वरि । एतद्बुध्यन्ति योगज्ञा ये च योगेश्वरा भुवि॥ ७६
एतदेव परं स्थानमेतदेव परं शिवम् । एतदेव परं ब्रह्म एतदेव परं पदम् ॥ ७७

वाराणसी तु भुवनत्रयसारभूता रम्या सदा मम पुरी गिरिराजपुत्रि ।
अत्राऽऽगता विविधदुष्कृतकारिणोऽपि पापक्षयाद्विरजसः प्रतिभान्ति मर्त्याः ७८
एतत्स्मृतं प्रियतमं मम देवि नित्यं क्षेत्रं विचित्रतरुगुल्मलतासुपुष्पम् ।
अस्मिन्मृतास्तनुभृतः पदमाप्नुवन्ति *मूर्खागमेन *रहितापि न संशयोऽत्र ७९

सूत उवाच—

एतस्मिन्नन्तरे देवो देवीं प्राह गिरीन्द्रजाम् । दातुं प्रसादं[5] यक्षाय वरं भक्ताय भामिनि ॥८०
भक्तो मम वरारोहे तपसा हतकिल्बिषः । अर्हो वरमसौ लब्धुमस्मत्तो भुवनेश्वरि ॥ ८१
एवमुक्त्वा ततो देवः सह देव्या जगत्पतिः । जगाम यक्षो यत्राऽऽस्ते कृशो धमनिसंततः८२
+ततस्तं गुह्यकं देवी दृष्टिपातैर्निरीक्षती । श्वेतवर्णं विचर्माणं स्नायुबद्धास्थिपञ्जरम् ॥ ८३
देवी प्राह तदा देवं दर्शयन्ती च गुह्यकम् । सत्यं नाम भवानुग्रो देवैरुक्तस्तु शंकर ॥ ८४
ईदृशे चास्य तपसि न प्रयच्छसि यद्वरम् । अतः क्षेत्रे महादेव पुण्ये सम्यगुपासिते ॥ ८५
कथमेवं परिक्लेशं प्राप्तो यक्षकुमारकः । शीघ्रमस्य वरं यच्छ प्रसादात्परमेश्वर ॥ ८६

---

* अत्र संधिरार्षः । + इत आरभ्य धमनिसंतत इत्यन्तग्रन्थो नास्ति ग. ङ. पुस्तकयोः ।

---

१ क ख. भक्त्या । २ घ. ङ. °नपदाकी° । ३ ग. °न्योगी समाप्नु° । ४ क. ख. °साद्यमा° । ५ ङ. °दं शक्ताऽसि भा° ।

५०

एवं मन्वादयो देव वदन्ति परमर्षयः। रुष्टाद्वा चाथ तुष्टाद्वा सिद्धिस्तूभयतो भवेत् ॥
भोगप्राप्तिस्तथा राज्यमन्ते मोक्षः सदाशिवात् ॥ ८७
एवमुक्तस्ततो देवः सह देव्या जगत्पतिः । जगाम यक्षो यत्राऽऽस्ते कृशो धमनिसंततः ॥ ८८
तं दृष्ट्वा प्रणतं भक्त्या हरिकेशं वृषध्वजः । दिव्यं चक्षुरदात्तस्मै येनापश्यत्स शंकरम् ॥
अथ यक्षस्तदादेशाच्छनैरुन्मील्य चक्षुषी । अपश्यत्सगणं देवं वृषध्वजमुपस्थितम् ॥ ९०

देवदेव उवाच—

वरं ददामि ते पूर्वं त्रैलोक्ये[1] दर्शनं तथा । सावर्ण्यं[2] च शरीरस्य पश्य मां विगतज्वरः ॥

सूत उवाच—

ततः स लब्ध्वा तु वरं शरीरेणाक्षतेन च। पादयोः प्रणतस्तस्थौ कृत्वा शिरसि चाञ्जलिम्
उवाचाथ तदा तेन वरदोऽस्मीति चोदितः । भगवन्भक्तिमव्यग्रां त्वय्यनन्यां विधत्स्व मे
अन्नदत्वं[3] च लोकानां गाणपत्यं तथाऽक्षयम् । अविमुक्तं च ते स्थानं पश्येयं सर्वदा यथा
एतदिच्छामि देवेश त्वत्तो वरमनुत्तमम् ॥ ९४

देवदेव उवाच—

जरामरणसंत्यक्तः सर्वरोगविवर्जितः । भविष्यसि गणाध्यक्षो धनदः सर्वपूजितः ॥ ९५
अजेयश्चापि सर्वेषां योगैश्वर्यं समाश्रितः । अन्नदश्चापि लोकेभ्यः क्षेत्रपालो भविष्यसि॥
महाबलो महासत्त्वो ब्रह्मण्यो मम च प्रियः । त्र्यक्षश्च दण्डपाणिश्च महायोगी तथैव च
उद्भ्रमः संभ्रमश्चैव गणौ ते परिचारकौ । तवाऽऽज्ञया करिष्येते लोकस्योद्भ्रमसंभ्रमौ ॥ ९८

सूत उवाच—

एवं स भगवांस्तत्र यक्षं कृत्वा गणेश्वरम् । जगाम वासं[5] देवेशः सह तेन महेश्वरः ॥ ९९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वाराणसीमाहात्म्ये दण्डपाणिवरप्रदानं नामाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९७२६ ॥

अथैकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

इमां पुण्योद्भवां स्निग्धां कथां पापप्रणाशिनीम् । शृण्वन्तु ऋषयः सर्वे[6] सुविशुद्धास्तपोधनाः
गणेश्वरपतिं दिव्यं रुद्रतुल्यपराक्रमम् । सनत्कुमारो भगवानपृच्छन्नन्दिकेश्वरम् ॥ २
ब्रूहि गुह्यं यथातत्त्वं यत्र नित्यं भवः स्थितः । महात्मा सर्वभूतानां परमात्मा महेश्वरः ॥ ३
घोररूपं समास्थाय दुष्करं देवदानवैः । आभूतसंप्लवं यावत्स्थाणुभूतो महेश्वरः ॥ ४

नन्दिकेश्वर उवाच—

पुरा देवेन यत्प्रोक्तं पुराणं पुण्यमुत्तमम् । तत्सर्वं संप्रवक्ष्यामि नमस्कृत्य महेश्वरम् ॥ ५
ततो देवेन तुष्टेन उमायाः प्रियकाम्यया । कथितं भुवि विख्यातं यत्र नित्यं स्वयं स्थितः

---

१ ग. घ. °लोक्यद° । २ लावण्यं । ३ ङ. °न्नदः सर्वलो° । ४ क. ख. ग. वामदे° । ५ क. ख. ग. घ. ते नामरेश्व° । ६ ग. °र्वे योगज्ञानसमहिताः । ग° । ७ ङ. °शुद्धाः समाहिताः । ग° । ८ ख. ख. ग. घ. माहात्म्यं° । ९ ग. घ. ङ भवः ।

रुद्रस्यार्धासनगता मेरुशृङ्गे यशस्विनी । महादेवं ततो देवी प्रणता परिपृच्छति ॥ ७
देव्युवाच—
भगवन्देवदेवेश चन्द्रार्धकृतशेखर । धर्मं प्रब्रूहि मर्त्यानां भुवि चैवोर्ध्वरेतसाम् ॥ ८
जप्तं दत्तं हुतं चेष्टं तपस्तप्तं कृतं च यत् । ध्यानाध्ययनसंपन्नं कथं भवति चाक्षयम् ॥ ९
जन्मान्तरसहस्रेण यत्पापं पूर्वसंचितम् । कथं तत्क्षयमायाति तन्ममाऽऽचक्ष्व शंकर ॥ १०
यस्मिन्व्यवस्थितो भक्त्या तुष्यसि त्वं महेश्वर । व्रतानि नियमाश्चैव आचारो धर्म एव च ॥
सर्वसिद्धिकरं यत्र ह्यक्षय्यगतिदायकम् । वक्तुमर्हसि तत्सर्वं परं कौतूहलं हि मे ॥ १२
महेश्वर उवाच—
शृणु देवि प्रवक्ष्यामि गुह्यानां गुह्यमुत्तमम् । सर्वक्षेत्रेषु विख्यातमविमुक्तं प्रियं मम ॥ १३
अष्टषष्टिः पुरा प्रोक्ता स्थानानां स्थानमुत्तमम् । यत्र साक्षात्स्वयं रुद्रः कृत्तिवासाः स्वयं स्थितः ॥ १४
यत्र संनिहितो नित्यमविमुक्ते निरन्तरम् । तत्क्षेत्रं न मया मुक्तमविमुक्तं ततः स्मृतम् ॥
अविमुक्ते परा सिद्धिरविमुक्ते परा गतिः । जप्तं दत्तं हुतं चेष्टं तपस्तप्तं कृतं च यत् ॥ १६
ध्यानमध्ययनं दानं सर्वं भवति चाक्षयम् । जन्मान्तरसहस्रेण यत्पापं पूर्वसंचितम् ॥ १७
अविमुक्तं प्रविष्टस्य तत्सर्वं व्रजति क्षयम् । अविमुक्ताग्निना दग्धमग्नौ तूलमिवाऽऽहितम्
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा वै वर्णसंकराः । कृमिम्लेच्छाश्च ये चान्ये संकीर्णाः पापयोनयः ॥ १९
कीटाः पिपीलिकाश्चैव ये चान्ये मृगपक्षिणः । कालेन निधनं प्राप्ता अविमुक्ते शृणु प्रिये
चन्द्रार्धमौलिनः सर्वे ललाटाक्षा वृषध्वजाः । शिवे मम पुरे देवि मोदन्ते तत्र मानवाः ॥ २१
अकामो वा सकामो वा ह्यपि तिर्यग्गतोऽपि वा । अविमुक्ते त्यजन्प्राणान्मम लोके महीयते
अविमुक्तं यदा गच्छेत्कदाचित्कालपर्ययात् । अश्मना चरणौ भित्त्वा तत्रैव निधनं व्रजेत् ॥
अविमुक्तं गतो देवि न निर्गच्छेत्ततः पुनः । सोऽपि मत्पदमाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥
वस्त्रापदं रुद्रकोटिं सिद्धेश्वरमहालयम् । गोकर्णं रुद्रकर्णं च सुवर्णाक्षं तथैव च ॥ २५
अमरं च महाकालं तथा कायावरोहणम् । एतानि हि पवित्राणि सांनिध्यात्संध्ययोर्द्वयोः ॥
कालिञ्जरवनं चैव शङ्कुकर्णं स्थलेश्वरम् । एतानि च पवित्राणि सांनिध्याद्धि मम प्रिये ॥
अविमुक्ते वरारोहे त्रिसंध्यं नात्र संशयः ॥ २७
हरिश्चन्द्रं परं गुह्यं[12] गुह्यमाम्रातकेश्वरम्[13] । जौलेश्वरं परं गुह्यं गुह्यं श्रीपर्वतं तथा ॥ २८
महालयं तथा गुह्यं कृमिचण्डेश्वरं शुभम् । गुह्यातिगुह्यं केदारं महाभैरवमेव च ॥ २९
अष्टावेतानि स्थानानि सांनिध्याद्धि मम प्रिये । अविमुक्ते वरारोहे त्रिसंध्यं नात्र संशयः ॥
यानि स्थानानि श्रूयन्ते त्रिषु लोकेषु सुव्रते । अविमुक्तस्य पादेषु नित्यं संनिहितानि वै ॥

---

१ ग. °वन्सर्वदे° । २ ङ. ध्यान चैव तथा सम्यक्कथं । च. ध्यानमध्ययनं दानं क° । ३ क. ख. °यस्मिंश्च पूजितो । ४ क. ख. ष्यसे परमेश्व° । ग. °ष्यते परमेश्वरः । व्र° । ५ ङ. षष्टिपुरोक्तानां स्था° । च. °षष्टिपुराणोक्तस्था° । ६ क. ख. जायन्ते । ७ क. ख. बद्ध्वा । ८ ग. ङ. च. वस्त्रापदं । घ. चम्वापदं । ९ ग. अपरं । १० क. ख. घ. °म् । जले° । ११ च जालं वनं प° । १२ ङ. 'यं भद्रेकर्णं मरुच' । १३ ग. °ह्यं हरच° ।

अथोत्तरां कथां दिव्यामविमुक्तस्य शोभने। स्कन्दो वक्ष्यति माहात्म्यमृषीणां भावितात्म-
नाम् ॥ ३२

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽविमुक्तमाहात्म्य एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९७५८ ॥

अथ द्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

कैलासपृष्ठमासीनं स्कन्दं ब्रह्मविदां वरम्। पप्रच्छुर्ऋषयः सर्वे सनकाद्यास्तपोधनाः ॥ १
तथा राजर्षयः सर्वे ये भक्तास्तु महेश्वरे । ब्रूहि त्वं स्कन्द भूर्लोके यत्र नित्यं भवः स्थितः

स्कन्द उवाच—

महात्मा सर्व[1]भूतात्मा देवदेवः सनातनः । घोररूपं समा[2]स्थाय दुष्करं देवदानवैः ॥ ३
आभूतसंप्लवं यावत्स्थाणुभूतः स्थितः प्रभुः । गुह्यानां परमं गुह्यमविमुक्तमिति स्मृतम् ॥४
अविमुक्ते सदा सिद्धिर्यत्र नित्यं भवः स्थितः। अस्य क्षेत्रस्य माहात्म्यं यदुक्तं त्वीश्वरेण तु॥
स्था[3]नं परं पवित्रं च तीर्थमायतनं तथा। श्मशानसंस्थितं वेश्म दिव्यमन्तर्हितं च यत् ॥ ६
भूर्लोके[4] नैव संयुक्तमन्तरिक्षे शिवालयम्। अयुक्तास्तु न पश्यन्ति युक्ताः पश्यन्ति चेतसा ७
ब्रह्मचर्यव्रतोपेताः सिद्धा वेदान्तकोविदाः। आ देहपतनाद्यावत्तत्क्षेत्रं[5] यो न मुञ्चति ॥ ८
ब्रह्मचर्यव्रतैः सम्यक्सम्यगिष्टं मखैर्भवेत्[6] । अपापात्मा गतिः सर्वा या तूक्ता च क्रियावताम्९
यस्तत्र[7] निवसेद्विप्रो[8]ऽसंयुक्तात्माऽसमाहितः। त्रिकालमपि भुञ्जानो वायुभ[9]क्षसमो भवेत् १०
निमेषमात्रमपि[10] यो ह्यविमुक्ते तु भक्तिमान्। ब्रह्मचर्यसमायुक्तः परमं प्राप्नुयात्तपः ॥ ११
योऽत्र मासं वसे[11]द्धीरो लघ्वाहारो जितेन्द्रियः। सम्यक्तेन व्रतं चीर्णं दिव्यं पाशुपतं महत्१२
जन्ममृत्युभयं तीर्त्वा स याति परमां गतिम्। *नैःश्रेयसीं गतिं पुण्यां तथा योगगतिं व्रजेत् ॥
न हि योगगतिर्दिव्या जन्मान्तरशतैरपि। प्राप्यते क्षेत्रमाहात्म्यात्प्रभावाच्छंकरस्य तु ॥ १४
ब्रह्महा योऽभिगच्छेत्तु अविमुक्तं कदाचन। तस्य क्षेत्रस्य माहात्म्याद्ब्रह्महत्या[13] निवर्तते ॥१५
आ देहपतनाद्यावत्क्षेत्रं यो न विमुञ्चति। न केवलं ब्रह्महत्या प्राक्कृ[12]तं च निवर्तते[15] ॥ १६
प्राप्य विश्वेश्वरं देवं न सं[14] भूयोऽभिजायते। अनन्यमानसो भूत्वा योऽविमुक्तं न मुञ्चति १७
तस्य देवः सदा तुष्टः सर्वान्कामान्प्रयच्छति। +द्वारं यत्सांख्ययोगानां स तत्र वसति प्रभुः१८
सगणो हि भवो देवो भक्तानामनुकम्पया। अविमुक्तं परं क्षेत्रमविमुक्ते परा गतिः ॥ १९

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ङ. पुस्तके—पुण्यां तथा योगगतिं मनुष्यो निर्मलां लभेत् इति । + एतदर्धं न विद्यते ङ. पुस्तके ।

---

१ ङ. °मासाद्य दु । २ ग °तः सनातनः । गु° । ३ क ख. स्थानान्तरं । ४ ङ. °र्ये युतः शान्तोऽप्यथ वेदान्तगो द्विजः । आ° । ५ ङ. °ति । वेदहीनो व्रती चापि सम्य° । ६ ङ. °त् । पापात्मनो गतिः सद्यो या । ७ ङ. त्र वसते विप्रः संयतात्मा । ८ ग. °द्विप्रः सं° । ९ ङ. भक्षः सदा भ° । १० ङ. तिष्ठति । ११ ङ. द्दित्वा । १२ क. ख. °कृता च । १३ ग. विमुञ्चति । १४ क. ख. सा । १५ ङ. क्तं निवेवते । त°।

अविमुक्ते परा सिद्धिरविमुक्ते परं पदम् । अविमुक्तं निषेवेत देवर्षिगणसेवितम् ॥ २०
यदीच्छेन्मानवो धीमान्न पुन[1]र्जायते क्वचित् । मेरोः शक्तो गुणान्वक्तुं द्वीपानां च तथैव च
समुद्राणां च सर्वेषां नाविमुक्तस्य शक्यते । अन्तकाले मनुष्याणां छिद्यमानेषु मर्मसु ॥
वायुना प्रेर्यमाणानां स्मृतिर्नैवोपजायते । अविमुक्ते ह्यन्तकाले भक्तानामीश्वरः स्वयम् ॥
कर्मभिः प्रेर्यमाणानां कर्णजापं प्रयच्छति[2] । मणिकर्ण्यां त्यजन्देहं गतिमिष्टां व्रजेन्नरः ॥
ईश्वरप्रेरितो याति दुष्प्रापामकृतात्मभिः । अशाश्वतमिदं ज्ञात्वा मानुष्यं बहुकिल्बिषम् ॥
अविमुक्तं निषेवेत संसारभयमोचनम् । योग[3]क्षेमप्रदं दिव्यं बहुविघ्नविनाशनम् ॥ २६
विघ्नैश्चाऽऽलोड्यमानोऽपि योऽविमुक्तं न मुञ्चति । स मुञ्चति जरां मृत्युं जन्म चैतदशाश्व-
तम् । अविमुक्तप्रसादात्तु शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ २७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽविमुक्तमाहात्म्ये द्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९७८५ ॥

अथ त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

देव्युवाच—

हिमवन्तं गिरिं त्यक्त्वा मन्दरं गन्धमादनम् । कैलासं निषधं चैव मेरुपृष्ठं महाद्युति ॥ १
रम्यं त्रिशिखरं चैव मानसं सुमहागिरिम् । देवोद्यानानि रम्याणि नन्दनं वनमेव च ॥
सुरस्थानानि मुख्यानि तीर्थान्यायतनानि च । तानि सर्वाणि संत्यज्य अविमुक्ते रतिः कथम् ॥ ३
किमत्र सुमहत्पुण्यं[4] परं गुह्यं वदस्व मे । येन त्वं रमसे नित्यं भूत[6]संपद्गुणैर्[5]युतः । ४
क्षेत्रस्य प्रवरत्वं च ये च तत्र निवासिनः । तेषामनुग्रहः कश्चित्तत्सर्वं ब्रूहि शंकर ॥ ५

शंकर उवाच—

अत्यद्भुतमिमं प्रश्नं यत्त्वं पृच्छसि भामिनि । तत्सर्वं संप्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥[8]
वाराण[7]स्यां नदी पुण्या सिद्धगन्धर्वसेविता । प्रविष्टा त्रिपथा गङ्गा तस्मिन्क्षेत्रे मम प्रिये
*ममैव प्रीतिरतुला कृत्तिवासे च सुन्दरि । सर्वेषां चैव स्थानानां स्थानं तत्तु यथाऽधिकम् ॥
तेन कार्येण सुश्रोणि तस्मिन्स्थाने रतिर्मम । तस्मिँल्लिङ्गे च सांनिध्यं मम देवि सुरेश्वरि
क्षेत्रस्य च प्रवक्ष्यामि गुणान्गुणवतां वरे । याञ्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥
यदि पापो[10] यदि शठो यदि वाऽधार्मिको नरः । मुच्यते सर्वपापे[11]भ्यो ह्यविमुक्तं व्रजेद्यदि ॥
प्रलये सर्वभूतानां लोके स्थावरजङ्गमे । न हि त्य[12]जामि तत्स्थानं महागणशतैर्वृतः ॥ १२

---

* इत आरभ्य सुरेश्वरि इत्यन्तग्रन्थो ङ. पुस्तके न विद्यते ।

---

१ ङ. °नर्जन्म आत्मनः । मे° । २ ग. ङ. °ति । अविमुक्ते त्यजेद्देहं । ३ ग. °ग मोक्षप्रदं नित्यं ब° । ङ. °गमोक्षप्रदं पुण्यं ब° । ४ ङ °रं कौतूहलं हि मे । ५ ग. °तसर्वैर्गुणै° । घ. °तसम्यग्गुणै° । ६ ङ. °संघैर्गुणैः° । ७ ङ. °णसी पुरी पु° । ८ क. ख. °ये । मामेव प्रीतिसंतुष्टा कृत्तिवासश्च सु° । ९ ग. °सेश्वरं प्रभुम् । स° । १० ङ. °पोऽथ पाखण्डो यद्यप्यर्थातिगो न° । ११ ङ. °पेभ्यः कृत्तिवासस्य दर्शनात् । प्र° । १२ क. ख. त्यक्ष्यामि ।

यत्र देवाः सगन्धर्वाः सयक्षोरगराक्षसाः । वक्त्रं मम महाभागे प्रविशन्ति युगक्षये ॥१३
तेषां साक्षादहं पूजां प्रतिगृह्णामि पार्वति । सर्वगुह्योत्तमं स्थानं मम प्रियतमं शुभम् ॥
धन्याः प्रविष्टाः सुश्रोणि मम भक्ता द्विजातयः । मद्भक्तिपरमा नित्यं ये मद्भक्तास्तु ते नराः
तस्मिन्प्राणान्परित्यज्य गच्छन्ति परमां गतिम् । सदा यजति रुद्रेण सदा दानं प्रयच्छति ॥
सदा तपस्वी भवति अविमुक्तस्थितो नरः । यो मां पूजयते नित्यं तस्य तुष्याम्यहं प्रिये
सर्वदानानि यो दद्यात्सर्वयज्ञेषु दीक्षितः । सर्वतीर्थाभिषिक्तश्च स प्रपद्येत मामिह ॥ १८
आविमुक्तं सदा देवी ये व्रजन्ति सुनिश्चिताः । ते तिष्ठन्तीह सुश्रोणिं मद्भक्ताश्च त्रिविष्टपे
मत्प्रसादात्तु ते देवि दीप्यन्ते शुभलोचने । दुर्धराश्चैव दुर्धर्षा भवन्ति विगतज्वराः ॥ २०
अविमुक्तं शुभं प्राप्य मद्भक्ताः कृतनिश्चयाः । निर्धूतपापा विमला भवन्ति विगतज्वराः ॥

पार्वत्युवाच—

दक्षयज्ञस्त्वया देव मत्प्रियार्थे निषूदितः । अविमुक्तगुणानां तु न तृप्तिरिह जायते ॥ २२

ईश्वर उवाच—

क्रोधेन दक्षयज्ञस्तु त्वत्प्रियार्थे विनाशितः । महाप्रिये महाभागे नाशितोऽयं वरानने ॥ २३
अविमुक्ते यजन्ते तु मद्भक्ताः कृतनिश्चयाः । न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ॥ २४

देव्युवाच—

दुर्लभास्तु गुणा देव अविमुक्ते तु कीर्तिताः । सर्वांस्तान्मम तत्त्वेन कथयस्व महेश्वर ॥ २५
कौतूहलं महादेव हृदिस्थं मम वर्तते । तत्सर्वं मम तत्त्वेन आख्याहि परमेश्वर ॥ २६

ईश्वर उवाच—

अक्षया ह्यमराश्चैव ह्यदेहाश्च भवन्ति ते । मत्प्रसादाद्वरारोहे मामेव प्रविशन्ति वै ॥ २७
ब्रूहि ब्रूहि विशालाक्षि किमन्यच्छ्रोतुमर्हसि ॥ २८

देव्युवाच—

अविमुक्ते महाक्षेत्रे अहो पुण्यमहो गुणाः । न तृप्तिमधिगच्छामि ब्रूहि देव पुनर्गुणान् ॥

ईश्वर उवाच—

महेश्वरि वरारोहे शृणु तांस्तु मम प्रिये । अविमुक्ते गुणा ये तु तथाऽन्यानपि तच्छृणु ॥
शाकपर्णाशिनो दान्ताः संप्रक्षाल्या मरीचिपाः । दन्तोलूखलिनश्चान्ये अश्मकुट्टास्तथा परे ॥
मासि मासि कुशाग्रेण जलमास्वादयन्ति वै । वृक्षमूलनिकेताश्च शिलाशय्यास्तथा परे ॥
आदित्यवपुषः सर्वे जितक्रोधा जितेन्द्रियाः । एवं बहुविधैर्धर्मैरन्यत्र चरितव्रताः ॥ ३३
त्रिकालमपि भुञ्जाना येऽविमुक्तनिवासिनः । तपश्चरन्ति वाऽन्यत्र कलां नार्हन्ति षोडशीम्
येऽविमुक्ते वसन्तीह स्वर्गे प्रतिवसन्ति ते ॥ ३४
मत्समः पुरुषो नास्ति त्वत्समा नास्ति योषिताम् । अविमुक्तसमं क्षेत्रं न भूतं न भविष्यति ॥
अविमुक्ते परो योगो ह्यविमुक्ते परा गतिः । अविमुक्ते परो मोक्षः क्षेत्रं नैवास्ति तादृशम् ॥
परं गुह्यं प्रवक्ष्यामि तत्त्वेन वरवर्णिनि । अविमुक्ते महाक्षेत्रे यदुक्तं हि मया पुरा ॥ ३७

१ ङ. °नं तन्मे प्रियतरं शुभे । ध° । २ ङ. °त्यं नान्यभक्ताश्च ये न° । ३ ङ. °यज्ञैर्यजेत्तव । स° । ४ क. ख. °णि त्वद्भ° । ५ क. ख. दीव्यन्ति । ६ ग. तु सर्वांस्तान°।

जन्मान्तरशतैर्देवि योगोऽयं यदि लभ्यते । मोक्षः शतसहस्रेण जन्मना लभ्यते न वा ॥ ३८
अविमुक्ते न संदेहो मद्भक्तः कृतनिश्चयः । एकेन जन्मना सोऽपि योगं मोक्षं च विन्दति ॥
अविमुक्तं नरा देवि ये व्रजन्ति सुनिश्चिताः । ते विशन्ति परं स्थानं मोक्षं परमदुर्लभम् ॥
पृथिव्यामीदृशं क्षेत्रं न भूतं न भविष्यति । चतुर्मूर्तिः सदा धर्मस्तस्मिन्संनिहितः प्रिये ॥
चतुर्णामपि वर्णानां गतिस्तु परमा स्मृता ॥ ४१

देव्युवाच—

श्रुता गुणास्ते क्षेत्रस्य इह चान्यत्र ये प्रभो । वदस्व भुवि विप्रेन्द्राः कं वा यज्ञैर्यजन्ति ते ॥

ईश्वर उवाच—

इज्यया चैव मन्त्रेण मामेव हि यजन्ति ये । न तेषां भयमस्तीति भवं रुद्रं यजन्ति यत् ॥
अमन्त्रो मन्त्रको देवि द्विविधो विधिरुच्यते । सांख्यं चैवाथ योगश्च द्विविधो योग उच्यते
सर्वभूतास्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः । सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ॥ ४५
आत्मौपम्येन सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति । तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥ ४६
निर्गुणः सगुणो वाऽपि योगश्च कथितो भुवि । सगुणश्चैव विज्ञेयो निर्गुणो मनसः परः ॥
एतत्ते कथितं देवि यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ ४८

देव्युवाच—

या भक्तिस्त्रिविधा प्रोक्ता भक्तानां बहुधा त्वया । तामहं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः कथयस्व मे

ईश्वर उवाच—

शृणु पार्वति देवेशि भक्तानां भक्तिवत्सले । प्राप्य सांख्यं च योगं च दुःखान्तं च नियच्छति
सदा यः सेवते भिक्षां ततो भवति रञ्जितः । रञ्जनात्तन्मयो भूत्वा लीयते स तु भक्तिमान् ॥
शास्त्राणा तु वरारोहे बहुकारणदर्शिनः । न मां पश्यन्ति ते देवि ज्ञानवाक्यविवादिनः ॥
परमार्थज्ञानतृप्ता युक्ता जानन्ति योगिनः । विद्यया विदितात्मानो योगस्य च द्विजातयः ॥
प्रत्याहारेण शुद्धात्मा नान्यथा चिन्तयेच्च तत् । तुष्टिं च परमां प्राप्य योगं मोक्षं परं तथा ॥
त्रिभिर्गुणैः समायुक्तो ज्ञानवान्पश्यतीह माम् ॥ ५४
एतत्ते कथितं देवि किमन्यच्छ्रोतुमर्हसि । भूय एव वरारोहे कथयिष्यामि सुव्रते ॥ ५५
गुह्यं पवित्रमथवा यच्चापि हृदि वर्तते । तत्सर्वं कथयिष्यामि शृणुष्वैकमनाः प्रिये ॥ ५६

देव्युवाच—

त्वद्रूपं कीदृशं देव युक्ताः पश्यन्ति योगिनः । एतं मे संशयं ब्रूहि नमस्ते सुरसत्तम ॥ ५७

श्रीभगवानुवाच—

अमूर्तं चैव मूर्तं च ज्योतीरूपं हि तत्स्मृतम् । तस्योपलब्धिमान्विच्छन्यत्नः कार्यो विजानता ॥
गुणैर्वियुक्तो भूतात्मा एवं वक्तुं न शक्यते । शक्यते यदि वक्तुं वै दिव्यैर्वर्षशतैर्न वा ॥ ५९

देव्युवाच—

किंप्रमाणं तु तत्क्षेत्रं समन्तात्सर्वतोदिशम् । यत्र नित्यं स्थितो देवो महादेवो गणैर्युतः ॥

---

१ ग. यो योगं सम्यगभ्यसेत् । २ ङ. °ति । अविमुक्ते चतुष्पादो धर्मः स° । ३ ग. ये । ङ. ते । ४ ङ. तत्तेन क° । ५ ङ. भक्तवत्स° । ६ ग. ङ. हे हेतुः का° । ७ ग. °नयुक्तास्त्वात्मा ज्ञा° । ८ ङ. मां मुक्ताः पश्यन्ति । ९ क. घ. °नः । पश्यन्मे सं° ।

ईश्वर उवाच—

द्वियोजनं तु तत्क्षेत्रं पूर्वपश्चिमतः स्मृतम् । अर्धयोजनविस्तीर्णं तत्क्षेत्रं दक्षिणोत्तरम् ॥
वरणाऽसी नदी यावत्तावच्छुष्कनदी तु वै । भीष्मचण्डिकमारभ्य पर्वतेश्वरमन्तिके ॥ ६२
गंगा यत्रावतिष्ठन्ते संनियुक्ता विनायकाः । कूष्माण्डगजतुण्डश्च जयन्तश्च मदोत्कटाः ॥
सिंहव्याघ्रमुखाः केचिद्विकटाः कुब्जवामनाः । यत्र नन्दी महाकालश्चण्डघण्टो महेश्वरः
दण्डचण्डेश्वरश्चैव घण्टाकर्णो महाबलः । एते चान्ये च बहवो गणाश्चैव गणेश्वराः ॥ ६५
महोदरा महाकाया वज्रशक्तिधरास्तथा । रक्षन्ति सततं देवि ह्यविमुक्तं तपोवनम् ॥
द्वारे द्वारे च तिष्ठन्ति शूलमुद्गरपाणयः ॥ ६६
सुवर्णशृङ्गीं रौप्यखुरां चैलाजिनपयस्विनीम् । वाराणस्यां तु यो दद्यात्सवत्सां कांस्यभाजनाम् ॥ ६७
गां दत्त्वा तु वरारोहे ब्राह्मणे वेदपारगे । आसप्तमं कुलं तेन तारितं नात्र संशयः ॥ ६८
यो दद्याद्ब्राह्मणे किंचित्तस्मिन्क्षेत्रे वरानने । कनकं रजतं वस्त्रमन्नाद्यं बहुविस्तरम् ॥
अक्षयं चाव्ययं चैव स्यातां तस्य सुलोचने ॥ ६९
शृणु तत्त्वेन तीर्थस्य विभूतिं व्युष्टिमेव च । तत्र स्नात्वा महाभागे भवन्ति नीरुजा नराः ॥
दशानामश्वमेधानां फलं प्राप्नोति मानवः । तदवाप्नोति धर्मात्मा तत्र स्नात्वा वरानने ॥ ७१
बहुस्वल्पे च यो दद्याद्ब्राह्मणे वेदपारगे । शुभां गतिमवाप्नोति अग्निवच्चैव दीप्यते ॥ ७२
* वाराणसीजाह्नवीभ्यां संगमे लोकविश्रुते । दत्त्वाऽन्नं च विधानेन न स भूयोऽभिजायते ॥
एतत्ते कथितं देवि तीर्थस्य फलमुत्तमम् ॥ ७४
\+ पुनरन्यत्प्रवक्ष्यामि तीर्थस्य फलमुत्तमम् । उपवासं तु यः कृत्वा विप्रान्संतर्पयेन्नरः ॥
सौत्रामणेश्च यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ७५
एकाहारस्तु यस्तिष्ठेन्मासं तत्र वरानने । यावज्जीवकृतं पापं सहसा तस्य नश्यति ॥ ७६
अग्निप्रवेशं ये कुर्युरविमुक्ते विधानतः । प्रविशन्ति मुखं ते मे निःसंदिग्धं वरानने ॥ ७७
× कुर्वन्त्यनशनं ये तु मद्भक्ताः कृतनिश्चयाः । न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ॥ ७८
अर्चयेद्यस्तु मां देवि अविमुक्ते तपोवने । तस्य धर्मं प्रवक्ष्यामि यदवाप्नोति मानवः ॥ ७९
दशाश्वमेधिकं पुण्यं लभते नात्र संशयः ॥ ८०
दशसौवर्णिकं पुष्पं योऽविमुक्ते प्रयच्छति । अग्निहोत्रफलं धूपे गन्धदाने तथा शृणु ॥
भूमिदानेन तत्तुल्यं गन्धदानफलं स्मृतम् ॥ ८१
संमार्जने पञ्चशतं सहस्रमनुलेपने । मालया शतसाहस्रमनन्तं गीतवाद्यतः ॥ ८२

---

* इतआरभ्य यः कृत्वेत्यन्तग्रन्थो नास्ति घ. पुस्तके । + एतदर्धं न विद्यते क. ख. पुस्तकयोः । × इत आरभ्य संशय इत्यन्तग्रन्थः क. ख. पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ ग. दी भवेत् । भीमच° । २ ङ. °न्ते तथा विघ्नवि° । ३ क. ख. °ण्डराजः शंभोश्च ज° । ४ ङ. सुरेश्वरम् । ५ ग. °रां ताम्रपृष्ठां प° । ६ क. ख. °याश्चित्रवर्णां कज्जलोचने । गां । ७ ङ. विरुजा । ८ ग. °ने । स्वल्पमर्थं च । ९ ग. °पं शतधा त° । ङ. °पं मासेनैकेन न° । १० ङ. विप्राय । ११ ग. छ °वादने । दे° ।